

**T. C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI**

**ABBASİ DEVLETİ DÖNEMİNDE BELÂGAT
ÇALIŞMALARI**

**Hazırlayan
Zahide KAHRAMAN**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel ÇELİK**

Yüksek Lisans Tezi

**Eylül 2019
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI**

**ABBASİ DEVLETİ DÖNEMİNDE BELÂGAT
ÇALIŞMALARI**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Zahide KAHRAMAN**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel ÇELİK**

**Eylül 2019
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Zahide KAHRAMAN





T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



Tez Başlığı: ABBASİ DEVLETİ DÖNEMİNDE BELÂGAT ÇALIŞMALARI

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam sayfalık kısmına ilişkin/.....2019 tarihinde *Turnitin* intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı: %'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Giriş dahil
- 2- Ana Bölümler dahil
- 3- Sonuç dahil
- 4- Alıntılar dahil/hariç
- 5- Kapak hariç
- 6- Önsöz ve Teşekkür hariç
- 7- İçindekiler hariç
- 8- Kaynakça hariç
- 9- Özet hariç
- 10- Yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim./...../2019

Adı Soyadı : Zahide KAHRAMAN
Öğrenci No : 4030731497
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Arap Dili ve Belagatı
Program Adı : Yüksek Lisans

Danışman: Adı/İmza
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel ÇELİK

Öğrenci
Zahide KAHRAMAN

YÖNERGEYE UYGUNLUK

Abbasi Devleti Döneminde Belâgat Çalışmaları adlı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Zahide KAHRAMAN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel ÇELİK

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN

KABUL ONAY SAYFASI

Dr.öğr. Üyesi Yüksel GELİK danışmanlığında Zahide KAHRAMAN tarafından hazırlanan
"Abbasi Devleti Döneminde Belâgat Çalışmaları"
....."adlı bu çalışma, jürimiz tarafından
Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul
edilmiştir.

20.08.2019
(Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

JÜRİ:

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel GELİK

Üye

Prof. Dr. Kadir KINAR

Üye

Prof. Dr. Veli KAYHAN

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 16.09.2019 tarih ve 38 sayılı kararı
ile onaylanmıştır.

16.09.2019
Doc. Dr. Kenan GÜLLÜ
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Abbasi devleti, İslam'ın hâkim olduğu sınırlar üzerinde 524 yıl boyunca toplumsal saygı ve hoşgörünün hakim olduğu, siyasi, sosyal ve kültürel bakımdan pek çok yeniliğin yaşandığı bir devlet olma özelliğine sahiptir. Abbasi hilâfeti, mensubu olduğu İslam medeniyetinin en parlak dönemlerinden birini temsil etmektedir.

Sınırları genişletmek amacıyla yapılan fetih hareketlerini azaltma yoluna giderek Abbasi devleti, şehirleşme yolunda büyük adımlar atmıştır. Nitekim kültür, sanat ve edebiyat alanlarında yaşanan büyük gelişmeler bu sayede gerçekleşmiştir. Etrafını ve geleceği bir kandil gibi aydınlatan bu şehirler hem sayı hem de nitelik bakımından diğer dönemlere ait şehirlerden oldukça farklı özelliklere sahiptir. İlim amacıyla kurulan bu şehirler, kütüphaneler ve eğitim merkezleriyle donatılmıştır. Bağdad, Samerrâ, Medine, Dımaşk, Kûfe, Basra, Kurtuba, İsbiliye ve Gırnata gibi şehirler bir medeniyet merkezi formundaki şehirlerden bazılarıdır.

Abbasiler döneminde, “işret meclisi” adı verilen halife ve devlet adamları tarafından kurulan bir tür tartışma meclisi bulunmaktaydı. Belirlenen herhangi bir konuyu derinlemesine tartışmak ve bir sonuca varmak amacıyla düzenlenen bu meclisler şiir ve edebiyatın gelişimi ve canlılığını koruması bakımından son derece önemli olmakla birlikte dönemin kültürel durumunu ve gelişmişlik derecesini de göstermektedir.

Kültürlerin intikali diyebileceğimiz Hint, İran ve Yunan gibi farklı kültürlerle ait eserlerin Arapça'ya tercüme edilmesi faaliyetleri, Abbasi devletinin kültür seviyesini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu süreçte Arapça'nın değişik kültür ve geleneklerle kurulan iletişim ve etkileşimlerden dolayı bozulmasını ve fasih şeklini kaybetmesini önlemek amacıyla Arap dili ile ilgili büyük çabalar sarf edilmiştir.

İslam dininin ana kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'in sahip olduğu i'cazını daha iyi anlamak ve kavrayabilmek için Müslüman milletlerin uzun bir süre üzerinde çalışıp meydana getirdikleri belâgat ilkeleri, metodları ve terminolojisi bulunmaktadır. Belâgatın bu denli gelişimi sürecinde Abbasi dönemi halifeleri ve alimlerinin rolü büyüktür. Onlar belâgatın sistemleşmesini ve müstakil bir ilim olmasını sağlamışlardır.

Düşünce hürriyetinin oluşmasına imkan veren bahsettiğimiz bu saikler aracılığı ile Arap

Dili ve Belâgatı alanında büyük gelişmeler yaşanmıştır. “*Abbasi Devleti Döneminde Belâgat Çalışmaları*” ismini verdiğimiz çalışmamızın amacı ise dönemin belâgat anlayışı, bu alanda gerçekleştirilen yenilikler ve farklılıkları incelemek ve belâgat ile ilgili kaleme alınan eserleri ve yazarlarını araştırmaktır. Arap dili ve belâgatı alanında önemli bir dönem olması sebebiyle Abbasî dönemi belâgatını iyi bir şekilde gözlemleyebilmek Arap dilinin geçirdiği evreleri ve gelişmeleri de kavramamıza vesile olmaktadır.

Bir giriş ve iki bölümden oluşan çalışmamızın ilk bölümünde, Abbasilerin siyasî tarihi, şiir, nesir ve dil çalışmaları ile bu alanlarda gerçekleşen bazı yenilikler hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Abbasi devleti başlıca dört döneme ayrılarak her bir döneme ait belâgat alanında ün kazanmış önemli şair, edip ve alimlerle onların eserlerine yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise çalışmamızın içeriğine dair genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmamızın tüm aşamalarında her türlü yardım ve desteğini esirgemeyen tez danışmanım Dr. Yüksel Çelik hocama en içten teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca çalışmamız boyunca üzerimde manevi desteklerini hissettiğim eşim ve aileme sevgi ve minnet duygularımı sunarım.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Zahide KAHRAMAN

KAYSERİ 2019

ABBASİ DEVLETİ DÖNEMİNDE BELÂGAT ÇALIŞMALARI

Zahide KAHRAMAN

**Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2019
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Yüksel ÇELİK**

KISA ÖZET

Arap dili geleneğinde meânî, beyân ve bedî' olmak üzere bilim ve sanat kollarından oluşan belâgat; Kur'ân-ı Kerîm'in doğru ve kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını mümkün kılmayı amaçlayan bir ilimdir. Bu gaye ile İslam alimleri araştırmalar yapmış ve çok sayıda eserler kaleme almışlardır. İslam tarihinde önemli bir dönem olan Abbasi devleti, pek çok alanda olduğu gibi Arap dili ve incelikleri ile ilgili çalışmaları teşvik etmiş ve desteklemiştir. Bu dönemde yapılan dil çalışmaları ve tercüme faaliyetleri belâgat ilminin gelişimine katkı sağlamıştır. Abbasiler ile belâgat ilmi artık ilke ve metodlara sahip müstakil bir ilim haline gelmiştir.

Abbasi devletinin belâgata olan katkılarını incelemek için oluşturduğumuz bu çalışmamızda; Abbasilerin kısa siyâsî tarihi, dönemin belâgat anlayışı ve Abbasi devletinin hüküm sürdüğü 132/750 ve 656/1258 yılları arasında yaşayıp eser telif eden ve Arap belâgatının gelişmesine katkıda bulunan şahsiyetlere yer verilmiştir. Bu tarihler arasında şiir, nesir ve lügat türlerinde meydana gelen belâgata dair bazı yenilik ve değişiklikler de çalışmamızda incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Belâgat, Abbasi, Arap Dili

RHETORIC STUDIES ON THE PERIOD OF ABBASID STATE

Zahide KAHRAMAN

Erciyes University, Social Sciences Institute

Master's Thesis, September 2019

Supervisor: Dr. Yüksel ÇELİK

ABSTRACT

Rhetoric in the Arabic which is language tradition consisting of branches of science and art, including *meânî*, *beyân* and *bedî* is a science that aims to enable the correct and comprehensive understanding of the Quran. With this aim, Islamic scholars have researched and written numerous works. Abbasid State, which is an important period in Islamic history, encouraged and supported the studies on Arabic language and its subtleties as in many other fields. Language studies and translation works which are made on this period, contributed to the development of rhetoric science. The rhetoric science has become a private science which has principles and methods with Abbasids.

In this study, We have created to examine the contribution of Abbasid State to the rhetoric; the short political history of the Abbasids, the rhetoric of the period and the personalities who lived between the years 132/ 750 and 656/ 1258 when the Abbasid State reigned and contributed to the development of the Arab Rhetoric were included. Some innovations and changes regarding the rhetoric that occurred poetry, prose and vocabulary between these dates were also examined in our study.

Key Words: The Rhetoric, Abbasid, Arabic Language

İÇİNDEKİLER

ABBASÎ DEVLETİ DÖNEMİNDE BELÂGAT ÇALIŞMALARI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ İNTİHAL FORMU	ii
YÖNERGEYE UYGUNLUK.....	iii
KABUL VE ONAY	iv
ÖNSÖZ	v
KISA ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
A- Belâgat Kavramı	1
B- Arap Dili ve Belâgatının Tarihi Seyri	2

I. BÖLÜM

1.1. ABBASÎ DEVLETİ	7
1.2. Abbasî Devleti Dönemleri	9
1.3. Abbasî Devleti Dönemi Belâgatının Genel Özellikleri.....	23
1.3.1. Abbasî Döneminde Şiir	28
1.3.1.1. Şiir Türleri	29
1.3.1.2. Şiire Getirilen Yenilikler	31
1.3.2. Abbasî Döneminde Nesir	38
1.3.3. Abbasî Döneminde Dil Çalışmaları	44
1.3.3.1. Gramer Çalışmaları	46
1.3.3.2. Lügat Çalışmaları.....	49
1.3.3.2.1 Mevzûî Lügatçilik	49
1.3.3.2.2. Alfabetik Lügatçilik.....	51

II. BÖLÜM

2.1. ABBASÎ DEVLETİ DÖNEMİNDE BELÂGAT ÇALIŞMALARI.....	53
2.1.1. I. Abbasî Asrı (132-750 / 232-847) Belâgat Çalışmaları.....	54
2.2.2. II. Abbasî Asrı (232-847 / 334-945) Belâgat Çalışmaları	60
2.2.3. III. Abbasî Asrı (334-945 / 447-1055) Belâgat Çalışmaları.....	66
2.2.4. IV. Abbasî Asrı (447-1055 / 656-1258) Belâgat Çalışmaları.....	70
 SONUÇ.....	73
KAYNAKÇA	74
ÖZ GEÇMİŞ.....	83

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Dr.	: Doktor
Doc.	: Doçent
h.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
Krş.	: Karşılaştırma
m.	: Mîladî
M.E.B.	: Millî Eğitim Bakanlığı
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
Prof.	: Profesör
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Thk.	: Tahkik
tsz.	: Tarihsiz
Trc.	: Tercüme
vd.	: Ve Diğerleri
vs.	: Ve Saire
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

A- Belâgat Kavramı

" بَلَغَ " fiilinden mastar olan “belâgat” kelimesi varmak ve ulaşmak anlamı taşımaktadır. Bu fiili bir fail (özne) ile kullandığımızda " بَلَغَ الرَّجُلُ " örneğinde olduğu gibi, “ Beyanı güzel oldu.” veya “Lisanı fasih oldu. " gibi anlamları çağrıştırmaktadır. “Belâgat”, Arapçada بَلَغَ / يَبْلُغُ (be-la-ga yeb-lu-gu), “ulaşmak” anlamında kullanılan üç kök harfli fiilin masdar hâlini ifade etmektedir. ¹

Belağat kavramı ile ilgili çok sayıdaki tanımdan en meşhur olanı Hatib Kazvîni (ö. 739/ 1338) ‘ ye ait olan tanımdır. Kazvîni’nin tanımlamasında belağat; mütakellimin (sözü söyleyen kişinin) ve kelamın vasfı niteliğindedir. Mütakellimin vasfı niteliğindeki belağat, bir yetenektir ki, mütakellim onun yardımıyla belağatlı söz söylemeğe güç yetirir.² Kazvîni, kelamın vasfı niteliğindeki belağatı ise şöyle tarif etmiştir:

أما بلاغة الكلام فهي مطابقته لمقتضى الحال مع فصاحته

" Kelamın belâğatı, fasih olmasıyla beraber muktezâ-yı hâle uygun olmasıdır" .³

Kazvîni’nin bu tanımlamasından anlaşılacağı üzere belâgat, sözün fasih ve açık seçik olması anlamına gelmektedir. Bu anlam belâgat ilminin anlamını oluşturmaktadır.⁴ Bazı görüşlere göre "ulaşmak, varmak, olgunlaşmak, erginlik çağına ulaşmak" anlamlarına gelen buluğ kelimesi ile ilişkilendirilse de kelimenin kökünde yapılan değişiklikten dolayı bu anlamı vermek doğru değildir. Belâgat kelimesi terim olarak meleke ve ilim anlamlarında kullanılmıştır. Bir meleke olarak belâgat, sözün, açık ve düzgün olmakla beraber mekan ve zamana da uymasındır. Başka bir deyişle, bir düşüncenin ister sözlü ister yazılı olsun yerinde, yeterince ve zamanında söylenmesidir. İlim olarak

¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, Beyrut, tsz., Cilt 8, s. 419; el-Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya’kûb, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, Beyrut, 1986, s. 1007.

² Hikmet Akdemir, “ Belagat İlmi Ve Kur'an Tefsirindeki Yeri” , Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 1996, s. 149.

³ Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1985, s. 5.

⁴ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “ Belâgat İlmi ve Kur’ân ”, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, Bayburt 2015, s. 14.

meânî, beyân ve bedî’şeklinde kısımlara ayrılan belâgat ise düzgün, yerinde ve zamanında söz söylemenin usul ve kurallarını incelemektedir. Batı dillerinde meleke anlamındaki belâgat kelimesini ifade etmek için “eloquence” kelimesi kullanılırken, ilim anlamında kullanılan karşılığı ise “rhetorique” tir.⁵

İnsanlığın ilk zamanlarından beri sözü en güzel şekilde ifade edebilme çabası, günümüze mükemmel eserlerin ulaşmasına sebep olmuştur. Ne yazık ki çeşitli sebeplerle bu eserlerin bir kısmı yok olmuştur. Müslüman alimler de Kur’ân-ı Kerîm’ i tam mânâsıyla anlayabilmek için Arap dili ve belâgatı ile yakından ilgilenmişlerdir. Bu yüzden Hicrî 2. asırdan beri dil ve belâgat alanında birbirinden güzel pekçok çalışmaya imza atılmıştır. Başlarda tefsir ve kelâm gibi Kur’ân ile ilgili ilimlerle birlikte araştırılan Arap dili ve belâgatı gün geçtikçe müstakil bir ilim şekline dönüşmüştür. Belâgat çalışmaları Ebû Ya’kûb Yûsuf b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî (ö. 626/1229) , Câhiz (ö. 255/ 869) ve İbnü’l Mu’tez (ö. 296/908) gibi alimler ve onların eserleriyle sistemleşmeye başlamıştır.⁶

B- Arap Dili ve Belâgatının Tarihi Seyri

“Sâmî Dilleri” ismi ilk kez XVIII. yüzyılda, Tevrat’ ta bulunan *Yaratılış* bâbını(X, 12) delil göstererek Alman dilbilimcileri Johann Gottfried Eichhorn⁷ (1752-1827) ile August Ludwig Schlözer (1753-1809) tarafından kullanılmıştır.⁸ Tevrat’ ın bahsi geçen bölümünde Sâmî-Hâmî isminin, Hz. Nuh’ un oğullarından Sâm ve Hâm’ ın soyundan geldikleri bilinen bir kavim için kullanıldığı düşünülmektedir.⁹

Arapça (اللغة العربية)’da Sâmî-Hâmî Diller Ailesi’ nin Sâmî koluna ait bir dildir. *Samî dilleri* kavramı köken olarak birbirlerine yakın ve tarih olarak da oldukça eskilere dayanan Yakın Doğu ve kuzeydoğu Afrika kesimlerinde varlıklarını devam ettiren diller için kullanılmaktadır. Etiyopyalılar, Ârâmîler, Asur, Bâbiller, Yahudiler ve Arapların oluşturduğu Sâmîler topluluğu dönemlerinin en yüksek kültürüne sahip topluluklardır. Arap dili bu yüksek kültür seviyesinde doğan ve gelişen bir dil olma özelliğini

⁵ Hulûsi Kılıç, “Belâgat”, DİA, İstanbul 1992, Cilt 5, s. 380- 381.

⁶ Süleyman Gür, “ Kâzî Beyzâvî Tefsîrinde Belâgat İlmi Ve Uygulanışı” , Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2014 (Yayımlanmamış Doktora Tezi) , s. 213.

⁷ Vâfî, ‘Abdü’l-Vâhid, *Fikhu’l-luğa*, Nehdatu Misr, 3. baskı, Kâhire, 2004, s. 7.

⁸ Ahmed Muhammed Kaddûr, *Medhal ilâ fikhî’l-luğa el-’Arabiyye*, Daru’l-fikr el-muâsir, Beyrût, 1993, s. 23.

⁹ Kaddûr, s.23.

göstermektedir.¹⁰

Arap belâgatının gelişmesinde İslam öncesi ve İslami döneme dair kaynakların etkisi oldukça fazladır. Bu yüzden Arap edebiyatı büyük çoğunluğa göre şu dönemlere ayrılarak incelenmektedir:

- a. İslam'dan önce yaklaşık 150-200 yılı içine alan, Cahiliye dönemi diye isimlendirilen dönem.
- b. İslam'ın başlangıcından yani nübüvvetten Emevî devleti kuruluncaya kadar geçen yaklaşık 40 yıllık Sadru'l-İslam diye isimlendirilen ilk İslamî dönem.
- c. Emevi devleti dönemi (h. 40 ve 132 yılları arası) .
- d. Abbasi devleti dönemi (h. 132 yılında Emevî devletinin yıkılarak Abbasi devletinin kurulması ile başlayan, h. 656 yılında Moğolların saldırılarıyla Abbasi devletinin işgaline kadar süren dönem) .
- e. Ara dönem diyebileceğimiz Selçuklular ve Osmanlılar gibi Arap olmayan İslam devletleri dönemi.
- f. Napolyon tarafından Mısır'ın işgal edilmesinden başlayan ve günümüze kadar süren modern dönem.¹¹

Arap edebiyatında İslamdan bir başka ifadeyle Nübüvvetten önceki döneme cahiliyye dönemi denilmekte, kelime olarak ise; bilgi noksanlığı, bilgisizlik, akıl ve idrak eksikliği, düşüncesizce ve akılsızca davranış vb. anlamları ifade etmektedir. Ancak Kur'an'da bu kelime "ilm=(bilgi)" kelimesinin karşıtı değil, "hilm(= yumuşaklık, kibarlık)" kelimesinin karşıtı bir anlamı ifade etmektedir. Yani onlar hiç bir şeyi bilmeyen "cahil" insanlar değil aksine dönemlerinde şiir ve güzel söz söyleme gibi bazı alanlarda ileri bir seviyedeydiler.¹² Başka bir kullanım alanı ise Arapların İslamdan önceki sosyal ve itikadi tutum ve davranışlarını belirtmek ve tarif etmektir. Kabileler arası anlaşmazlıklar, yapılan işlerde düşüncesizlik, adaletsizlik, putlara tapınma, zina ve

¹⁰İsrâ'îl Wulfinsûn, *Târîhu 'l-lugâti 's-Sâmîyye*, Dâru'l-kalem, Beyrût, 1980, s. 2; Ayrıca bkz. Vâfî, 'Abdü'l-Vâhid, *Fikhu 'l-luğa*, Nehdatu Misr, 3. baskı, Kâhire, 2004, s. 8 vd.

¹¹Hüseyin Elmalî, " Nübüvvet Öncesi Arabistan'da Edebiyat, Hitabet ve Yazı" , Hz. Peygamber Dönemi (Sas) Siyer Coğrafyası , s. 67.

¹² Elmalî, s. 68.

içki gibi gayri ahlaki tutum ve davranışlar bu devrin öne çıkan özelliklerinden bazılarıdır.

Cahiliye dönemi belagatına örnek olarak cahiliye şiirini gösterebiliriz. Şiir belâgatın adeta simgesidir. Nitekim İbn Haldun şiiri, " istiare üzerine kurulan beliğ söz " olarak tarif etmekte, bahsedilen bu "beliğ söz" ise belâgatı akla getirmektedir.¹³ İslam öncesi dönemin Arap şairleri, "Sük-i 'Ukaz" denilen meşhur panayırda şiirlerini yarıştırdılar. Fesâhat ve belâgat alanında öne çıkan Kureyş kabilesinden önde gelenlerin değerlendirmelerine göre, lafız ve mânâ bakımından diğerlerinden daha fasih ve beliğ olanları seçilir ve Kâbe'nin duvarına asılmaya hak kazanırdı.

Cahiliye dönemi Arap şairleri arasındaki yapılan münazara ve yarışmalar, belâgatın henüz bir ilim haline gelmediğini ancak dil içerisinde özenle uygulandığını göstermektedir. Nübüvvet öncesi dönemde Arabistan'da devrin ve bölgenin imkanları ölçüsünde oldukça gelişmiş, söze dayalı bir edebiyat bulunmaktaydı. Günümüze ulaşmayı başarabilen edebiyat ürünleri, bilhassa şiirleri, söze dayalı eski Arap edebiyatının ne kadar özel ve güzel olduğunu gözler önüne sermektedir.

İslami dönem Arap belâgatında kaynağı din, edebiyat ve tercümeler aracılığıyla yabancı kaynaklar oluşturmaktadır. Din kaynağı denilince elbette Kur'ân-ı Kerîm ve hadis ön plana çıkar. Bu yüzden Arap belâgatına tefsirciler, kelamcılar ve usulcülerin etkisi oldukça fazladır. Kur'ân-ı Kerîm' in yüksek bir belâgata sahip olması muhataplarını da belâgatla ilgilenmeye zorlamıştır. Kur'ân, beşeri belâgatta zirveye ulaşan bir topluma Bakara Suresi 23 ve 24. ayetlerde, " *Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz! Bunu yapamazsanız— ki asla yapamayacaksınız— yakıtı insanlar ve taş olan ateşten sakının; o , inkârcılar için hazırlanmıştır.* " ¹⁴ sözleriyle tehdidde bulunmuş, Kur'ân'ın insanların ulaşmasının imkansız olduğu bir belâgat noktasında bulunduğunu ifade etmiş ve bulundurduğu belâgat sınırlarını çözebilmeleri için İslam müelliflerinin çaba göstermesine sebep

¹³ İbn Haldun, *el- Mukaddime*, (Çev. Zakir Kadiri Ugan) , Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1960, Cilt 1, s. 573.

¹⁴ Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kafi Dönmez vd. , *Kur'an yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003 Kur'an Yolu Tefsiri, Cilt: 1 Sayfa: 87-90.

olmuştur.¹⁵

Yabancı kültürlerle temas bazı problemleri de beraberinde getirmiştir. Bu problemlerden özellikle İslam' a ve Kur'an-ı Kerim'e yönelik eleştirilere kelâm alimleri cevaplar aramışlardır. Kelâm alimlerinin bu çabaları belâgat ilminin gelişimi için oldukça faydalı olmuştur. Kelâmcılar Kur'ân'ın i'cazı üzerinde fikir yürütürken i'cazın incelik ve güzelliklerini kavramak için belâgat ve fesahata başvurmuşlardır.¹⁶ Kelamcılarının temel inceleme alanlarından olan hitabet, münazara ve cedel gibi ilimler ile belâgatın ilişkisi de göz önüne alınırsa, belâgatın gelişiminde dini kaynakların rolü kolaylıkla farkedilebilir.¹⁷

İslam hukuk usulü ile ilgilenen alimler, her hangi bir konuda Kur'ân ve sünnetten hükümler çıkarırken bunların üslûb ve beyânına bakmaları ve farklı ifade şekilleriyle lafızların işaret ettikleri mânâlar üzerinde fikir yürütmeleri şarttır. Bu yüzden her usûlcü hakikat ve mecaz, isti'âre, ta'riz, emir ve nehiy sigaları, kinaye, delâlet farklılıkları, mutlak ve mukayyed, umum ve husus vb. kavramları bilir ve onlara başvurularda bulunur. Neredeyse fıkıh usûlüne dair bütün te'liflerde bir " lugat mukaddimesi" bulunmaktadır. Sekkâkî konuyla alakalı olarak, fıkıh usûlünün çoğu konusunun belâgat ilminin hakimiyeti altında olduğunu söylemiştir.

Emevi dönemi belâgatının gelişmesini sağlayan en önemli etkenlerden biri Emevî halifelerinin edebî faaliyetleri desteklemesidir. Abbasîler döneminde gerçekleştirilen edebiyat meclislerinin menşei Emevîler olmuştur. Sarayların -özellikle halife saraylarının-tarihi ile yakından ilgili olan bu meclisler Muaviye b. Ebî Süfyan' ın sarayında ikamet edişiyle başlamış, ondan sonra da devam etmiştir.¹⁸

Nübüvvetten kısa bir süre öncesinde şifahi olarak icra edilen edebi tenkit Abbasiler' in ilk zamanlarında medeni ve fikri ilerleyişle paralel olarak yazılı hale gelmiştir. Belâgat çalışmalarından edebi tenkitle ilgili olan eserler ilk olarak edebi tenkidin usûl ve esaslarını oluşturmaya yöneliktir. Bunlara örnek olarak İbn Sellam el-Cümahi'nin (ö. 232 / 846) Tabakatü Fühûli's-Şu'ara', Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin (ö 356/ 967) el-Eğânî,

¹⁵ Hacımüftüoğlu, " Belâgat İlmi ve Kur'ân", s. 18- 19.

¹⁶ Kılıç, " Belâgat", Cilt 5, s. 381.

¹⁷ Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Belağat İlminin Gelişmesinde Müessir Olan Kaynaklar" , Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 11, s. 276.

¹⁸ İbrahim Sarıçam, ve Seyfettin Erşahin, İslam Medeniyeti Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 155.

Ebü Zeyd el-Kureşî'nin, Cemheretü Eş'ari'l-'Arab', İbnü'l-Mu'tezz'in Tabakatü's-Şu'ara' ve İbn Kuteybe'nin eş-Şi'r ve's-Şu'ara' isimli eserlerini sayabiliriz. Ayrıca edebi tenkidin esas ve yöntemlerini tesbit etmeye çalışırken Hasan b. Bişr el-Amidî'nin (ö. 371/ 981) *el-Muvâzene beyne Ebi Temmâm ve 'l-Buhturî* ve Ebu'l-Hasan el-Cürcanî'nin (ö. 392/ 1002) *el-Vesâta beyne 'l-Mütenebbi ve Husûmihi* isimli eserlerinde bazı şairler özel olarak incelenmiştir. Örneklerden de anlaşılacağı üzere bu dönemde edebi tenkit ve balâgat iç içedir. Bu ilk dönemde belâgatın teşekkülünde yabancı tesirler zannedildiği kadar etkili olmamıştır.¹⁹ Bu konuya çalışmamızın ileriki bölümlerinde detaylıca değineceğimiz için burada bu bilgilerle sınırlıyoruz.

¹⁹ Kılıç, “Belâgat”, s. 381- 382.

I. BÖLÜM

1.1. ABBASÎ DEVLETİ

Asli unsuru Araplardan oluşan İslam devletinin varlığını devam ettirdiği Arabistan'da az da olsa gayrimüslimler yaşamaktaydı. Yapılan fetihlerde Arap komutanlar fethettikleri yerin halkına cizye ödemeleri karşılığında kendi dinlerine bağlı kalma hakkı tanımış, İslamiyeti kabul edenlere ise kendilerinin sahip oldukları bütün hakları vermişlerdir. Hulefâ-yı Râşidîn denilen ilk İslami dönemde takip edilen bu uygulamanın Emevî halifeleri tarafından bırakılmasıyla İslam devleti zamanla Arap ırkçılığına dayalı bir devlet halini almıştır.²⁰ Artık fetihlerde mağlup olan gayrimüslim halk Müslüman olsa dahi fatih Araplar tarafından köle olarak görülmekteydi. Halbuki İslam hukukunun gereği onların da eşit haklara sahip olması gerekiyordu.²¹ Bununla birlikte Emeviler mevali yani “Arap olmayan halk” ile aradaki farkı daha çok açarak arazi vergisi ödememişlerdi ve askeri alanda da imtiyazlı idiler. Divana seçilen askerlerin çoğunluğu Araplardan idi. Tazminatları alabiliyor, fethedilen topraklardan gelen ganimet ve parayı alıyor ayrıca aylık veya yıllık da para alıyorlardı. Mevali ise Müslüman olmalarına rağmen ikinci sınıf vatandaş olarak görülmüş, devletin gelirini arttırmak için gayrimüslim halktan alınan cizye vergisini bile ödemiştir. Mevali yapılan fetihlerde piyade asker olabilmiş ancak kazanılan aylık ve ganimetten kendilerine düşen pay Arap süvarilerden çok daha az olmuştur. Bir süre Halife Ömer b. Abdulaziz tarafından terk edilen bu yanlış tutum, sonraki diğer halifelerde tekrar ortaya çıkmıştır. Emevi halifeliğinin sergilemiş olduğu bu yanlış tutum mevalinin devlet karşıtı grupları desteklemesine yol açmıştır.²²

²⁰ Hakkı Dursun, Yıldız, “Abbāsiler”, DİA, İstanbul 1988, Cilt 1, s. 31.

²¹ Hüseyin Yurdaydın, *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1971, s.34.

²² Yıldız, "Abbāsiler", s. 31.

Müslümanlar arasında bu sıkıntılı durumdan kurtaracağına inandıkları bir kurtarıcının geleceği fikri artmış ve böylece Hz. Ali lehine şiî propagandalar kendini göstermiştir.²³ Emevîler ve bu soyun reisi olan Muaviye b. Ebû Süfyan, Hz. Osman'ın ölümünü bahane ederek Hz. Ali'yi halife olarak kabul etmemiştir. Bunun üzerine gerçekleşen Cemel ve Sıffin savaşları sonucu Müslüman kanı dökülmüş, Hz. Ali şehit edilmiş, oğlu Hasan halifelikten feragat etmiştir. Böylece 661 yılında Muaviye halife olmuş ve Emevi devleti kurulmuştur. Ancak bu duruma tepki gösteren Hz. Ali taraftarı şiîler, yeni devlet aleyhine gruplaşmalarda bulunmuş, yönetimin zorlamaları onların Irak'ta daha sert bir muhalefet oluşturmalarına zemin hazırlamıştı. Öyle ki bu muhalefet 680 yılında Kerbela hadisesine sebep olmuş ve Hz. Hüseyin şehit edilmişti. Bu facia şiî hareketin şiddetini daha fazla artırmış, doğu eyaletlerde cidii bölünmelere sebep olmuştur.

Ezilmekte olan mevali, halifeliğin peygamber soyuna ait olduğu fikrini benimsemiş ve şiî hareketi desteklemiştir. Mevali ve şiî gruplar arasında kurulan ittifak, Haricî grupların Emevî yönetimini az da olsa yıpratmasıyla güç kazanmıştır. Yezid'in ölümünden sonra yaşanan hilafet mücadelesi devletin gücünü giderek kıran diğer bir faktör olmuştur. Aynı zamanda Abbasi ailesi hilafeti ele geçirmeye karar vermiş ve Emevî yönetimine karşı çıkan bütün bu grupları kendi lehine ustaca yönetmeyi başarmıştır.

Hz. Peygamber'in amcası ve oğlu Abdullah bu olaylara katılmayıp, kendilerini ilme vermişlerdir. Başlarda babası Abdullah gibi ilimle meşgul olan Ali, sonraları I. Velid tarafından baskı altına alınınca Dimeşk'i terk edip 714'te Humeyme'ye gitmeyi tercih etmiş, böylece burada İslam alemini baskı ve zulümden kurtaracak en eski propaganda hareketini başlatmıştır. Halifeliğin Hz. Muhammed'in ailesinin hakkı olduğunu savunan şiîler, bu vazife için Ebû Hâşim künyesi ile tanınan Ali b. Ebî Talib'in torunu Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'yi uygun görmüşlerdir. O Abbasilerle iş birliği yapmıştır. Hâşimiyye fırkasının imamı olarak kabul gören Ebû Hâşim'in bu vazifesini 98 (716) yılında Abbasoğulları soyundan Muhammed b. Ali'ye devrettiğine dair rivayetler de bulunmaktadır.²⁴ 718 yılında Kûfe'yi merkez olarak kabul eden Abbasi propagandası teşkilatı kurulmuştur.²⁵ Abbasilerin ileri gelenlerinin de içinde bulundukları şiî hareket

²³ Yurdaydın, s.34.

²⁴ Mehmet Atalan, "Abbasî Daveti Sürecinde er- Rızâ Min Âl- i Muhammed Söylemi" , İslamî Araştırmalar Dergisi, İstanbul 2005, Cilt 18, Sayı 2, s. 184.

²⁵ Yıldız, "Abbasiler" , s. 31- 32.

yaklaşık yarım asırda oluşumunu tamamlamış, 737-738 yılı civarında ilk ciddi şiî ayaklanmalar kendini göstermiştir.²⁶

Emevi idaresinin yanlış tutumlarından dolayı büyüyen muhalefet, Muaviye'nin, hilafeti Ali b. Ebi Talib'den (40/ 661) almasının verdiği hazımsızlıkla artmış ve Alioğulları etrafında şekillenen yeni bir sistemi meydana getirmiştir. Bu kadar önemli bir konumda olmalarına rağmen Alioğulları, Emevî hilafetinin yıkılmasıyla kurulan Abbasi devleti yönetiminde söz sahibi olamamışlardır. Buna karşılık Abbasiler, Alioğulları etrafında gelişip şekillenen bu muhalefet imkanını iyi değerlendirmiş ve yeni devletin yegane sahibi olmayı başarmışlardır.²⁷

Aslı Hz. Muhammed'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib b. Hâşim'e dayandırılan bu devlete ilk ataları olan Hâşim'den dolayı "Hâşimîler" de denilmektedir.²⁸ Ebu'l-Abbas Abdullah Kûfe'de halife seçildiğinde ve Emevi halifesi II. Mervan'ın da ölümüyle hilafet Emevilerden Hâşimî soyuna yani Abbasilere geçmiştir.²⁹

1.2. Abbasî Devleti Dönemleri

Ebû Müslim'in Emevî hilafetini yıkmak için Horasan'da çıkardığı isyan üzerine Emevî Halifesi Mervan, Muhammed b. Ali'nin oğlu İbrahim'i öldürtmüştür. Muhammed b. Ali'nin diğer iki oğlu Ebu'l-Abbas ve Ebu Cafer Kûfe'ye sığınarak orada saklanmışlardır. Ebû Müslim'in kısa sürede Merv ve Kûfe şehirlerini ele geçirmesiyle, 749 yılında Kûfe'de bulunan Ebu'l-Abbas halife ilan edildi ve kendisine biat edildi. Böylece ilk Abbasi dönemi başlatılmış oldu.³⁰

Hilafetin merkezi olarak Irak tercih edilirken ilk halife Ebû'l-Abbas es-Seffah bir süre Haşimiyye şehrinde kalmış, daha sonra ise merkezi Enbar'a taşımıştır.³¹

Her zaman temkinli ve ihtiyatlı hareket eden Ebu'l-Abbas kardeşi Ebû Cafer kadar hırslı ve cesur olamamış fakat dönemi boyunca amcalarının da etkisiyle katliamlar sürekli

²⁶ Ahmet Bağlıoğlu, "Abbasi Devleti'nin Oluşum Sürecinde Şii Hareketler" , Dini Araştırmalar Dergisi, Eylül- Aralık 2000, Sayı 8, s. 84.

²⁷ Atalan, s. 183.

²⁸ Yıldız, "Abbasiler" , s. 31.

²⁹ Bahriye Üçok, *İslam Tarihi- Emeviler ve Abbasiler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s. 78.

³⁰ Yurdaydın, s. 36.

³¹ Yıldız, "Abbasiler" , s. 34.

devam etmiştir. Henüz kuruluş aşamasında olmasından ve olası kargaşaları önlemek amacıyla böyle bir yola başvurdıkları düşünülmektedir.³² Sonraları kardeşinin öldürülmesinden dolayı duyduğu üzüntüyle öc almaya yemin etmiş ve yeminine öyle sadık kalmış ki, kendisine es-Seffâh (Kan dökücü) lakabı verilmiştir.³³

Devletin gerçek kurucusu kabul edilen ikinci halife Ebû Ca'fer el-Mansûr, ilk olarak Dicle nehri kıyısında, Sâsânî İmparatorluğunun eski merkezi olan Medain harabelerinin yakınlarında sonraki dönemlerde de başkent olarak kalacak, resmi adı Medinetüsselam olan ancak burada bulunan eski bir İran köyünün ismine nisbetle Diyarıbağdat olarak bilinen bir şehir kurdurmuştur.³⁴

Yapılan bu hilafet merkezi değişikliği beraberinde bazı sonuçları meydana getirmiştir. Örneğin devletin idaresi Suriye topraklarından, sulanabilen ve bereketli zengin bir vadi olan ayrıca ticaret yollarının merkezi konumunda bulunan Irak'a geçmiş, böylece Bizans'ın tesiri kırılmış, İran etkisi ve tesiri ise artmıştır.

Abbasi devletinin kuruluşuyla birlikte Arapların ve bilhassa Suriyelilerin hakimiyeti sona ermiş, artık Arap ve mevali arasında fark kalmamıştır. İhtilalin gerçekleşmesinde büyük tesirleri olan Horasanlılar idarede yüksek mevkilere gelmişlerdir. Horasan önderi Ebu Müslim büyük bir güce ulaşmış ve devlette söz sahibi olmuştur. Onun bu gücünden ve hakimiyetinden duyduğu endişe ile halife Mansur, Ebû Müslim'i öldürtmüştür. Hakimiyeti eline almak isteyen Ebu Mansur'un geniş yetkiler ve imkanlar tanıdığı Bermekî vezir ailesi, aynı potansiyel tehlikeyi barındırıyordu. Oldukça güçlenen Bermekiler ise 803'de Harunurreşid tarafından bertaraf edilmiştir.

Harunurreşid'in vefatıyla, oğulları Emin ve Me'mun arasındaki hilafet yarışı, Arap ve İranlı yarışına dönüşmüştür. Emin hem anne hem de baba tarafından Araplardan, Me'mun ise annesi İranlı olduğu için İranlılar tarafından destek görmüştür. Hilafette Me'mun galip gelince Araplar idareden uzaklaşmış oldu. Me'mun hilafetinin ilk yıllarında Merv'de bulunmuş, ancak zamanla İranlıların etkisinin kendisine zararlı

³²Hatice ULUIŞIK, “ Abbasiler'in İlk Asrında Velihtların Yetiştirilmeleri Ve Abbasiler'de Velihtlık Uygulaması” , Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, İslâm Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı, Dnş: İsmail Hakkı Atçeken, Konya 2018 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , s. 34.

³³ Üçok, s. 76.

³⁴ Yıldız, "Abbassiler" , s. 34.

olduğunu fark ederek, Merv'den Bağdat'a gelmiş ve idareyi tamamen eline almıştır. Hilafet mücadelesi esnasında Araplardan ve İranlılardan uzaklaşan Me'mun güvenilebileceği bir kadro oluşturmak istemiş, bu iş için Türkleri yakından tanıma fırsatı bulmuş ve onlara güvenmiştir. Nitekim Türkler kendilerine verilen vazifeleri titizlikle yerine getirerek hem siyasi hem de askeri alanda Arap ve İranlılara karşı dik durabilecek tek kuvvetti.³⁵

Emevî iktidarının sona ermesi ve Abbasi halifeliğinin kurulması sürecine tanık olan Abdullah İbnü'l-Mukaffa, Risâletü's-Sahabe³⁶ adlı eserinde, bu devrimi gerçekleştiren esas unsurun Horasan ordusu (Ehl-i Horasan) olduğunu belirtmiştir. Bu devrimci unsurun Abbasi nizami ordusunun oluşturulması esnasında yeni Abbasi devletine bir teklif olarak Horasan ordusunu sunmuştur ki, ilerleyen zamanlarda Abbasi nizami ordusunun Türklerden oluşması, Türklerin bu sürece katkılarını göstermektedir.³⁷

Abbasiler dönemi Türk-Arap ilişkileri için bir dönüm noktası gibidir. Çünkü bu devirde devlet işlerinde Türkler ancak ilerleme imkanı bulabilmiştir. Mesûdî'nin Murûcu'z-Zeheb adlı eserinde belirttiği gibi Halife Mansur, Türkleri devlet işlerinde kullanan ve onları önemli mevkilere getiren ilk halifedir. En eski tarih kaynaklarından biri olan Taberi'nin Tarih'inde geçen bir rivayette ise sağlam ve güçlü bir ordu kurma çabası içinde olan Mansur'a İsmail b. Abdullah'ın Türklerin savaşçı yönlerini övmesi üzerine orduda Türklere yer verdiğini görmekteyiz. Talas savaşı ise bu dostluk ilişkisini kuvvetlendiren önemli bir diğer unsur olmuştur. Halifelerin zamanla Türklere olan itimadı artmıştır. Halife Mansur tarafından önemli evrakların bulunduğu bir kutunun muhafaza etmesi için Hammad et-Türkî'ye verilmesinden bu güven daha iyi anlaşılmaktadır. Mehdi ve Hadi dönemlerinde Türk asıllı komutanlara rastlanmakta, Harunurreşid döneminde ise orduda bulunan Türk asker sayısı artmakla birlikte Türk cariyelerin de sayısı artırılmıştır. Halife Me'mun'un kardeşi Emin ile hilafet mücadelesi de -yukarı kısımda bahsettiğimiz gibi-Türklerle ilişkilerini kuvvetlendirmiştir. O Türkleri, Arap-İran kargaşa ortamında bir denge unsuru olarak görmüştür. Halife Me'mun Türklerin İslam'a girmesi için büyük çaba göstermiş, Müslüman olanlara

³⁵ Yıldız, "Abbasiler" , s. 34.

³⁶ Mustafa Demirci, "Emevîlerden Abbasilere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı olan Abdullah İbnü'l-Mukaffa, Risaletü's-Sahabesi" , Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sayı 21, 2005, s. 117- 148.

³⁷ Mehmet Emin Şen, "Abbâsilerin İkinci Döneminde Siyasi Ve Kültürel Alanda Türkler" , Selçuk Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi) , Konya 2008, s. 38.

ikramda bulunmuştur. Onun Türklere olan bu tutumunu beğenisini döneminde Türk kölelerin fiyatlarındaki artışta ve Nuh b. Esed'in orduya yeni Türk askerler getirmesi için görevlendirilmesi gibi uygulamalarda görmek mümkündür. Emevîlerden beri orduda yer alan Türkler, Halife Mu'tasım dönemindeki yüksek mevkilere ulaşmaya kadar, her bir halife döneminde güven kazanmayı başarmışlar ve ilerlemeler göstermişlerdir.³⁸

Halife Me'mun'dan sonra hilafete geçen kardeşi Mu'tasım Türklerin desteği ile hilafete gelmiştir. Onun Türklere olan itimadı kuvvetli olduğu için ordusunun büyük bir bölümünü çeşitli Türk ülkelerinden getirdiği askerlerden kurmuştur. 836 yılında Samerrâ adını verdiği şehri kurarak Türk birliklerini ve hilafetin merkezini buraya taşımıştır. Türk kumandanları bu tarihten itibaren zamanla idari kadrolara yükselerek devletin askeri ve idari işlemlerinde ve yönetimde söz sahibi olmuşlardır. Öyle ki halifenin kim olacağını Türkler belirliyor, istemedikleri kişileri de makamından uzaklaştırıyorlardı.³⁹ Zamanla devletin bekası için tehlikeli görülmeye başlanan bu durum Türk hakimiyetinden ve baskısından kurtulmak isteyen halifeler ve Türkler arasında uzun süren bir mücadeleyi başlatmıştır. Bu süreçte Mütevekkil, Muntasır ve Muhtedi gibi çok sayıda halife ve komutan öldürülmüş, devletin üst kademelerinde yaşanan bu mücadele IX. Asra gelindiğinde alt kademelere kadar yayılmıştır. X. Yüzyılda tesis edilen Emîrû'l-Ümerâ'lık da öngörülen neticeyi veremeyince Abbasi halifeleri çareyi Şîî bir yönetime sahip Büveyhîlerin baskısı altına girmekte bulmuştur.

Bu baskıyı bir süreliğine Bağdat'ta Fatimî halifesi adına hutbe okunmasından da kolaylıkla anlayabiliriz.⁴⁰

Türkler ve halifeler arasında süren bu mücadele devletin 892 yılında başkentinin tekrar Bağdat'a taşınmasına sebep olmuştur. Fakat bu değişiklik yönetimi toparlayıp etkileyecek kadar bir değişiklik olamamış ve Halife Mu'taz'ın ölümüyle durum tekrar eski haline dönmüştür. Bu kez devlet ricali arsında yaşanan rekabet halifeliği oldukça yıpratmıştır. Bu durumu aşmak için Halife Razi, Muhammed b. Raik el-Hazari'yi Emirü'l-Ümerâ yapmaya karar vermiş ve onu neredeyse halifelik yetkileriyle

³⁸ Hatice Kübra Topuz, " Abbasi Başşehri Samerra ve Abbasi Tarihinde Samerra Dönemi", İstem Dergisi, Sayı 18, 2011, s. 87.

³⁹ Yıldız, "Abbasiler", s. 35.

⁴⁰ Levent Öztürk, " Müslüman Toplumlarda Birlikte Yaşama Tecrübeleri (Abbasi Modeli) ", İslam ve Demokrasi Kutlu Doğum Sempozyumu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999, s. 51 - 52.

donatmıştır. Verilen bu yetkilere rağmen istenilen sonuca ulaşamamıştır. Bu çekişmeler esnasında zarar gören halifelik kurumu yalnızca Irak'ın bir bölümünde iktidarı elinde tutabilmiştir. Zaten parçalanmaya başlayan devlet için 945'de Büveyhîlerin Bağdat'ı işgal etmesi, devleti daha da zor bir duruma getirmiştir. Abbasi Halifesi Müstekfi, İran kökenli Şîî bir hanedan olan Büveyhîler'den Muizzüddavle Ahmed'e Emir'ül-ümeralık payesi verince Abbasi hilafeti şîî hanedana boyun eğmek zorunda kalmıştır. Büveyhîler, bütün askeri ve siyasi gücünü kaybetmesine rağmen Abbasi halifelerini başta tutmayı tercih etmişlerdir. Böylece istediklerini halife yaptırmış, istemediklerini de görevden almışlardır. Artık Bağdat İslam coğrafyasının merkezi olmaktan çıkmıştı. XI. Yüzyılın başlarında ise Büveyhîler güçlerini yitirmeye başlamış, Arslan Besasiri Bağdat'a hakim olup hutbeyi Fatımî halifesi adına okutmaya başlamıştır. Abbasi hilafetine son vermeye çalışılan bu dönemde İran'da sünnî inanca sahip Selçuklular ortaya çıkmıştır. Fatımî halifesi adına Bağdat'ta hutbe okunması Sultan Tuğrul Beyi harekete geçirmiş ve 1055'de Bağdat'ı Arslan Besasiri hakimiyetinden kurtarıp Abbasi halifesine dini itibarını geri vermiştir. Bütün Irak ve Suriye'yi Fatımî tehlikesinden kurtaran Selçuklular, aynı zamanda buralarda medreseler kurarak fikrî bakımdan da Şîîlerle mücadele etmişlerdir. Yaklaşık yarım asır Selçuklu hakimiyeti altında kalan halifeler, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu taht kavgalarını fırsat bilerek Halife Nâsır öncülüğünde hilafeti tekrar ele geçirmek için harekete geçmişlerdir. Fakat diğer halifeler bu siyaseti devam ettirecek kudrete sahip olmadıkları için başarılı olamadılar.

1194 yılında Tuğrul Bey, Harizmşah Tekiş'e mağlup olunca sahip olduğu topraklar Harizmşahlara geçmiştir. Bu kez Harizmşahlar ile Abbasiler karşı karşıya gelmiştir. Bazı rivayetlerde Halife Nâsır, halifelikleri için bu yeni rakiplerini çok tehlikeli bulmuş ve bu dönemde Asya coğrafyasını kasıp kavuran Cengiz Han'dan yardım talebinde bulunmuştur. Halife Nâsır, Harizmşah Muhammed'in Abbasileri yok etmeyi planladığının farkına varmış ve bu yardıma başvurmuştur. Fakat Harizmşah Muhammed ilerlemekte olan Moğol tehlikesinden dolayı bu isteğini gerçekleştirememiştir.⁴¹

Emevî hilafeti esnasında geniş bir coğrafyaya sahip olan İslam İmparatorluğu, Türkistan'dan Pirene dağlarına, Kafkaslar'dan Hint Okyanusu ve Büyük Sahra'ya varıncaya kadar hakimiyetini sürdürerek tarihteki en büyük imparatorlukların başında

⁴¹ Yıldız, "Abbasiler" , s. 35.

gelmekteydi. Bu kadar büyük bir imparatorluğu elde tutabilmek elbette zordur. Nitekim Abbasi iktidarının ilk dönemlerinde kopmalar görülmüştür. Abbasilerin katliamından kaçan Emevî ailesinden Abdurrahman b. Muaviye b. Hişam Endülüs'e ulaşmış ve buranın içinde bulunduğu karışıklıklardan faydalanarak 756 yılında bağımsız bir hükümdar gibi davranmaya başlamıştır. Abbasi halifesi Mansur, Abdurrahman üzerine askerler gönderdiysede onu yakalatamamıştır. Endülüs'ün imparatorluktan kopmasını müteakib zamanla bütün Kuzey Afrika'da bağımsız ve yarı bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. 758 yılında Sicilmase'de Hâricî Midrârîler, 777 yılında Cezayir'in batısında Rüstemîler, 789 yılında Fas'ta İdrisîler ve Tunus'ta bağımsızlığını kazanan Ağlebîler'i İslam İmparatorluğundan kopan devletlere örnek olarak gösterebiliriz.⁴²

Abbasi devletinin kuruluşunda kendisine destek veren bazı gruplara daha sonra sırt çevirmesi ve bazı sosyal problemleri yok sayması daha başlangıçtan itibaren Mukanna, Babek, Karmati ve Zenc isyanları gibi pek çok isyan hareketine sebep olmuştur.⁴³ 752 yılında Suriye'de bastırılan, Emevî hanedanının haklarını savunan bir isyan zaman zaman ayaklanmış ve ortamda kargaşaya sebep olmuştur. Küçük çapta olan isyanlar bastırılmıştır ancak bazı isyanların devleti gerçekten zor duruma düşürdüğü de olmuştur. Örneğin Abbasilerin hilafeti ele geçirmesinde en büyük destekçileri olan Şîî gruplar, ihtilalden sonra Abbasilerin hakimiyetini kabul edemeyip hilafetin kendi hakları olduğunu savunmuşlardır. Nitekim Hz. Ali'nin oğlu Hasan'ın soyuna mensup Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye ve İbrahim kardeşler halifelik talebiyle harekete geçmişler, uzun bir süre çalışmalarını gizlenerek yürütmüş ve halifenin takibinden dolayı sürekli yer değiştirmiştir. Ailelerine yapılan baskılara daha fazla dayanamayıp ortaya çıkan bu kardeşler, Halife Mansur'a karşı isyan hareketini başlatmışlardır. Fakat 762 ve 763 yıllarında Muhammed ve kardeşi İbrahim yakalanarak öldürülmüştür. İlerleyen zamanlarda da Şîî isyanları devam etmiş fakat bir sonuca ulaşamamışlardır.⁴⁴

Abbasi halifelerine yönelik isyanların büyük bir kısmı, yönetimde hak sahibi olma tartışmasından kaynaklanmaktadır. Abbasi halifeleri soylarını Hz. Muhammed'in amcası Abbâs'a dayandırmaktaydı. Abbas'ın amcası olmasından dolayı Hz. Muhammed'in mirasçısı olduğunu ve yönetim hakkının da kendilerine ait olaması gerektiğini savunmuşlar, kızı Hz. Fâtîma'nın soyunun Hz. Peygamber'e mirasçı olamayacağını iddia

⁴² Yıldız, "Abbasiler", s. 35.

⁴³ Öztürk, s. 52.

⁴⁴ Yıldız, "Abbasiler", s. 35.

etmişlerdir. Bu yüzden Abbasilere karşı düzenlenen isyanlarda başı çekenler, genelde Ali oğullarından Hz.Hasan'ın soyundan gelenler olmuştur. Hüseyin kolu ise Nefsü'z-Zekiyye gibi isyan hareketlerine destek vermekten kaçınmıştır.⁴⁵

755 yılında Mansur'un devlet işlerine karıştığı ve kendi otoritesini korumak için öldürttüğü Ebu Müslim'in ölümünün bahane edilmesiyle İran'da başlatılan serî isyanlar, Halife Mansur döneminde başlatılan isyanlar içinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Temelinde milliyetçi fikirleri barındıran bu hareketin altında İran menşeli dini bir ideoloji de bulunmaktaydı. Ebû Müslim'in ölüm haberi, onun adamlarından Horasan'da bulunan Sunbaz adındaki kumandanına ulaşınca kumandan, Rey'i ele geçirmeye karar verip Hemedan üzerine yürümüştür. Burada yapılan savaşı kaybeden Sunbaz, yakalanmış ve idam edilmiştir. Yine aynı amaçla Ebu Müslim'in adamlarından biri olan İshak et-Türkî, Mâverâünnehir'de isyan ederek iki yıl boyunca halifenin askerlerini uğraştırmıştır. 757'de Üstâzsis isimli bir isyancı Herât, Bâdgis ve Sistan civarında harekete geçmiş, isyan bastırılmış ve Üstâzsis esir düşmüştür.

Horasan isyanları içinde en tehlikeli olanı, “ Mukanna' ” ya da “ Peçeli” isimleriyle tanınan isyan olmuştur. Bugünkü komünizme benzer fikirler etrafından şekillenen bu isyan, 789 yılında güçlkle bastırılmıştır.

Halife Mehdî'nin hakimiyeti döneminde İran'ın eski dinlerini yeniden canlandırmak amacıyla birçok ayaklanma olmuştur. Ortaya çıkan bu ayaklanmaları bastırmak için bu dönemde Dîvânü'z-Zenâdîka adı verilen bir kurum bile kurulmuştur.

Abbasilere en çok uğraştıran isyanlardan biri de, geniş bir alana tesir etmesi, devamlılığı ve teşkilatlanması bakımından bütünlük arzeden Bâbek el-Hürremî isyanıdır. Siyasi ve askeri alandaki başarıları ve yeteneğiyle tanınan Bâbek, büyük arazilerin köylülere paylaştırılacağını vaat ederek çoğunu köylü halkın oluşturduğu büyük bir taraftar kitlesine sahip olmuştur. Bâbek tarafından 816 yılında Azerbaycan'da başlatılan isyan hareketi uzun süre direnmiş, halifenin kuvvetlerini de mağlup ederek nüfuz alanını genişletmiştir. Uzun çabalar sonucu 816 yılında Mu'tasım'ın Türk kumandanlarından Afşin onu yakalamış ve Bâbek idam edilerek isyan bastırılmıştır.

⁴⁵ Cemil Hakyemez, “Abbâsî Devletine Yönelik Ali Oğulları Veya Şîî Tehdidi” , Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 9, 2010, s. 330.

İktisadi ve sosyal sebeplere dayanan isyan hareketleri de olmuştur. Zenc isyanı olarak tanınan isyan, siyahî köleler tarafından 869- 883 yılları arasında bu sebeplere dayanarak harekete geçmiştir. Basra bölgesinde zor şartlar altında çalışmaya mecbur tutulan bu siyahî köleler, Hz. Ali'nin soyundan geldiğine inanılan Ali b. Muhammed tarafından çeşitli vaatlerle harekete geçirildi. Yeni katılan grupların da etkisiyle hızla genişleyen hareket, Irak'ın güneyi ile İran'ın güneybatısında bulunan önemli bölgelere sıçramış ve buraları ele geçirmişlerdir. İsyân hareketinin Basra ve Vâsıt'ı da almasıyla Bağdat tehlikeye düşmekteydi. Ancak uzun ve zor bir mücadele ile Abbasi hanedanlığı bu isyanı bastırmayı başarmıştır.

Bekliden henüz kuruluş aşamasında karşılaştığı zorluklarında etkisiyle yeni fetihlerden uzak duran Abbasi hilafeti, zaten çok geniş sınırlara uzanan coğrafyasını elinde tutma yoluna gitmiş ve bu politikasında da başarılı olmuştur. Bastırılan isyanlardan birkaç yıl sonra gücünü iyice toplayan Abbasiler, Bizans ile mücadelelere girmiştir. Halife Mansur tarafından Anadolu'ya küçük çapta akınlar yapılmaya başlanmıştır.

İslam devletinin ayaklanmalarla meşguliyetini fırsat bilen Bizans İmparatorluğuna, Abbasi Halifesi Mehdî tarafından 782 yılında İstanbul'a büyük bir sefer düzenlenmiş, oğlu Harun'un yönetimindeki İslam ordusu, Kraliçe İrene'yi yıllık vergi ödemeleri karşılığında barış yapmaya mecbur tutmuştur. Halife Hârûnürreşîd, akınları hızlandırmak için Tarsus'tan Malatya'ya kadar bütün sınır hattını yenileyerek buralara gönüllü akıncıları yerleştirmiştir. Öyle ki yeniden düzenlenen bu sınır kalelerinin etrafını Avâsım denilen şehirlere çevirmiştir.

Me'mun döneminde Bizans'a karşı seferler düzenlenmeye devam edilmiştir. 830-833 yılları arasında Anadolu'yu fethetmek amacıyla kendisinin de katıldığı üç sefer düzenlenmiş, bu esnada Orta Anadolu'da bulunan Tyana (Tuana) zaptedilerek buraya Müslüman tebaa yerleştirilmiştir.

Bizans'a karşı 838 yılında Mu'tasım tarafından düzenlenen seferde, Mu'tasım büyük bir orduyla Anadolu'ya girmiş, bugünkü Afyon yakınlarındaki döneminin en büyük ve mühim şehirlerinden olan Ammûriye diğer adıyla Amorion zaptedilmiştir. Halife Mu'tasım'dan sonra Abbasiler de Bizans seferleri küçük çaplı olmuştur. IX. Yüzyılla birlikte hilafetin zayıflaması ve Suriye ile el-Cezîre'de olduğu gibi yeni devletlerin ortaya çıkmasıyla İslam topraklarının bölünmeye başlaması, Abbasilerin Bizans

seferlerinden uzak durmalarına sebep olmuştur.⁴⁶

905 yılından 1004 yılına kadar Musul ve Kuzey Suriye'de hüküm süren bir Arap hanedanı olan Hamdânîlerden⁴⁷ Seyfûddeve'nin Bizans'a düzenlediği gazâları oldukça önemlidir. Bu aralarda Türkistan ve Hazar kesimlerinde sınırlı birkaç hareket bulunmaktaydı. Bunun dışında tam bir sessizlik hakimdi. Abbasiler hilafet merkezine uzaklığından dolayı Akdeniz ile daha az ilgileniyorlardı. Mısır ve Kuzey Afrika'da bağımsızlığını ilan eden devletler Akdeniz'e hakim olmuşlardır. Örneğin 825-878 tarihleri arasında Sicilya fethini tamamlayan Ağlebîler, bu topraklarda zengin bir fikir hayatının gelişmesini sağlamışlardır.

Batı kaynaklarında yer alan ancak İslam kaynaklarında hakkında hiçbir bilginin bulunmadığı Halife Hârûnürreşîd ile Frank Kralı Büyük Karl arasındaki dostluğa dayanan münasebetler ilgi çekici görülmektedir. 797-806 yılları arasında oluşan bu dostluk batılı tarihçilere göre elçiler ve gönderilen hediyelerle pekiştirilmiştir. Elbette bu dostluk karşılıklı menfaatlere dayanmaktaydı. Çünkü Halife Hârûnürreşîd kendine rakip olarak gördüğü Endülüs Emevî Devletine karşı bu dostluğu kullanmayı istemiş ve bunu bir fırsat olarak görmüş, Büyük Karl ise Hârûnürreşîd'i düşmanları Bizans'a karşı müttefik olarak görmüştür.

Çin'e karşı saldırılarının ardından Cengiz Han idaresindeki Moğol ordusu, 1218'den sonra batıya yönelmiş ve İslam dünyasını istila etmeye başlamıştır. İran ve Irak etrafında Moğol ordusunu durduracak güç kalmamış, Moğollar Semerkant, Buhara, Taşkent, Hârizm, Belh gibi şehirleri istila etmiştir. 1258 yılında artık karşı koyacak gücü kalmayan Bağdat Moğolların eline geçmiştir. Barış teklifinde bulunan Abbasi halifelerinin talepleri olumsuz cevaplanınca Abbasi halifesi Müsta'sım ve devlet adamları teslim olmuş ve Hülâgu Han'ın emriyle hepsi idam edilmiştir.

Beş asır boyunca kültür ve medeniyetin başkenti olan Bağdat, Moğal saldırıları esnasında tahrip edilmiş; camiler ahıra çevrilmiş, kütüphanelere zarar verilmiş, kitaplar yakılıp Dicle'ye atılmıştır. Türü cinayetlerin işlendiği Moğol saldırıları İslam tarihinde büyük bir felaket olarak görülmektedir. Siyasî alandan ziyade medeniyet ve kültür alanında gerçekleşen bu felaket, İslam medeniyetinde duraklamaya ve hatta gerilemeye

⁴⁶ Yıldız, "Abbasiler", 36.

⁴⁷ Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hamdânîler", DİA, İstanbul 1997, Cilt 15, s. 446.

sebeup olan amillerden biri olarak kabul edilmektedir.

1260 yılında Aynicâlût'ta Moğol felaketini durdurmayı başaran Memlûk kumandanı Baybars, aynı yıl Memlûk sultanı Kutuz'u öldürmüş ve kendisi tahta geçmiştir. 1261'de ilk iş olarak Sultan Baybars, Moğol saldırısından kaçıp Dımaşk'a giden Abbasi ailesinden Halife Zâhir'in oğlu Ahmed'i Kahire'de halife ilân edip ona biat etmiştir.

Üç yıl süren bir duraklama sonrası halifelik tekrar Abbasi ailesine geçmiştir. Sultan Baybars, halifeleri Abbasi ailesinden seçerek hem siyasi iktidarını kuvvetlendiriyor hem de onların manevî desteğini kazanıyordu. Halife olduktan sonra el-Müstansır lakabını alan Ahmed, Bağdat'ı Moğollardan kurtarmak için Sultan Baybars ile gittiği Dımaşk'ta Moğol valisi tarafından öldürülmüştür. Onu müteakib yerine yine Abbasi ailesinden el-Hâkim lakabı verilen Ahmed adında bir başkası halife ilan edilmiştir. Hâkim'in soyundan gelen Mısır Abbasi halifeleri, yetkileri sınırlı olmasına rağmen sikke ve hutbelerde isimleri Memlûk sultanlarıyla birlikte anılmıştır. Görev ve yetkisi sınırlanan halifeler sadece tahta çıkma merasimleri düzenleme ve dini amaçlarla vakfedilen mal ve mülkleri takip ve idare etmekle sorumlu olmuşlardır.

Bazı Müslüman hükümdarlara hükümdarlık menşuru gönderen Kahire halifeleri, fırsatını buldukları zamanlarda siyasî olaylara da karışmışlardır. Nitekim Sultan Nâsır ölünce sultanlığı sadece üç gün süren Halife Âdil halife olduğunu ilan etmiş ve Sultan Müeyyed Şah tarafından öldürülmüştür. Bu karışıklıklara müdahil olan halifeler ise hal'edilmişlerdir. 1517 yılında Mısır'ı zapteden Osmanlı Hükümdarı Yavuz Sultan Selim, son halife Mütevekkil'i yanına alarak İstanbul'a dönünce Mısır'da Abbasi hilafeti artık sona ermiş oldu.⁴⁸

524 yıl hüküm süren ve 37 halifeye hilafet veren Abbasi Devleti bu uzun süreçte, farklı politikaları sahip olan yöneticileri ve halk, birlikte yaşama tecrübesi bakımından hem kendi içerisinde hem de diğer devletler içerisinde bazı farklılıkları barındırmaktadır. Hz. Peygamber dönemi uygulamalarının büyük bir kısmını kendisine örnek alan Abbasi Modeli karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa birlikte yaşama ile ilgili Emeviler döneminde yaşanan sorunlar Abbasilerde ortadan kalmıştır. Fakat Abbasi halifeleri zamanla hakimiyeti sağlamak amacıyla sosyal barışı bozmuştur. Halifelerin kendilerini her bakımdan etkileyecek siyasi grup ve şahıslarla olan ilişkileri, devleti de olumsuz

⁴⁸ Yıldız, "Abbasiler" , s. 34- 38.

etkilemiştir. Abbasi yönetiminin uyguladığı siyasete göre, ya bazı grupların hak ve özgürlükleri kısıtlanmış veya engellenmiş ya da bazı grupların Abbasi topraklarında nüfuzlarını fazlalaştırmak suretiyle kültürel çözümlere imkan verilmiştir. Çözölmeye sebep olan bu uygulamalara; bazı din adamlarının tayin ve terfi işlerine müdahale edilmesi, devletin üst kademe işlerinde gayrimüslimlerin fazlaca görevlendirilmesi, farklı kültürlerin etkilerine uygun zeminler oluşturulması, bir grubun başka bir gruba karşı denge sağlamak amacıyla kullanılması gibi hususları örnek gösterebiliriz. Abbasi devletini belki de en çok yıpratan şey, hem halifelerin hem de toplumun, kişisel siyasi tercihlerinden dolayı düşölen olumsuz tutum ve davranışlar olmuştur.⁴⁹

Abbasi devleti, Osmanlılardan sonra İslam âleminin en uzun ömürlü devleti olmuştur. İslam medeniyetinde en parlak devri temsil eden Abbasi hanedanlığı, uzun bir süre siyasi sahada hakimiyetini korumuş ve İslam dünyasının temsilcisi olmuşturlardır.⁵⁰

Tarih boyunca İslamiyetin belirlediğı evrensel ilkelere bağılı kalındığı zamanlarda toplumda saygı ve hoşgörünün en güzel örnekleri görölmektedir. Bu güzel ilke ve prensipleri terk ettiğimiz ölçöde kişisel siyasi menfaatlerimiz bizi kuşatmakta ve toplumun birlik ve beraberliğini bozan, birlikte yaşama ortamını zedeleyen, insanların mutluluğunu gölgeleyen bir tablo ortaya çıkmaktadır.⁵¹

⁴⁹ Öztürk, s. 53- 54.

⁵⁰ Yıldız, "Abbasiler" , s. 38.

⁵¹ Öztürk, s. 54.

Tablo 1.1. Abbasi Halifeleri⁵²

ABBASİ HALİFELERİ		
1.	Ebü'l-Abbas es-Seffâh	132 (750)
2.	Ebü Ca'fer el-Mansûr	136 (754)
3.	Muhammed el-Mehdî	158 (775)
4.	Mûsâ el-Hâdî	169 (785)
5.	Hârûnürreşîd	170 (786)
6.	Emîn	193 (809)
7.	Me'mûn	198 (813)
8.	Mu'tasım-Billâh	218 (833)
9.	Vâsiķ-Billâh	227 (842)
10.	Mütevekkil-Alellah	232 (847)
11.	Müntasır-Billâh	247 (861)
12.	Müstaîn-Billâh	248 (862)
13.	Mu'tez-Billâh	252 (866)
14.	Mühtedî-Billâh	255 (869)
15.	Mu'temid-Alellah	256 (870)
16.	Mu'tazıd-Billâh	279 (892)
17.	Müktefî-Billâh	289 (902)
18.	Muktedir-Billâh	295 (908)
19.	Kâhir-Billâh	320 (932)
20.	Râzî-Billâh	322 (934)
21.	Müttakî-Lillâh	329 (940)
22.	Müstekfî-Billâh	333 (944)
23.	Mutî'-Lillâh	334 (946)
24.	Tâi'-Lillâh	363 (974)
25.	Kâdir-Billâh	381 (991)
26.	Kâim-Biemrillâh	422 (1031)

⁵² Yıldız, "Abbasiler" , s. 37.

27.	Muktedî-Biemrillâh	467 (1075)
28.	Müstazhir-Billâh	487 (1094)
29.	Müsterşid-Billâh	512 (1118)
30.	Râşid-Billâh	529 (1135)
31.	Muktefî-Liemrillâh	530 (1136)
32.	Müstencid-Billâh	555 (1160)
33.	Müstazî-Biemrillâh	566 (1170)
34.	Nâsır-Lidînillâh	575 (1180)
35.	Zâhir-Biemrillâh	622 (1225)
36.	Müstansır-Billâh	623 (1226)
37.	Müsta‘ sım-Billâh	640-656 (1242-1258)

Tablo 1.2. Mısır Abbasi Halifeleri⁵³

MISIR ABBASİ HALİFELERİ		
1.	Müstansır-Billâh Ebü'l-Kâsım Ahmed	659 (1261)
2.	Hâkim-Biemrillâh Ebü'l-Abbas Ahmed I	660 (1261)
3.	Müstekfî-Billâh Ebü'r-Rebî'Süleyman I	701 (1302)
4.	Vâsik-Billâh Ebû İshak İbrâhim	740 (1340)
5.	Hâkim-Biemrillâh Ebü'l-Abbas Ahmed II	741 (1341)
6.	Mu'tazîd-Billâh Ebü'l-Feth Ebû Bekir	753 (1352)
7.	Mütevekkil-Alellah Ebû Abdullah (1. hilâfeti)	763 (1362)
8.	Mu'tasım-Billâh Ebû Yahyâ Zekeriyâ (1. hilâfeti)	779 (1377)
9.	Mütevekkil-Alellah Ebû Abdullah (2. hilâfeti)	779 (1377)
10.	Vâsik-Billâh Ebû Hafs Ömer	785 (1383)
11.	Mu'tasım-Billâh Ebû Yahyâ Zekeriyâ (2. hilâfeti)	788 (1386)
12.	Mütevekkil-Alellah Ebû Abdullah (3. hilâfeti)	791 (1389)
13.	Müstaîn-Billâh Ebü'l-Fazl el-Abbâs	808 (1406)
14.	Mu'tazîd-Billâh Ebü'l-Feth Dâvûd	816 (1414)
15.	Müstekfî-Billâh Ebü'r-Rebî'Süleyman II	845 (1441)
16.	Kâim-Biemrillâh Ebü'l-Bekâ Hamza	855 (1451)
17.	Müstencid-Billâh Ebü'l-Mehâsin Yûsuf	859 (1455)
18.	Mütevekkil-Alellah Ebü'l-İz Abdülazîz	884 (1479)
19.	Müstemsik-Billâh Ebü's-Sabr Ya'kûb (1. hilâfeti)	903 (1497)
20.	Mütevekkil-Alellah Muhammed (1. hilâfeti)	914 (1508)
21.	Müstemsik-Billâh Ebü's-Sabr Ya'kûb (2. hilâfeti)	922 (1516)
22.	Mütevekkil-Alellah Muhammed (2. hilâfeti)	923 (1517)

⁵³ Yıldız, "Abbasiler" , s. 38.

1.3. Abbasî Devleti Dönemi Belâgatının Genel Özellikleri

Arap dilinde zirveye ulaşan belâgat bilimi, bir sözü meydana getirirken sözcüklerin seçimi, kullanım şekilleri, bağlama ve duruma uygun olması gibi mevzuları araştırmakla birlikte, teşbih, istiâre, mecâz, cinas, tevriye gibi çok sayıdaki söz sanatı da yine belâgat biliminin derinliğine araştırıp, incelediği konular arasına girmektedir.⁵⁴

Belağat'ın ilk ilmi kurucusu, nahiv ilminin de kurucusu kabul edilen Sibeveyh'tir. Hicri üçüncü asrın ilk çeyreğine kadar hünüz yazıya geçirilemeyen belâgat Abbasî Devletinin kuruluşuyla büyük ilerleme kaydetmiş, edip ve yazarlar belâgat ilmini incelemek için daha çok çaba göstermiştir. Belâgat'ın kurallarının oluşturulmaya ve ortaya çıkarılmaya başlandığı ilk dönem el-Câhız'ın yaşadığı dönemdir. Bu dönemde yaşanan gelişmelerle ileriki zamanlarda gelen alimler belâgat ilmini daha da geliştirmişlerdir.⁵⁵

X. Yüzyılda artık üç asırdır süren bir kültürel gelişimin sonuçları açıkça görülür hale gelmiştir. Abbasiler, İslam devletinin sınırlarını genişletmek amacıyla gerçekleştirilen fetihleri oldukça azaltmış, buna karşın nüfusu giderek çoğalmış, dolayısıyla şehirleşme bu durumun bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu şehirleşmede merkez şehirlere yüklenen fonksiyonlar son derece önem taşımaktadır. İslam ülkesinin hemen hemen her yerinde kurulan ilimlerin merkezi bu büyük şehirler, tıpkı bir kandil gibi bulundukları bölgeleri kültürel açıdan aydınlatmıştır. Bu ilim merkezi büyük şehirlerin başında Medine, Dımaşk, Haleb, San'a, Bağdad, Kûfe, Basra, Füstât, İskenderiye, Rey, Semerkand, İsfahan, Tebriz, Buhara, Musul, Şiraz, Marakeş, Harran, Kayravan, Fez, Kurtuba, İşbiliye, Tuleytula, Sarakusta ve Gırnata gibi şehirler gelmekteydi. Onlara kültürel açıdan aydınlatan kandil benzetmesini yapmamızdaki amaç bu şehirlerin bir ilim merkezi olmalarından dolayıdır. Bu yüzden buralarda uygulanan eğitim anlayışı ve metodlarını bilmek önemlidir. İslam kültürü ile oluşturulan eğitim müesseseleri, yaş ve sınıf farkı gözetilmeden her insanın akıl ve bedeni ile ruhunu eğiten bir süreci kapsamaktadır. Bu yüzden ilim tahsil ve tedrisini sağlamak için yapılan saray, konak, ev, mektep (okul) , kütüphane, mescit, ribat, zâviye ve medrese gibi çeşitli mekânlar bulunmaktaydı. Bunlara ilaveten bir de işret meclisleri kurulmaktaydı. Bu meclisler şiir

⁵⁴ Zafer Kızılkılı, “ Arap Dili Belâgat Bilimine Kuramsal Bir Yaklaşım” , Journal of Islamic Research, Sayı 24, 2013, s. 17.

⁵⁵ Eyüp Sevinç, “ Arap Belâgat İlminin Tarihi ve Gelişim Aşamaları” , Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, 2015, s. 333.

ve edebiyat açısından son derece önemli olmakla birlikte, şehrin kültürel yanını ve ne derece gelişmiş olduğunu da göstermekteydi. Halkın isteği, devlet ricalinin öncülüğü ve teşvikleri sayesinde gelişme imkanı bulan eğitim ve kültür hayatı, Müslüman devletlerini dönemlerinin diğer devletlerinden ayırt eden başlıca vasıflardandır.⁵⁶

Bu şehirleşme hareketinin Abbasilerin iş başına gelmesiyle kazandığı yeni boyut, sadece siyasi ve askeri alanla sınırlı kalmayıp; bilakis toplumsal ve sosyal hayat, ticari hayat ve düşünce özgürlüğü gibi her alana dair büyük gelişmelerin başlangıcı niteliğinde olmuştur. Emevilerin uyguladığı siyaset; sosyal yaşantıya, kabilelere ve kabile anlayışlarına, dolayısıyla hizipçiliğe dayanan siyasi-sosyal bir teşekkül idi. Sahip olunan bu karakter, Emevî devletin yıkılmasını hızlandıran temel etkenlerden biri olmuştur.

Emevîlerin sıkı sıkıya bağlı olduğu kabilecilik, Abbasilerde siyasi alanda tanınmamış ve siyasi-askeri yapılarda kabileciliğin etkilerinin oluşması engellenmiştir. Başarılı oldukları bu politika sayesinde siyasi, sosyal ve kültürel hayatı belirleyen ortak yaşama kabiliyetini kazanmışlardır. Bağdat, Emevîlerden beri hızla devam eden fetihleri sona erdirmiş ve yerleşik, medenî bir hayatın, yeni bir dönemin temsilcisi olmayı başarmıştır.

Bağdat'ın kurulması ve az bir sürede kalabalık bir metropol haline gelmesi bu dönemde yaşanan bazı gelişmelerin işareti olsa gerektir. Çünkü öncesinde kısır dini tartışmaların yaşandığı, kabileler arası düşmanlık ve çatışmaların yaşandığı bir süreç vardı. Abbasilerin bu tartışma ve çatışmalardan kurtulmak için Bağdat'ı tasarlaması adeta bir medeniyet projesidir.

Bağdat'ı farklı kılan, Kûfe, Şam, Basra gibi diğer şehirlerden ayıran yönleri ise oldukça fazladır. Burası pek çok etnik grupları içerisinde bulundurmakla birlikte; küçük çaplı dînî, felsefî ve mezhebî grupları da bünyesinde barındırmış, herkesin ifade özgürlüğünün olduğu, Arapça ortak dil temelinde kurulup gelişen ve halifelik sarayı merkez alınarak oluşturulmuş, felsefî tartışmaların da merkezi, kalbi konumundadır.⁵⁷

⁵⁶ Lütfi Şeyban, "Miladi X. Yüzyılda İlim Merkezleri Olarak Öne Çıkan İslam Şehirlerinin Kültürel Nitelikleri", International Journal of Human Sciences, Cilt 12, Sayı 2, s. 1173.

⁵⁷ Mustafa Demirci, "Bütün Yollar Bağdat'a Çıkar: Geç Antik Çağın Bilimdüşünce Ve İnançlarının Bağdat'a İntikali", İstem Dergisi, Sayı 30, 2017, s. 227–258.

İslam devletinin sınırlarının Orta Asya'dan Atlas Okyanusuna kadar genişleyen alanı da kapsamıyla buralarda yaşayan kapalı kültürler ve toplumlar, Abbasi hilafeti ile bir çatı altında birleşmiş, iletişim ve etkileşime açık hâle gelmişlerdir. Emevîlerin Arap merkezli yaklaşımları ve beraberinde mevâliye karşı kötü tutumları Abbasilerin kurduğu bu yeni devleti kuvvetlendiren bir diğer etken olmuştur. Çünkü bir nevî Nil ile Amu Derya arasında bulunan kadim Asya medeniyet ve felsefesinin doğduğu ve yayılma imkanı bulduğu birleştirici ve bütünleştirici bu siyaset; ticarî mallar kadar serbestçe ve rahatlıkla dolaşabilen insanların, dinlerin, mezhepler ile felsefenin de bulunduğu bir dünya meydana getirmiştir. Böylesine anlamlı, hareketli ve dinamik bir medeniyetin temelleri miladi VIII. ve IX. asırlarda Bağdat'ta atılmıştır. Bağdat'ın Abbasi halifeliği tarafından kurulmasıyla birbirini etkilemeye imkan bulan farklı unsurların meydana getirdiği entelektüel ortam, bilim ve düşüncenin sistemleşip sürekli gelişmesi, bilgiler arasında ilişkiler kurulması ve artık unutulma noktasına gelmiş geleneklerin yeniden ihyası için uygun bir ortam elde edilmiştir.⁵⁸

Siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel alanlarda zirveye ulaşarak adeta doyuma ulaşan Arap kültürü ve medeniyeti, zamanla dış erklerin dış temaslarına da açık ve hazır hâle gelmiştir. Nihayet başka kültürlerle temasın bir sonucu olarak tercüme faaliyetleri başlatılmıştır. Emevî devletinde de çeviri faaliyetleri vardır ancak çeviri, Abbasilerde bir devlet politikası haline getirilmiştir. Kültür intikali şeklinde ifade edebileceğimiz bu çeviriler; Yunan, Hint ve İran medeniyetlerinden bilim, düşünce ve kültür hayatlarıyla ilişkili kitapların Arapça'ya tercüme edilmesi böylece kendi bilgi birikimleri ile bu tercümeleri kaynaştırmaları esasına dayanmaktadır.⁵⁹

Halife el-Mansûr tarafından devletin idare merkezi olarak kurulan Bağdat, aynı zamanda kültürel unsurları dengelenmiş mozaik bir kültür kenti olarak tasarlandı. Çeviri sürecinin ana merkezi olarak Bağdat; bu süreçte Arap kültürünün yayılıp hakim olduğu coğrafyada mevcut kurumsal kültür dinamiklerini kendisine çekmekteydi. Bağdat merkezli Abbasî aydınlanması, komşu ve kadim medeniyetlerin kültürel ve düşünsel ürünlerini Arap dili çatısında kurduğu kültür havuzuna katmayı hedefler.⁶⁰ Babası el-Mansur'dan sonra hilafete geçen oğlu el-Mehdî, babasının yolunu açtığı ilim ve

⁵⁸ Demirci, s. 229.

⁵⁹ Gürkan Dağbaşı, “Abbâsi Dönemi Çeviri Faaliyetleri”, *Eskiye Dergisi*, Sayı 27, 2013, s. 178.

⁶⁰ Demirci, Mustafa, *Bütün Yollar Bağdat'a Çıkar: Geç Antik Çağın Bilimdüşünce Ve İnançlarının Bağdat'a İntikali*, s. 239

edebiyat çalışmalarını desteklemiştir. Daha sonra hilafete geçen Harun er-Reşîd devleti kültür-medeniyetin merkezi haline getirerek en parlak dönemi yaşatmıştır.⁶¹

Abbasilerle birlikte Mâverâünnehir'de ilmî ve kültürel hayat canlılık kazanmış; buraya Irak ve Horasan'dan ilim öğretmek için gelen alimler aracılığıyla ilmin temelleri atılmıştır. Dönemin başlıca ilim merkezleri Buhara, Semerkant, Tirmiz gibi şehirler olurken; Mâverâünnehir de dini alanda çok değerli alimleri yetiştirmiştir. Mâverâünnehir'de dini ilimlerden özellikle hadis alanında çalışmalar yapılmıştır. Bununla birlikte matematik ve astronomi alanında İslam biliminin önde gelen isimleri bu bölgede yetişmişlerdir. Bu alim ve bilginler yaptıkları çalışmalarla İslam uygarlığını daha da geliştirmiş, asırlarca faydalanılan eserler telif etmişlerdir.

Mâverâünnehir, Emevîler döneminde fethedilen bölgelerdendir. Bölge fethedildikten sonra buraya nüfus, dil, din ve kültür de intikal ettirilmiş ve Abbasiler döneminde İslamlaşmıştır. Kültürler arası temasın oldukça iyi olduğu bu dönemde ticaret için Çin, Hint ve İslam ülkelerinden gelenlere bir merkez olan Mâverâünnehir, bu nimetlerden faydalanmayı bilen bir bölge olmuştur. Abbasi devletinin fetihleri azaltması, siyasî istikrarın güçlenmesi, iktisâdî zenginliklerin de oluşmasıyla Mâverâünnehir bölgesi, ilmî ve kültürel çalışmalar için uygun bir bölge haline gelmiştir.

İnşa edilen yeni sarayların içerisinde bulunan geniş kütüphaneler, çok sayıda alimi kendisine çekmiştir. Saraylarda ilim meclislerinin düzenlenmesi, buraya gelen alimlerin misafir edilmesi gibi erkler yeni devletin felsefe ve müspet ilimlere olan ilgisini ve desteğini göstermektedir.

Abbasi devletinin ilk dönemlerine mensup Mâverâünnehir'li şair ve ediplere ait şiir, edebiyat ve nahiv ile ilgili çalışmalar hakkında tam olarak bilgi bulunmamasına rağmen, bazı alimlerin nahiv ilmiyle ilgilendiği ve Mâverâünnehir'li bazı şairlerin Bağdat'ta şiir icra ettikleri bilinmektedir. Mesela hafız, musannif, şiir tenkitçisi, muhaddis ve sika bir râvi olarak bilinen *Recâ' b. Mercâ b. Râfi' el-Gıfârî es-Semerkandî* (ö.249/863) , Semerkant ve Bağdat şehirlerinde yaşamış ve çeşitli eserleri tasnif etmiştir. *Kitâbü'l-Nahvi'l-Kebîr*, *Me'ani'l-Kur'ân*, *el-Muknî'fi'n-Nahv* ve *el-Mûcez fi'n-Nahv* adındaki eserleri ile bilinen Ebû Bekr es-Semerkandî ile Buharalı İsam b. Nadr birer nahiv alimidir.

⁶¹ Demirayak, Kenan, Abbâsi Edebiyatı Tarihi, s. 3- 4.

Bu ilk dönemde bazı Mâverâünnehir'li şairler de bilinmektedir. Hem şair hem de edip olan *Ebu'l-Hasan Nasr b. el-Hasan el-Merginânî*, devrinin büyüklerine methiyeler, hikmet ve vaaz konulu şiirler yazmıştır. Bizans kasidesine karşı cevap olarak kaleme aldığı bir kasidesi de bulunmaktadır. “*Kitâbu'l-Bedî*” ve “*Kitâbu'l-Mehâsin*” el-Merginani'nin önemli iki eseridir. Mâverâünnehir'den çıkan bir başka şair ise aynı zamanda bir hadis ravisi ve alimi olan *Ebu Avm 'Isam b. Hüseyin es-Semerkandî*'dir. Onun şiirlerinin merkezinde Semerkant'ın tabiat güzellikleri vardır.⁶²

Abbasi yönetiminin güç kaybetmesiyle paralel olarak sahip olduğu büyük medeniyet IV/X. Yüzyılda Bağdat ve Basra gibi mühim Mezopotamya şehirlerinden Rey, Buhara ve Nişabur gibi İran ve Orta Asya şehirlerine taşınmıştır.⁶³

Abbasi devletinin ilk dönemleri Arap dili ve belâgatı alanında da değerli çok sayıda çalışmanın yapıldığı bir dönem olmuştur. Genişleyen İslam coğrafyası ve fetih gibi sebeplerle Müslüman olanların da etkileriyle Arapça'yı öğrenenlerin sayısında artış olmuş; böylelikle Arap dili bozulmalara açık hâle gelmiştir. Bu durumdan duydukları endişe ile İslam alimleri çöllere yolculuklar yapmış, buralarda yaşayan henüz bozulmamış fasih Arapça konuşan bedevîlerden saf Arapçayla ilgili edindikleri bilgileri derlemişlerdir. Buna ilaveten nahiv çalışmalarına duyulan ihtiyaç da, Emevîler döneminde başlatılmış nahiv çalışmalarının hızlandırılmasını sağlamıştır. Abbasilerin geliştirdiği bu çalışmalar Basra, Bağdat ve Kûfe dil ekollerini oluşturmuş ve şekillendirmiştir. Aynı zamanda şiir ve edebiyat merkezi olarak görülen şehirler şair ve edipleri kendilerine çekmeyi başarmışlardır.⁶⁴

Bu dönemde kullanılan dil farklı bilgileri ifade etme ve bilgi üretme gücüne sahip bir hâle ulaşmıştır. Bu yüzden Arapça karmaşık bir toplumun dili olmuş, İslam medeniyetini oluşturan çeşitli disiplinler kendilerine ait ifade kalıpları ve terminoloji üretmişlerdir. Böylece İslam medeniyetinin altın çağını yaşadığı bu dönemde dil, somut anlamları ifade etmekle birlikte artık soyut tecrübe ve nazarî bilgilerin dayandığı bir

⁶² Özbayraktar, Aykut, Abbasilerin İlk Döneminde Maveraünnehir, Dnş:Demirci, Mustafa, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya 2014, s. 149

⁶³ Aykut Özbayraktar, “Abbasilerin İlk Döneminde Maveraünnehir” , Selçuk Üniversitesi SBE, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya 2014 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , s. 128.

⁶⁴ Özbayraktar, s. 149.

araç hâline gelmiştir.⁶⁵

Abbasi şairlerinin bazıları geleneğe bağlı kalmış sadece onların lafız ve tasvirlerini kullanmış, bazıları ise hem geleneği, eskiyi hem de yeniye başarılı bir şekilde bir araya getirmişlerdir. Öyle ki İmru'u'l-Kays'ın yıkık harabeler önünde ağlamasıyla başlayan kaside geleneği bu yeni dönemde de kullanılmıştır. Eski şiir geleneğinde şiir bir bütündü ve her şey kasideye dayanırdı. Zamanla gelişen belâgat ile Abbasiler içinde yaşadıkları bağ ve bahçeleri, gökyüzü, yıldızlar, güneş, ay gibi unsurları konu alan tasvirler yapmışlardır. Bu dönemde özellikle bağ ve bahçeler, ağaçlar ve çiçekler gibi tabiat güzelliklerinin çok olmasıyla şiirde esas malzeme “ tasvir” olmuş, bunların renkleri, cinsleri insanda bıraktığı his ve etkiler “Ravdiyyât ve Zehriyyât” şeklinde Ebû Nüvâs (ö. 198/ 814) 'ın divanında müstakil bir konu olarak görülürken zamanla bunlara av şiirleri anlamına gelen “Tardiyât” isminde yeni şiir türleri de eklenmiştir.⁶⁶

Abbâsî hilafetinin hüküm sürdüğü beş asır boyunca dönemin belâgat anlayışı ve uygulamasında elbette bir takım değişiklikler ve yenilikler olmuştur. Bu sebeple bu beş asır, siyasî ve edebî durumlarda farklılık görüldüğü için genellikle dört döneme ayrılarak incelenmektedir:

- a. I.Abbasî Asrı: 132-750 ile 232-847 yılları arasındaki dönemdir.
- b. II.Abbasî Asrı: 232-847 ile 334-945 yılları arasındaki dönemdir.
- c. III.Abbasî Asrı: 334-945 ile 447-1055 yılları arasındaki dönemdir.
- d. IV.Abbasî Asrı: 447-1055 ile 656-1258 yılları arasındaki dönemdir.

Her bir dönemin kendine mahsus edebiyat özellikleri vardır.⁶⁷

1.3.1. Abbâsî Döneminde Şiir

Abbasi halifeleri ve devletin ileri gelenlerinin şiire olan ilgisi ve teşviki, bu devirde yaygınlaşan edebî tenkit, düşünce hürriyetinin yayılması ve bu bağlamda edebiyat

⁶⁵ Ali Ceyhan, “ Halku'l- Kur'ân Tartışmalarının Arap Dili Çalışmalarına Katkısı” , Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Kahramanmaraş 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , s. 45.

⁶⁶ Abdussamed Yeşilbaş, “Câhiliye'den Abbasilere Arap Şiirinde Yıldız Tasvirleri” , Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 34, Erzurum 2010, s. 191.

⁶⁷ Demiryak, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, s. 2- 3.

meclislerinin oluşturulması, klasik Arap şiirinin yazıya geçirilmesi, şairlerin şiirden kazanç elde etmesi gibi sebeplerle gelişen şiire I. Abbasi asrında pek çok yönden büyük yenilikler katılmıştır. Yine bu dönemde Hammad b. 'Acred, Ebu Dulâme, Beşşar b. Burd, Mervân b. Hafsa vb. gibi halife şairleri; Eşcâ es-Sülemî, İbn Munâzır, er-Rakkâşî gibi Bermekilerin şairleri; Mutî'b. İyas, Ebu's-Şîs, Ali b. Cebele' gibi başka emirlerin şairleri; es-Seyyid el-Hımyerî, Dîku'l-Cinn, Di'bil b. 'Ali el-Huzâi gibi şii şairler; Salih b. 'Abdilkuddûs ve el-Abbâs b. El-'Ahnef gibi herhangi bir şahsa bağlı olmayan şairler şiirleriyle ün kazanmıştır. Bu dönem şairleri içinde muvelled veya muhdes diye nitelendirilen Es-Seyyid el-Hımyerî, Ebû Nuvâs, Muslim b. Velîd, Ebu'l-'Atahiyye, Ebû Temmâm ve Dî'bil b. 'Ali ve bu akımın öncüsü sayılan Beşşar b. Burd I. Abbasi asrı şiirini geliştirerek zirveye ulaştıran şairlerdir.⁶⁸

Abbasi döneminde şiir, konu ve şekil bakımından birtakım değişikliklere uğramıştır. Bu medeniyetle birlikte bu dönem şairleri kendilerini bir yandan geleneği temsil eden çöl yaşamı, diğer yandan da yeni uygarlığın sembolü olan kent ve ihtişamlı saray hayatının içerisinde bulmuştur. Şiire de tesir eden bu sosyal çeşitliliğe rağmen kıymetli bir şiir türü olan kasîdenin yapısı bozulmamış, kasîdenin eski düzeni devam edilmiş ve geliştirilmiştir.

1.3.1.1. Şiir Türleri

Arap Belâgatı şiir türlerini genel olarak övgü ve yergi şiirleri, mersiye şiirleri, tasvir şiirleri, şarap şiirleri, aşk şiirleri, müstehcen şiirler, zühd şiirleri, siyasi şiirler ve didaktik şiirler olarak ele alabiliriz.

Övgü şiirlerinde ilk defa aşırılık Abbasi döneminde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle I. Abbasi asrında halife ve devlet ricali, kendilerini övmeleri, güçlerini ve hasletlerini halka bildirmeleri için, şairleri yakınlarında tutmuş ve onlara bolca ihsanda bulunup hediyeler vermişlerdir. Bu durum şairleri hiç şüphesiz, memduhlarını razı etme ve en büyük caize, ikram ve ihsanlarını elde etmeye sevketmiştir. Öyleki bu hedef uğruna zalimleri bile övmekten geri durmamışlardır.⁶⁹

Abbasi döneminin başlarından itibaren şairler hicivde aşırıya gitmişler ve zamanla bu

⁶⁸ Demirayak, s. 17

⁶⁹ Demirayak, *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, s. 67-68.

hicivlerde edebe ve ahlaka aykırı sözlere, müstehcen ve açık seçik ifadelere yer vermişlerdir. Yine bu dönemde Araplar ile Mevali (Arap olmayan unsurlar) arasında halkçılık ve ırkçılığa bağlı hicivler kendini göstermiştir. Hicalar nüktelerle karışmış bir halde karşımıza çıkmış ve mizahi özellikler ağır basmıştır. Şairler yergi şiirlerinde telaffuzu bile utanç veren ifadeleri kullanabilmiştir. Bu bağlamda korkunç yergi ifadelerine eserlerinde yer veren Hammâd ‘Acred, Beşşâr b. Burd ve Dîku'l-Cinn bu sayede şöhret olan şairlerin başında gelir.

Arap edebiyatında daha önce bir örneğini görmediğimiz, bu dönemle mersiye şiirlerinin konularına dahil olan bir tür de bahçelere, hayvanlara ve savaşlar esnasında yıkılıp yok edilen şehirlere nazmedilen mersiye türü şiirlerdir.⁷⁰

I.Abbasi asrı şairleri bir taraftan medeniyetin ortaya koyduğu varlıkların tasvirini bir taraftan da önceki tasvir şairlerinin ele almadıkları konuları da şiirlerinde işlemişler ve tasvir alanında büyük gelişmeler göstermişlerdir. Örneğin ilk defa Ebu Nuvâs'ın divanında müstakil bir başlık olarak görülen av şiirlerinin büyük bir kısmında av köpeği, doğan ve at tasvirleri bulunur.⁷¹ Böylece tasvir konusu şiirde Abbasi asrının simgesi olmuştur.⁷²

Abbasi toplumunda eğlenceye düşkünlüğün artmasıyla bu dönemde içki yaygınlaşmış ve diğer sefahat türleri de yaygınlık kazanmıştır. Buna bağlı olarak içki alemlerinin yaygınlaşması şairleri de etkileyerek kendine çekmiş ve şiirde "hamriyat" denilen bir tür ortaya çıkmıştır. Bu tür şiirlerinde şairler tasvir konularında değişikliğe giderek içki ve içki sofrası, kadeh vb. şeyleri tasvir etmişlerdir. Bazı insanların ve şairlerin bu eğlencelere kapılmaları, diğer bir kısım şairlerin tepki göstermesine ve zühdiyata yönelmelerine sebep olmuştur.⁷³ Rindâne anlayışını yansıtan bu şiirler, bilhassa Abbasiler döneminde zirveye ulaşır, içerik olarak da bu dönemde zenginleşir. Arap şairlerde genellikle hamriyat olarak ifade edilen bu şiirlerde his, duygu ve düşüncelerini dile getirmişlerdir.⁷⁴

⁷⁰ Demirayak, s. 76.

⁷¹ Demirayak, s. 84.

⁷² Hüseyin Elmalı, “ Tasvir”, DİA, İstanbul 2011, Cilt 40, s. 136.

⁷³ Atilla Yargıcı, “ I. Abdasi Döneminde Zühd Şairleri” , Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı19, 2005, s. 60.

⁷⁴ Kenan Demirayak, “ Rindane Tarz Olarak Adlandırılan Türün Arap Edebiyatında Ortaya Çıkışı, Doğu Esintileri İranoloji” , Fars Dili Ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Sayı 5, Erzurum 2016, s. 90.

Ayrıca zındıklığın yaygınlaşmasının, fitnelerden korunmak için zühde yönelmeyi artırmasında ve zühd şiirlerinin nazmedilmesinde önemli bir rolü olduğu da söylenebilir.⁷⁵

1.3.1.2. Şiire Getirilen Yenilikler

Dönemin şairleri medih, hica, mersiye, gazel, zühd ve vasf gibi eski konularda şiirler sunmaya devam etmişlerdir. Ancak bu konularda içerik olarak bazı değişiklikler yapmışlardır. Bu değişikliklere kısaca değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

I. Abbasi asrı halife ve devlet adamlarının ilim ve edebiyata olan ilgileri ve bununla birlikte şairler tarafından methedilme ihtiyaçlarıyla medihlerde aşırılığa gidilmiştir. Bu şairlerden bazıları maaşa bağlanarak devlet memuru ve devlet sanatçısı konumuna getirilmiştir. Bu şairlerden bazılarının parasal servetleri oldukça artmıştır. Örneğin Selma el-Hâsi'n (ö.167/784) öldükten sonra yaşadığı döneme göre çok fazla bir parasal meblağa karşılık gelen 50 bin dinar ve 100 bin dirhem bıraktığı rivâyet edilmiştir.

I. Abbasi döneminde şairler bazen halîfelerin ziyafet sofralarının vazgeçilmez kişileri olmuşlardır. Öyle ki bazıları halîfelere, komutanlardan veya diğer devlet adamlarından daha yakın olmuşlardır. Sonunda bir tür şairler tabakası ortaya çıkmıştır. Bu şairler Câhiliyye dönemindeki meslektaşları gibi kahramanlık gösteremiyorlardı. Dolayısıyla da onlardan bindikleri atları, develeri ve gösterdikleri kahramanlıkları anlatmalarını beklemek doğru olmasa gerekti. Bu şairler, dönemlerinin devlet adamlarına layık olmak için kendilerini methiyeler ve övücü sözler söylemekle görevli hissediyorlardı. Câhiliyye döneminde kendi güçleriyle yücelen şairler artık başkalarının güçlerini anlatarak kolayca servete kondukları için şiirleri eski meslektaşları gibi gerçekleri yansıtmaktan çok hayal ürünleri haline gelmişti. Ayrıca şairler bunu bir kazanç vesilesi bilmişlerdir.

تَغْتَدِي وَ تَرُوحُ مَوَاهِبُهُ مَلَكٌ

أَفْنَى سَوْالِ السَّائِلِينَ بِجُودِهِ

نَقْدَ السُّؤَالِ وَ جُودَهُ لَمْ يَنْقُدْ

هَذَا الْخَلِيفَةُ جُودُهُ وَ نَوَالِهِ

-" Bağışları sürekli olan melik, cömertliği ile isteyenlerin isteklerini tüketti,

⁷⁵ Yargıcı, s.60.

-Cömertliği ve ihsanı ile işte halife; istekler bitmiş fakat cömertliği tükenmemiştir. "

Şeklinde şiir inşaat eden Selm'e, el-Mehdî otuz bin dirhem ve otuz elbise verilmesini emretmiştir.⁷⁶

Halife el-Mansur daha önce halifelerin huzurlarına gelerek atıyye ve ihsan elde etmeye alışan şairlere iltifat ve ikramda bulunmamış hatta onları huzuruna girmekten men etmiştir. Hatta bir defasında el-Mansur katiplerinden birine öfkelenmiş, dövülmesini emredince katibin:

و نحنُ الكَاتِبِينَ قَدْ أَسَانَا فَهَبْنَا لِلْكَرَامِ الْكَاتِبِينَ

" Biz kâtipler; bazen hata etmişiz, Kirâmen kâtibîn melekleri hatırına bizi bağışla. "

şeklinde dile getirdiği şiiri okumasıyla el-Mansûr bu şairi affetmiştir.⁷⁷

Ancak şiir sadece Abbasiler döneminde değil aksine, cahiliye döneminden itibaren bir kazanç vasıtası olarak kullanılmıştır. Bu durum I. Abbasi asrına gelindiğinde zirveye ulaşmıştır.⁷⁸ Onların bu tutumu hiciv türünde de görülmektedir. Henüz on üç yaşındayken hiciv şiirleri söyleyen Beşşâr b. Burd bu türde zirveye ulaşan Abbasi şairlerindendir. Beşşâr nezdinde insanların değeri; verdikleri ihsanlardır ve methedilen kişi verdiği ihsan miktarına göre yücedir.⁷⁹

Bazı Abbasi halifelerinin, kendilerini abartılı biçimde övmeleri için şâirlere verdikleri ihsan ve ikramlar da, mübalağanın makbul olmayan türü olan "gulûv" türüne yaygınlık kazandırmıştır. Nitekim Mütenebbî'nin (ö.354/965), Seyfûddevele el-Hamdânî için söylediği övgüler (es-Seyfiyyât) bu konuda mühim bir yere sahiptir. İran etkisiyle arttığını söyleyebileceğimiz bu türün ortaya çıkma sebepleri arasında Hammâd er-Râviye, Hammâd Acred, Mutî'b. İyâs, Beşşâr b. Bürd gibi zındıklığı ile bilinen şairlerin şiirlerinde insanların sıkıca bağlandığı din ve inanç ile alay, müstehcen gazel, haram kılınan şeyleri helal gösterme, içki meclisi ve eğlence âlemi tasvirlerinin artması sayılabilir. Özellikle Beşşâr şiirlerinde İslâm'ı ve Kur'an'ı alaya almış, İblîs'in Âdem'den daha yüce olduğu fikrini dile getirmiş ve ateşperestliği savunmuştur.

⁷⁶ Muhammed 'Abdulmun'im Hafâcî, *el-Âdâbu'l-Arabiyye fî'l-'Asri'l-Abbâsî el-Evvel*, Kahire, tsz, s.91.

⁷⁷ İbn Reşîk el- Kayravânî, *el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbih ve Nakdih*, Nşr. M. Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut, 1972, Cilt 1, s. 70.

⁷⁸ Demirayak, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, s. 53.

⁷⁹ Demirayak, s. 54.

Bunlardan biri olan Ebû Nüvâs İslâm'ın şartlarıyla, ahiret hayatıyla alay etmiş, haramların daha lezzetli olduğunu ve şaraplı cehennemi şarapsız cennete tercih edeceğini ısrarla belirtmiştir.⁸⁰

Başta halifeler olmak üzere devlet ricâlinin şairlere olan bu tutumuyla bazılarının küfre vardığı ileri sürülen aşırılık ve abartılarla dolu uzun methiyeler başgöstermiş oldu; zalimler, en ideal sıfatlarla övüldü. Buhtürî ve Mervân b. Ebû Hafsa Emevî ve Abbasi devirlerinde övgüleri sayesinde yüklü servet elde eden şairlerden olmuşlardır. Hârûnürreşîd zamanında saray için methiyeleri değerlendirip mükafatlandıran “Dîvânü’ş-Şi’r” dairesi kuruldu. Bu methiyelerin bazıları dönemlerinin tarihî olaylarını da yansıttığı için birer belge özelliği de taşımaktadır. Bu bağlamda Taberî’nin birçoğunu tarihine tam olarak aldığı bu eserlere Seyyid el-Himyerî’nin Hz. Ali ile ilgili nakillerini, Eşcâ es-Sülemî’nin Hârûnürreşîd’in Bizans’a karşı elde ettiği zaferini, Ebû Temmâm’ın Mu’tasım-Billâh’ın Ammûriye (Amorion) zaferi methiyelerini ekleyebiliriz.⁸¹

Fetihlerin çoğalması, İranlıların Araplarla karışması, devlet ricalinin İranlı olması ve bazı Farsça eserlerin Arapça’ya tercüme edilmesiyle “Acem mübalağası” da Arap şiirine yansımıştır. Ayrıca yoksulluğun yaygınlaşması ve şiirin bir kazanç kapısı hâline gelmesi de abartılı övgüleri ortaya çıkaran sebeplerden bazılarıdır.⁸²

Hecv veya hicâ sözlükte “ Bir lafzın harflerini tek tek heceleyerek okumak, bir kişinin veya toplumun ayıplarını, hata ve kusurlarını sayıp dökmek, yermek” demektir. Arap edebiyatında hiciv kelimesi yerine hicâ terimi de kullanılmaktadır.⁸³ Abbasi dönemi belâğatında manzum hicivler kaside şeklinde de yazılmıştır. Düşman kabileleri hor görüp, onları aşağılayan hicivler çoğunlukla değerli bulunmuş, Emevi ve Abbasi devirlerinde bu değer artarak bir silah gibi kullanılmıştır.⁸⁴

Edebi tenkit, genel olarak gerek şiirde gerekse nesirde, onları tahlil eden ve bu eserlerin güzelliğini ya da çirkinliğini inceleyerek hüküm veren edebi ve köklü bir sanattır.⁸⁵ Daha önceleri şifahî olarak görülen edebî tenkit, Abbasi devletinin ilk asrından itibaren

⁸⁰ İsmail Durmuş, “Mübalağa”, DİA, İstanbul 2006, Cilt 31, s. 426- 427.

⁸¹ İsmail Durmuş, “Methiye”, DİA, İstanbul 2006, Cilt 31, s. 407.

⁸² Ahmet Hasan ez-Zeyyat, *Târîhu’l-edebi’l-arabî*, s. 153- 190; Durmuş, “Mübalağa”, DİA, s. 427.

⁸³ M. Orhan Okay, “Hiciv”, DİA, İstanbul 1998, Cilt 17, s. 447.

⁸⁴ Mehmet Çelik, “El- Cezîrelî Şair El- Ahtal”, Harran Üniversitesi SBE, Şanlıurfa 2006, s. 60.

⁸⁵ Demiryak, *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, s. 27.

medenî ve fikrî ilerlemeyle birlikte yazıya aktarılarak gelişmeye başladı. Belâğatın edebî tenkit alanındaki ilgili eserler genelde edebî tenkidin esaslarını belirlemeye onu sağlamlaştırmaya çalıştılar. Bunlara İbn Sellâm el-Cumahî'nin (ö. 231/846 [?]) *Ṭabaḳātü fuḥûli's-su'arâ'* adlı eserini, Ebû Zeyd el-Kureşî'nin, *Cemheretü Eş'âri'l-'Arab'*, İbn Kuteybe'nin *eş-Ş'ir ve's-Şu'arâ'*, İbnü'l-Mu'tezz'in *Ṭabaḳātü's-Şu'arâ'* adlı eserleri, Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin (ö. 356/967) *el-Eğânî'si* ile; şairleri özel olarak inceleyerek edebî tenkidin esaslarını bulmaya çalışan Hasan b. Bişr el-Âmidî'nin (ö. 371/981) *el-Muvâzene beyne Ebî Temmâm ve'l-Buhtûrî'si* ile Ebu'l-Hasan el-Cürcânî'nin (ö. 392/1002) *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve Husûmihî* adlı çalışmaları dikkat çekicidir. Ayrıca Ebü'l-Abbâs Sa'leb'in (ö. 291/ 904) *Ḳavâ'idü's-Şi'r* ve İbnü'l-Mu'tezz'in *el-Bedî'* isimli eserinde olduğu gibi bazı şairler eserlerinde şiir tenkidi ile birlikte belâğatla ilgili konulara da yer vermiştir. Böylece edebî tenkit alanında gösterilen çabanın belâğatla iç içe olduğu görülmektedir.⁸⁶

Kaynaklara göre insanoğlunun ilk söylediği şiir türü mersiye'dir. En eski mersiye ise Kâbil'in Hâbil'i öldürmesi olayına binaen Hz. Âdem tarafından söylenmiştir. Kelime olarak “Ölen kişinin iyiliklerini anıp ağlamak ve ölen için ağıt söylemek” anlamına gelen mersiye; Abbasi döneminde bu formdan çıkarak; hayvanlara, yıkılan şehirlere vb. ağıt yakmak gibi değişimlere uğramıştır.

Bir başka yenilik ise recez bahrinde olmuştur. Recez bahri her satırda üç defa bulunan Mustef'ilun tef'ilesinin bir beyitte altı kez tekrarından oluşur. Satırlardan biri çıkarılır ve üç mustef'ilun tef'ilesi kalırsa Meştûr Recez denilen çeşit oluşur.⁸⁷ Abbasîlerin başlarında *Meştûr recez* formundaki urcûzeler önemini yitirmekle birlikte, bazı şekil değişiklikleri ile kendini yeniden göstermiş, bu kez fabl, aruz, tarih, fıkıh gibi konuların anlatımında kullanılmaya başlanmıştır. Birer dizelik, üç tef'ileli kısa beyitlerin, yanlarına aynı kafiye'yi barındıran üç tef'ileli bir beyiti ekleyerek urcûzede kâfiye bütünlüğü kırılarak Emevîlerde görülen birer mısralık kısa beyitler bu kez ikişer ikişer kafiye'lenmiş ve aktarılmıştır. Yabancı unsurlarla ilişkilerini daha da artıran Abbasilerde edebî zevk değişime uğramıştır. Tam anlamıyla şiir özelliği taşımayan fakat kavramsal açıdan şiir kabul edilen, onbinlerce beyitten oluşan muzdevic veya muzdevice denilen manzumeler kendini Abbasîler döneminde göstermiştir. Bu tür şiirde bir şiirde

⁸⁶ Hulusi Kılıç, "Belâgat", DİA, İstanbul 1992, Cilt 5, s. 381- 382.

⁸⁷ Kemal Tuzcu, “Arap Şiirinde Recezin Ortaya Çıkışı”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi, Sayı 34, Ankara 2012, s. 42.

bulunması gereken duygusal coşku, tasvir vb. özelliklerin hiç biri görülmez. Sadece manzum olduğu ve aruz bahirlerinden birinde yazıldığı için dolaylı olarak şiirdir. Yani recez, hem bahir olarak hemde nazım türü olarak konuşma diline yakın bir tarzıdır. Bu bahirde eser meydana getirmek için tam bir şair olmaya ihtiyaç yoktur. Bu kolaylığından dolayı recez bahrine *Şairlerin Merkebi* adı verilmiştir. Dile giren yabancı kelimeler bir şekilde Arapçalaştırılıyor veya kelimenin yapısına harf ekleyip çıkararak, bazen zorluklar çekilse de kelime vezne ve kafiyeğe uygun hâle getiriliyordu.⁸⁸ Artık anlaşılması güç sözcüklerle dolu urcûzeler önemini kaybetmiş, urcûzeler hem şekil hem de içindeki anlaşılmaz, yabancı sözcükler yüzünden eleştirilere maruz kalmıştır. Bu konuyla alakalı olarak Ebu'l-Alâ'el-Ma'arrî, Emevîler döneminde sanatsal açıdan oldukça beğenilen urcûzelerin, içinde yabancı veya işlek olmayan sözcükleri barındırdığı için bunun methiyeğe hiç uymadığını belirterek şöyle der: “ *Sözünüz methe(övgü) uyum sağlamıyor, siyah bir katrandan fazlası değil, bir taşla methedilenin kulaklarını tırmalamaktasınız. Güzel kokulu bir ud buhurıyla keyifleniliyor. Çok yolculuktan dolayı ağıt yaktığınız deve vasfından ne zaman vazgeçtiniz de yüzer gibi koşan ata veya avı için havlayan köpeğe geçtiniz*” . el-Ma'arrî bu sözleriyle gerek konu gerekse şekil bakımından urcûzeyi eleştirmektedir.⁸⁹

Abbasiler döneminde eğitim kurumlarının başında mescidler ve küttâblar gelmektedir. Buralarda eğitim sistemi daha çok ezbere dayalıydı. Âlimler ezber işini kolaylaştırmak için çeşitli yöntemleri uygularken eski Yunan ve Hint uygulamalarını da araştırarak konuların didaktik şiir formunda nazmedilmesini daha uygun bulmuş ve bu konuda yetenekli şairler ilk eserlerini sunmuşlardır. Şiirin bünyesinde barındırdığı müzikal özellik nedeniyle hem zevke hem de zihne hitap ederek nesre göre ezberlenmesinin kolay olması bu şiir tarzının eğitimde kullanılmasına ve Abbasiler döneminde bu türün geliştirilmesine imkan sağlamıştır.⁹⁰

Suyûtî (ö. 911 / 1505) ‘ye göre “urcûze” olarak nitelendirilen İbn Mâlik’in, didaktik manzûmelerin başında gelen ve en güzel örneklerinden olan “Elfiyye” sinde bu hususa dikkat çekilmektedir.

⁸⁸Kemal Tuzcu, “ Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler” , Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Sayı 47, 2007, s. 150.

⁸⁹Tuzcu, “ Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler” , s. 154.

⁹⁰Kadri Yıldırım, “ Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme” , Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 18, 2009, s.173.

وَأَسْتَعِينُ اللَّهَ فِي الْفَيْيَةِ مَقَاصِدُ النَّحْوِ بِهَا مُحْوِيهِ
تَقَرُّبُ الْأَقْصَى بِلَفْظٍ مُوجِزٍ وَتَبَسُّطُ الْبُذْلِ بِوَعْدٍ مُنْجِزٍ

“Allah’tan yardım isterim “Elfiyye”yi nazmetme konusunda

Nahiv ilminin önemli meseleleri bir araya getirilmiştir onda

Kısacık bir lafızla en uzak anlamları bile zihne yakınlaştırır

Çabucak yerine getirilen kesin vaat ile bilgi bahşedip dağıtır.”⁹¹

Bu dönemde tasvir konuları zenginleşmiş, özellikle Ebû Nuvâs ve İbnü'r-Rûmî'de görüldüğü gibi tasvir edilen şeylerin en ince ayrıntılarına değinilmiş, şairler tasvirlerinde psikolojik çıkarımlarına, kişisel duygu ve izlenimlerine bile yer vermiştir.⁹²

III. Abbasi döneminde tabiat tasvirleri ve özellikle bahçe tasvirleriyle meşhur olan Kuşâcım (ö. 350/ 961) doğanın vazgeçilmez bir unsuru olan bahçenin sesinin ve büyüleyici yeşilliğin bütün hastalıklara iyi geldiğine inanmaktadır. Örneğin şair aşağıdaki beyitinde; bahçeye yağmurun yağmasından dolayı çok mutlu olduğunu belirtirken, bahçenin bu durumunu samimi iki arkadaşın durumuna benzetmiştir.

وَرَوْضٍ عَنْ صَنِيعِ الْغَنِّ رَاضٍ كَمَا رَضِيَ الصَّدِيقُ عَنِ الصَّدِيقِ
إِذَا مَا الْقَطَرُ أَسْعَدَهُ صَبُوحًا أَتَمَّ لَهُ الصَّنِيعَةَ فِي الْعَمُوقِ

"Bir bahçe ki; yağmurun yaptığından, arkadaşın arkadaşından razı olduğu gibi hoşnuttur."

"Sabah vaktinde, üzerine düşen çiğ taneleriyle mutlu olan bahçenin otları topraktan fişkırmaya başlar.”⁹³

Abbasi döneminde zühd şiirlerinde halkın diline yakın basit bir dilin kullanılması ve halkın ihtiyaçlarına cevap vermesinden dolayı halk tabakasında zühd şiirleri zamanla revaç görmüştür. Zühd şairlerinin başında saray ve toplumdaki bazı çirkinliklerden nefret eden ve zamanla kendisini zühde adayan Ebu'l-'Atâhiyye gelir. Eserlerinin çoğu

⁹¹Muhammed b. Mâlik, Elfiyye, Nşr.: Ahmed İbrahim Muhammed Alî, Beyrut 2000, s. 65.

⁹²Hüseyin Elmalı, “Tasvir”, DİA, İstanbul 2011, Cilt 40, s. 136.

⁹³El-Husri el- Kayravânî, Zehru'l-Âdâb ve Semeru'l-Elbâb, Nşr. 'Ali el-Becâvî, Mısır, Cilt 2, s. 532.

zühde aittir. Böylece Ebu'l-‘Atâhiyye zühd şiirinin öncüsü olmuş ve pek çok şair onu izlemiştir.⁹⁴

وَعَظَمْتَ أَجْدَاتٍ صُمْتُ وَنَعَتَكَ أَرْمَنَةً خُفْتُ
وَتَكَلَّمْتُ عَنْ أَوْجِهٍ تَبْلَى وَ عَنْ صُورٍ شُتْتُ
وَأَرْتُكَ قَبْرَكَ فِي الْحَيَاةِ وَأَنْتَ حَيٌّ لَمْ تَمُتْ

- “Susmuş olan cesetler sana öğüt veriyor, yok olmuş asırlar sana ölüm haberini veriyor,
- ve çürümüş yüzlerden ve parça parça olmuş cesetlerden bahsedip,
- sen daha ölmemişken, hayatta iken sana kabrini gösteriyor.”⁹⁵

Her şey ile alakasını kesip sadece Allah’ a yönelen zühd şairleri, dönemin şairleri arasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu şairler israf ve lüks içinde yaşamayı ve bir meta sahibi olmayı reddetmiş, hayatın geçici lezzetlerine yüz çevirmişlerdir. Örnek olarak şu sözü verebiliriz.

فَكَرُّكَ فِي رِزْقٍ غَدٍ يَكْتُبُ عَلَيْكَ خَطِيئَةً

“Yarın ki rızkı düşünmek, aleyhine bir günah olarak yazılır.”⁹⁶

Hayatını içki ve eğlence içinde geçiren şair Ebû Nuvâs, yaşlanmaya başladığında Allah’a yönelmeye başlar ve kendini zühdle ilgili şiirler yazmaya verir. Kendisinin söylendiği gibi bir zındık olmadığını yani Allah’ı inkar etmediğini şöyle dile getirir:

أَصْلِي الصَّلَاةُ الْخَمْسُ فِي حِينٍ وَقْتَهَا وَأَشْهَدُ بِالتَّوْحِيدِ لِلَّهِ خَاضِعًا

“Zamanı geldiğinde beş vakit namazımı kılar ve Allah’ın birliğine şahâdet ederim.”⁹⁷

⁹⁴ Demirayak, *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, s. 106.

⁹⁵ Ebu'l-‘Atâhiye, el- Envâru’z-Zâhiyefî Divânî Ebi'l-‘Atâhiye, Nşr. Luis Şeyho, Beyrut, 1888, Cilt 1, s.52.

⁹⁶ Şevki Dayf, *Tarihu'l-Edeb*, Kahire, tsz. , Cilt 3, s. 84-86.

⁹⁷ İbn-i Kesir, el-İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Cilt 10, tsz. , s.231.

Yine bir başka beyitinde şöyle der:

يا كبير الذنب عفو الله من ذنبك أكبر

“Ey günahı büyük olan, Allah'ın bağışlaması, senin günahından çok daha büyüktür.”⁹⁸

1.3.2. Abbasi Döneminde Nesir

Hem şiirde hem de nesirde edebî eserlerin anlatım ve yazısında kullanılan üslûbda en önemli ölçütlerden biri estetikdir. Bu estetik parıltılı hayal ve ince tasvire, nesneler arasında ulaşılması güç benzerlikleri keşfederek aralarında bu benzerliği kurgulama, soyutu somuta çevirme, somutu da soyuta çevirme gibi belâgata dayalı ilgi ve yeteneğe dayanır.⁹⁹

Abbassiler dönemine gelindiğinde Arapların şehir hayatına geçişleri ile birlikte Müslüman halkın yaşayış biçimlerinde farklılıklar görülmeye başlanmıştır. Bu farklılaşma şair ve hatiplerin eserlerinde daha süslü ifade şekillerini kullanmalarını sağlamıştır. Nesre ve şiire önceki dönemlerden daha farklı bir biçimde estetik unsurların daha fazla işlenmesiyle belâgatın gelişimine katkı sağlanmıştır.¹⁰⁰

Daha önce oluşturulan esasları daha da geliştirmekle birlikte, Abbassilerle birlikte pek çok dilden yapılan tercümelerle de Arap edebiyatında nesrin alanı oldukça genişledi. Bu tercümelerle eski Arap kültürü ve yeni kültürler bir araya geldi. Yalın bir dille gerekli bilgileri dinleyici ya da okuyucuya iletmek maksadı taşıyan bu yeni nesirin (edeb) kurucusu, el-Beyân ve't-Tebyin ve Kitâbü'l-Hayevân'ın müellifi Cahiz'dir.¹⁰¹ O Kitâbü'l-Hayevân isimli eserine hayvanlar alemini tasvir ederek başlamış, yaratılışın birliğini ortaya koymak, hayvanların psikolojisi ve beşerî coğrafya gibi konulara yer vererek bilginin bütün türlerini bir araya getirmiştir. Onu takiben hadislerle, İran krallarının ve devlet adamlarının sözlerine ve Arap şiirine göndermelerde bulunarak yönetim imkanları, savaş, belâgat, bilim, dostluk vb. gibi bu denli farklı konuları ele

⁹⁸ el-'Aclûnî, İsmâ'il b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ' ve Muzîlu'l-İlbâsi 'ammâ İştēhere mine'l-Ehâdîsi 'alâ Elsineti'n-Nâs*, Kâhire, 1352, Cilt II, s. 62.

⁹⁹ İsmail Durmuş, “Üslûp”, *DİA*, Ankara, 2012, Cilt 42, s. 383.

¹⁰⁰ Ahmet Gezek, “Arap Belagatı'nda Konudan Haberdar Olan Muhataba Mesaj İletme Amaç Ve Formları -Kur'an Ölçeğinde-”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 2.

¹⁰¹ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbassiler”, *DİA*, İstanbul 1988, Cilt 1, s.41.

aldığı ‘Uyûnû’l-Ahbâr isimli eseriyle İbn Kuteybe gelir.¹⁰² el-Kâmil isimli eseriyle Müberred, el-Emalî isimli eseriyle Ebu Ali el-Kâlî ve Zehrû’l-Âdab isimli eseriyle Ebû İshak el-Husrî devam ettirdi.¹⁰³

el-’İkdü’l-Ferid (İnci Gerdanlık) isimli eserini İbn ‘Abd Rabbihi, her bir bölümüne ait olmak üzere yirmibeş “ kıymetli taş” tan oluşturmuştur. Bu bölümlerde tarihi gelenekler, Arap halkın putlara inanışı, İslam tarihi, şiirin tarihi, aruz, atasözleri ve tarih gibi pek çok bilgi dalıyla ilgili açıklamalar yapmıştır.

Bu dönemde yapılan tercümeler edebiyata ayrı bir zenginlik katmıştır. Bu tercümelerin günümüze kadar en ünlüsü, Sanskritçe eser Pançatantra’nın, halife el-Mansûr döneminde Pehlevî nüshasından Arapça’ya çevrilen Kelile ve Dimne isimli eser, hayvanların ağzından güçlü hükümet ile akılcı yaşam tarzına dair pek çok özlü ve kıymetli sözleri aktarır. Bu eser Arapça çeviri hali olan Kelile ve Dimne aracılığıyla Avrupa edebiyatına girmiştir.¹⁰⁴

Abbasi asrı nesir türlerini genel olarak hitâbet, kitâbet, tevkîât ve vasiyyetler olarak incelememiz mümkündür. Halifelerin, devlet adamlarının, hatiplerin ve belâgata hakim ediplerin siyasal, sosyal ve dini içerikli hutbelerini içine alan hitabet sanatı, devletler tarafından kullanılan en tesirli araç olarak görülmüştür. Abbasi yönetimini güçlendirmek için de etkili bir şekilde kullanılmıştır.¹⁰⁵ Bir nesir türü olan hutbeler, Arap şiirinde olduğu gibi hafızaya dayalı sözlü rivayetler olarak nesilden nesile nakledilirken, bu dönemlere ait nesir örnekleri ancak Emeviler döneminin son zamanları ile Abbasiler döneminin ilk zamanlarında çöllere yolculuk yapan, böylece buralarda yaşayan bedevîlerden Arap, eyyam (savaşlar) , adet ve gelenekleri ile şiirlerini derleyen kişilerce yazıya geçirilmeye başlanmıştır¹⁰⁶.

es-Seffâh ve el-Mansûr başta olmak üzere Abbasi halifeleri Emevî yönetimini eleştirip onların Hz. Muhammed’in ailesine karşı kötülüklerini ve bazı haramları mübah gördüklerini Allah’ın Abbasileri üstün tuttuğunu bu yüzden kendilerinin zulmün

¹⁰² Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, Çev. Rahmi Er ve Azmi Yüksel, Vadi Yayınları, 2012, s. 129- 132.

¹⁰³ Yıldız, “Abbasiler”, DİA, s.41.

¹⁰⁴ Goldziher, s.133.

¹⁰⁵ Hüseyin Elmalı, “ Hitâbet” , DİA, İstanbul 1998, Cilt 18, s. 159.

¹⁰⁶ Nesim Sönmez, “ Cahiliye Döneminde Ve Sadru’l- İslâm Döneminde Hitabet” , Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013 (Doktora Tezi) , s. 80.

karşısında muzaffer olduklarını ve Müslümanları içinde bulundukları durumdan kurtarmak için Abbasilerin yönetime geldiğini halka anlatabilmek ve kabul ettirebilmek için hitabeti güçlü bir şekilde kullanmışlardır. Bununla birlikte ilk Abbasi halifelerinin belâgat, fesahat ve beyân alanında yetenekli olmaları, öyle ki istek veya şikayeti olanların bile halifenin huzuruna hatip ve belîğ insanlarla beraber çıkmaları ve henüz bu dönemde lahn diye isimlendirilen dil hatalarının ve sürçmelerin çok az oluşu gibi hususlar da bu dönemde hitabetin önemini artırmıştır. Fakat hitabet bu önemini uzun süreli koruyamadı çünkü, devletin kuruluş sürecindeki siyasi karışıklıkların zamanla yatışıp yönetimin istikrara kavuşması, siyasi grupların zamanla ortadan kalkması ve fikir adamlarının düşüncelerini daha uzun ve derin nakletme imkanı buldukları kitâbete yönelmeleri sonucu hitabet zamanla eski önemini yitirdi.¹⁰⁷ Zamanla hitâbet cuma ve bayram hutbeleri, evlilik törenleri gibi merasimlerde yapılan konuşmalara özel hale getirilmiştir. Abbasi halifelerinden el-Mansûr, el-Mehdî, Hârûnurreşîd ve el-Me'mûn dönemin en meşhur hatiplerindendir.¹⁰⁸

I.Abbasi asrında içerisinde çokça ayet-i kerime ve hadis-i şerif bulundurduğu için hitâbet, dînî bir karakterle geliştirilmiştir. Çünkü halife ve devlet ricali kendilerini Allah'ın askerleri olarak görmekte ve bu yüzden adil yönetici olduklarını hutbelerde ayet ve hadislerle destekleme çabasındaydılar. Hutbelerinde lafızları akıcıdır, fasihtir ve garabetten uzaktır. Cümleler arasında sıkı bir uyum vardır. siyasi ve sosyal içerikli hutbelere göre dini hutbelerinde seciye daha fazla önem verilmiştir.¹⁰⁹

Katiplik, Abbasiler döneminde müellifini halifelikten sonra en değerli mevki kabul edilen vezirliğe kadar götüren bir köprü konumundadır. Katiplik mesleğinde yetenekli olanlar hem toplumda hemde siyasi otorite nezdinde itibar görüp, bazen vezirlik bazen de devlet bürokrasisinde mühim bir yeri olan divanların başkanı görevlerine gelmişlerdir. Bu görevleriyle kendilerini siyasetin içinde bulmuşlardır. Bu şekilde devlet yönetimi ve alınan kararlarda neredeyse söz sahibi olmuşlardır. Bazen katip vezirlerin devlet işlerinde halife kadar etkili olmaya çalışmaları halk ve halife tarafından öfkeyle karşılanmış, yönetimdeki hırsları ve siyasi işlere karışmaları hayatlarını kaybetmekle sonuçlanmıştır.

¹⁰⁷ Demirayak, *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, s.139- 141.

¹⁰⁸ Elmalı, s. 159.

¹⁰⁹ Demirayak, *a. g. e.* , s. 150.

Abbasi oluşumunu destekleyen, kitâbetteki yeteneği ile siyasete giren ve bu dönemde vezirlik makamına getirilen Ebû Seleme el-Hallâl (öl. 132/ 750) , es-Seffâh tarafından öldürtülmüştür. Yine kitâbet yeteneğiyle Ebû Eyyûb Süleyman b. Mahled el-Mûriyânî (öl. 154/771) Abbasi devletinin kuruluşunda ve devam eden yıllarda katip olarak emeğini esirgememiştir. Uzun yıllar Halife Mansûr'a vezirlik yapmıştır.¹¹⁰

Halife ve devlet ricali kitâbet sanatını teşvik etmiş böylece onun gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Bununla birlikte diğer devletlerle kurulan ilişkiler ve onların edebiyatıyla imtizac, yapılan tercüme faaliyetleri, başta risale divanı olmak üzere pek çok divanın kurulması ve devletler arası yazışmaların artması gibi sebepler de kitâbet sanatının gelişmesinde etkili olmuştur. Abbasilerin son dönemlerinde İbn Kuteybe'nin Edeb'ul-Katib ve Ebû Bekr es-Sûlî'nin Edebu'l-Küttâb 'ı gibi kitâbet ve katipler hakkında eserlerin kaleme alınması bu asırda kitâbet sanatının önemini bizlere açıkça göstermektedir. Bu dönemde siyasi risaleler, divan risaleleri ve sosyal içerikli ihvan risaleleri bu alanda yapılan çalışmalardandır. Zamanla iç karışıklıklar bastırılıp refah ve medeniyet yayılmaya başlanınca siyasi risaleler yerini taziye ve tebrik gibi amaçlarla yazılan sosyal içerikli ihvan risalelerine bırakmıştır.

Dönemin kitâbetinde bazen fazlaca îcâz ve itnâba yönelim görülür, bazen de mübalağa aşırı bulunur. Öyle ki bir harpte düşmana karşı kazanılan zafer halka risale aracılığıyla aktarılırken, bu risalelerde Allah'a başarıya ulaştırdığı için hamd, düşmanın uğradığı hezimetin itaate karşı çıktıkları için Allah'ın verdiği bir ceza olduğunun söylenmesi, zaferin halifenin inayeti, tebasına iyi davranması ve orduyu iyi idare etmesi sayesinde olduğu şeklinde kullanılan ifadeler nedeniyle kitâbete itnab ve şişirme hakim olmuştur. Bununla birlikte kitâbette, seci ve izdivac (kelimelerin birbirine uyumlu olması) da görülür. Secinin kullanımı özellikle Halife er-Reşîd zamanında divanlardan sorumlu olan Câ'fer b. Yahyâ ve Bermekîlerde önemli görülüyor, onlar yazılarında secili ifadelere yer veriyor ve katipleri buna teşvik ediyorlardı.

Risalelerin giriş bölümünde hitâbı süsleme ve muhataba yönelik kullanılan lakablar bu dönem kitâbetinde çoğalmıştır. Hz. Muhammed'den bu yana risale girişlerinde kullanılan üsluba eklemeler yapmışlar, Allah'a hamd ve senâdan sonra Hz. Muhammed'e salat ve selam cümlesinden sonra halifelerini de imam sıfatıyla zikretmişlerdir.

¹¹⁰ Muhammed Selim İpek, “ Birinci Abbâsî Döneminde (750-847) Kitâbet– Siyâset İlişkisi” , Akademik Bakış Dergisi, Sayı 61, Mayıs- Haziran 2017, s. 323- 329.

Kitâbet ile ilgili dönemin en önemli özelliklerinden biri ise, kâtiplerin kendi düşünce ve görüşlerini ifade edebilmek ve bunları te'kid etmek için risalelerinde Kur'ân ayetlerine , eski Arap şiirine ve darb-ı mesellere yer vermeleridir.¹¹¹

Hükümdarlar tarafından resmî devlet evrakını yazmak ve siyasi yazışmaları devam ettirmek gibi görevleri bulunan yüksek mertebeli memurlara verilen görevler sayesinde edebi nesrin gelişimi hız kazanmıştır. Bu vazifeleri ifa edebilmek, iyi bir edebiyat bilgisi ile sanatsal üsluba hakim olmayı gerektirmekteydi. Evrakın gösterişli bir üsluba sahip olması önemliydi. Öyle ki memurluğun resmî statüsünde erbâbü'l-kalem (kalem ustaları), erbâbü's-seyf (kılıç ustaları) kadar önemliydi. Emevîler döneminde basit ve sade olan yazışma üslubu, Abbasiler döneminde tamamen farklı bir tarzla ortaya çıktı. Gösterişli üslup, secî ve belâgat sanatının kullanımı gittikçe arttı. Emirler en süslü üsluba sahip yazışmaların sadece kendi katiplerinden çıkmasını sağlayarak bununla iftihar ediyorlardı. İşte bu imkanlar, Abbasi döneminde nesir türünün gelişimine katkı sağlamaktaydı.¹¹²

Abdülhamid el-Kâtib tarafından başlatılan resmî yazışmalar ve bunun yanında gayri resmi yazışma, hikaye tarzı edebiyat; Abbasi dönemi boyunca İbnü 'l-Mukaffa, Câhiz, İbnü'l-Amîd, Ebü Bekr el-Hârizmî, Bedüzzaman el-Hemedânî ve Harîrî gibi sanatkarlarla devam ettirilmiştir.

Hükümdarın veya halk üzerinde yetkisi bulunan kişinin, kendisine iletilen dilekçe evrakının başına veya ortasına, istenilen şey ile ilgili olumlu veya olumsuz bir cevabı yazdığı bir tür mektuba tevkîât denir. Abbasiler devri ise her açıdan tevkîâtın altın çağı kabul edilmektedir. Bürokrasinin mükemmel bir mahiyet kazandığı bu dönemde tevkîâta özel bir önem verilmiştir. Hatta tevkîât yazımı ve denetimi için müstakil bir birim (Dîvânü't-tevkîât) oluşturulmuş, dil ve belâgati ile seçkin kâtipler burada istihdam edilmiştir. Gösterilen bu ilgi ve gayretler neticesinde tevkîât edebi olarak diğer dönemlere göre daha güzel bir şekle ve düzeye kavuşmuş, böylece bir sorunun çözümünde yöneteci ile yönetilen sınıflar arasında aktif bir şekilde kullanılan bir çeşit edebî iletişim aracı oluşturulmuştur.¹¹³

¹¹¹ Demirayak, Kenan, *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, s. 155- 168.

¹¹² Goldziher, a. g. e. , s. 134- 135.

¹¹³ Muhammed Faruk Çakır, “ Abbasi Devlet Ricâline Ait Örnekler Bağlamında Klasik Arap Edebiyatının İlk Yazılı Edebi Türlerinden Tevkîât” , Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 11,

Cafer b. Yahyâ el-Bermekî (ö. 187/803) tevkîât türünde en mahir edip olarak kabul edilmiştir. Keza İbn Haldûn'un Mukaddime'sinde ediplerin Cafer b. Yahya'nın tevkîlerinde bulunan belâgat unsurlarını görebilmek için yarıştığından ve her bir tevkîsinin bir dinara satıldığından bahsetmesi onun bu işteki ustalığını ve konumunu anlatır niteliktedir. Babası Yahya b. Hâlid de bu türde oldukça iyi bir ediptir. Yine vezirlerden Fazl b. Sehl es-Serahsî, halifelerden ise Ebû Cafer Mansur ve Hârunurreşîd tevkîâtta öne çıkan isimlerdir.¹¹⁴

Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî, sürekli şikâyet mektupları iletilen bir adamı için şu cümleyi tevkî etmiştir:

كَتُرَ شَاكُوكَ، وَقَلَّ شَاكِرُوكَ، فَمَا اعْتَدَلْتُ، وَإِمَّا اعْتَزَلْتُ !

Sana teşekkürler azalıyor, şikayeti olanlar ise artıyor,

Şimdi ya adil olursun ya da azlolursun.¹¹⁵

Kaleme alan kişinin kültür durumunu, siyasi görüşlerini, hayat anlayışını ve inançlarını yansıtan vasiyyet, aynı zamanda siyasi ve sosyal bir belge olma özelliğini de taşır. Halifelerin veliahtları için kaleme aldıkları vasiyetler, siyasi ve idari pek çok bilgiyi bünyesinde barındırmakta, bu yüzden tarihi bir belge özelliği taşımaktadır. Muhatabın ruhunda bariz bir tesir bırakması sonucu vasiyetler de bir zerafet ve inceliğe kavuşmuş, sözlerin anlaşılabilirliğine ve kolaylığına lafız – mânâ uyumuna önem verilmiş, sade ve anlaşılır, edebî sanatlardan uzak bir dil ile irad edilmiştir.¹¹⁶

Ayrıca bu dönemde şair ve ediplerin yaşamına ışık tutan tabakât (biyografi) eserleri de kaleme alınmıştır. Yine bu alanda öne çıkan isimlerden İbnü 'l-Mu'tezz'in Tabakâtü 'ş-Şu'arâ'sı, Ebu't-Tayyib el-Lugavî'nin Merâtibü'n-Nahviyyin'i, Zübeyî'nin Tabakâtü'n-Nahviyyin ve'l-Lugaviyyîn'i, İbnü'l-Enbârî'nin Nüzhetü'l-Elibbâ'fi Tabakâti'l-Üdebâ'sı, Yâkût el-Hamevî'nin Mu'cemü'l-Udebâ'sı, Cemâleddin el-Kıftî'nin İnâhü'r-Ruvât'ı örnek gösterilebilir.¹¹⁷

Bursa 2018, s. 496.

¹¹⁴ Çakır, *a. g. m.*, s. 501- 502.

¹¹⁵ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-Üdebâ ve Muhâverâtü'ş-Şu'arâ' ve'l-Büleğâ*, Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1999, Cilt 1, s. 223.

¹¹⁶ Demirayak, Kenan, *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, s. 183.

¹¹⁷ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", *DİA*, İstanbul, 1988, Cilt 1, s. 41.

Meseller, Arap dilinde nesir türünün en önemli ürünleridir. Meseller kısa ve özlü olduğundan, halk meselleri daha kolay benimsemiş ve günlük yaşamlarında karşılaştıkları durumlarda sıkça kullanmışlardır. Ancak meseller ortaya çıktıkları ilk zamanlarda yazılı değil de sözlü olarak kullanıldığı için, zamanla mesellerin büyük bir kısmı kaybolmuş veya değişime uğramıştır. Bununla birlikte, özellikle Emevîler ile başlayan mesel tedvini çalışmalarının Abbasiler döneminde hız kazanmasıyla mesellerin günümüze intikali sağlanabilmiştir. Belâgat çalışmaları icra edilirken dilciler şiirlerle birlikte meseller ile de ilgilenmişler ve çalışmalarında kaynak olarak kullanmayı tercih ederek onlara eserlerinde yer vermişlerdir. Dolayısıyla meseller de en az şiirler kadar Arap dili içerisinde edebî bir öneme haizdir.¹¹⁸

1.3.3. Abbasî Döneminde Dil Çalışmaları

Arap tarihinde gramer ilminin doğması ve gelişmesinde dini ve siyasi olarak iki sebep bulunmaktadır. Dini sebep; İslam'ın tercih edilip genişlemesiyle yabancı ırklarla temas artmış ve öncelikle Kur'ân'ın bazı ayetlerinde hatalı okunma riski olmak üzere dilde apaçık hataların oluşması (Lahn) , ilim adamlarını nahv alanında çalışmalar yapmaya itmiş ve dilin kuralları belirlenmeye çalışılmıştır. Böylece fasih Arapça lahn'dan kurtulabilmek için temel şart olarak görülmüştür.¹¹⁹ Bunun için ilk adımı atan Haccac b. Yusuf'un bu ihtiyaca yönelik arzusuyla işe başlayan Ebu'l Esved ed-Duelî, Kur'ân-ı Kerîm'i harekelemiştir. Buradan bakıldığında ilk nahiv çalışmaları Kur'an-ı Kerîm'in doğru okunması için olduğundan dini bir amaca yönelik olmuştur.

Nahiv çalışmalarının siyasi sebebine gelirsek; başlangıçta dini nedenlerle ortaya çıkan dil ve nahiv çalışmaları, zamanla alimlerin kendilerini bu alanda geliştirmesiyle başka bir boyut kazanmış böylece dil alimleri farklı birtakım görüşler savunma imkanı bulmuşlardır. Hilafet ile ilgili tartışmalar daha ileri seviyelere giderek özellikle Abbasiler döneminde dini bir zemine oturtulmuş bu yüzden dil çalışmalarında ekolleşmeler görülmüştür. Bu ekoller çalışmamızda yer vereceğimiz Basra ve Kufe ekolleridir.¹²⁰

¹¹⁸İdris Pullu, “ Arap Dili Ve Edebiyatında Meseller, Dil Ve Belâgat Yönünden Özellikleri”, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , s. 1.

¹¹⁹ Şevkî Dayf, *el-Medâris*, Kahire: Dâru'l- Meârif, 1968, s. 11.

¹²⁰ İbrahim Usta, “ Arapça'nın Gelişimindeki İç ve Dış Etkenler” , The Journal of Academic Social

Dil alimleri I. Abbasi asrında hem şehirlerde bedevîlerle görüşerek hem de çöllere giderek fasih bir dile sahip bedevîlerle görüşerek onlardan dil ve edebiyata dair malzemeler temin etmeye çalışmış ve bu malzemeleri derlemişlerdir. Derleme sürecinde dil alimlerinin bedevî Araplarla ilk temasları, onların alışveriş gibi sebeplerle uğradıkları Basra şehrinde olmuştur. Alimler onlardan fasih Arap dili, eski şiir ve ahbar öğrenebilmek için büyük gayretler göstermişlerdir. Bu yüzden bedevî Araplar dil alimleri için bulunmaz bir kaynak olmuştur. Dil çalışmaları zamanla Abbasi devletinin kurulduğu Kûfe'ye geçti ancak başkentin Bağdat'a taşınmasıyla bedevîlerle alimlerin teması burada devam etti. Bedevîler kendilerine gösterilen ilgi ve saygının fazlalığından ve elde ettikleri mükafatlardan dolayı dil, şiir ve ahbar rivayetlerini bir meslek haline dönüştürdüler. Alimleri memnun etmek ve daha fazla mükafat için rivayetlerine uydurmalar da eklemeye başladılar. Ayrıca bedevîlerin bu çalışmalar için Basra, Kûfe ve Bağdat gibi şehirlerde uzun süre vakit geçirmeleri ve burada yabancılarla temaslarıyla onların da dilinde bazı bozulmalar görülmeye başlandı. Böylece alimler artık bizzat kendileri çöllere yolculuk yapmaya başladılar. Çünkü çöllerde yaşayan insanların yabancı millet ve yabancı kültürlerle hiçbir teması yoktu. Öyle ki en-Nadr b. Şumeyl çölde yaşayan bedevî Araplardan bilgiler öğrenip onları derleyebilmek için 40 yıl onlarla birlikte yaşamıştır. En-Nadr b. Şumeyl gibi el-Asmâî de çöllere yaptığı yolculuklarla pek çok bilgi toplamış, bu bilgilerini Kitâbu's-Sıfât, Kitâb'ul-Halkı'l-İnsân, Kitâbu's-Şât gibi kitapçıklarda aktarmıştır. O kitaplarına çölün insanların hayat tarzlarını, bitkilerini, hayvanlarını oldukça güzel bir şekilde belirtmiş ve buralara muttali olduğunu da yansıtmıştır.

Bazı alimler ise Basra'nın yakınında bulunan ve çölde yaşayan bedevîlerin alışveriş yapmak için geldikleri ve aynı zamanda şiir ve edebiyat meclislerinin kurulduğu el-Mirbed'e yöneldiler ve bu fırsatı da değerlendirdiler. Buraya gelen bedevîlerden harflerin mahreçlerini, garip lafızları ve şiirleri öğrendiler ve derlediler. Örneğin el-Câhız el-Mirbed'den bedevîlerden şifahi olarak öğrendikleriyle fesahate ulaşan alimlerden biridir.¹²¹

Basra ekolünü temsil eden alimlere; Halil b. Ahmed, Sibeveyh ve Zeccâc'ı, Kûfe ekolünü temsil eden alimlere; Kisâî, Ferrâ ve Sa'leb'i, Bağdat'ta gelişen ekole ise; Ebu'l-

Science Studies, Şubat 2013, Cilt 6, s. 940.

¹²¹ Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi*, s. 187- 188.

Kâsım ez-Zeccâc, Ebû Ali el-Farisi ve Zemahşeri'yi örnek gösterebiliriz.¹²²

1.3.3.1. Gramer Çalışmaları

Kur'ân'ın kitap haline getirilmesiyle başlayan dil çalışmaları, yukarıda bahsettiğimiz çöllerde yapılan yolculuklarla gelişme imkanı bulmuş, böylece alimler ellerindeki malzemeleri gramer ve lügat çalışmalarında değerlendirmişlerdir.¹²³ İslamî ilimlerin temel taşı olan Kur'ân-ı Kerim ve hadisleri zamanla değişen şartlardan dolayı daha iyi anlayabilmek ve okuyabilmek ihtiyacı, alimleri ilk gramer çalışmalarını yapmaya sevk etmiştir.¹²⁴

İslami dönemde artan fetih hareketleri sonucu Müslüman olan çeşitli milletlerin ana dillerinin yanında devletin dili olan Arapça'yı da öğrenmeleriyle birlikte lahn yayılmaya başlamış, bu durum bazen Kur'ân ayetlerinin yanlış okunmasına sebep olmuştur. Gerek lahın yaygınlaşması gerekse Kur'an ayetlerini hatalı okuma ihtimali gramer çalışmalarını başlatan temel amiller durumundadır.

İlk nahiv çalışmalarının genellikle Hz. Ali ile Ebu'l-Esved ed-Dü'elî ile başladığı zikredilir. Fakat nahvin kurucusu sayılan ve Kur'an'daki kelimeleri harekeleyen Ebu'l-Esved'in nahiv ilmi hakkında vaz' ettiği bab ya da babları tesbit etmemiz zordur. Nahiv ile ilgili babları ilk kim oluşturmuş olursa olsun, lahın ortadan kaldırılışı ve Kur'ân-ı Kerim'in doğru okunma fırsatının sağlanması elbette büyük bir hizmettir.

Basralı Ebu'l-Esved'den sonra nahiv çalışmaları onun öğrencileri aracılığıyla Basra'da devam ettirildi. Bu öğrencilerin başında Nasr b. Âsım gelmektedir. O Yahya b. Ya'mer ile birlikte (ب - ي - ن) gibi yazılış bakımından birbirine benzeyen harfleri noktalayarak birbirinden ayırmıştır.

Yine Basra ekolüne mensup Ebî İshak el-Hadramî ve öğrencisi 'Umer es-Sekafî ile Arapça'nın deryası olarak kabul gören aynı zamanda yedi kıraat aliminden biri olan Ebu 'Amr b. el-'Alâ aracılığıyla istinbat ve kıyas metodları kullanılmaya başlandı.¹²⁵

Basra ekolü altın çağına, yetiştirdiği el-Halil b. Ahmed ve İranlı Sibeveyhi gibi

¹²² Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", DİA, s. 41.

¹²³ Demirayak, *a. g. e.*, s.191.

¹²⁴ Yıldız, "Abbâsiler", s. 41.

¹²⁵ Demirayak, Kenan, *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, s. 193- 196.

alimlerle ulaşmıştır. El-Halil Arap aruzunun kullanımını keşfetmiş, ayrıca i'rab ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Ancak elinde bulunan malzemeler onun çalışmasını bitirmesi noktasında yetersiz kalınca, Sibeveyhî onun bu çalışmasını tamamlamış ve bir kitap haline getirmiştir.¹²⁶ Sibeveyhî'nin el-Kitâb adlı eseri yazıldığı günden beri uzun yıllar takipçileri tarafından Arap gramerinin zirvesi olarak görülmüştür. el-Kitâb günümüzde de nahiv alanında temel kabul edilen eser olma özelliğini korumaktadır. Kapalı bir üslup, konular arasında karmaşıklık ve terminolojisi sebebiyle onu açıklamak ve daha anlaşılır bir sistematığe kavuşturmak için pek çok çalışmalar yapılmış ve bu uğurda eserler kaleme alınmıştır.¹²⁷ el-Halil b. Ahmed'e ait bir diğer eser Kitâbu'l-Ayn, lügatçilik alanında ki maharetini gösterir niteliktedir.

Yunus b. Habîb nahiv alanında kendisine ait özel bir metod ve ölçü geliştirmiş, Basra dil alimlerinden Sibeveyh, Kûfe'li dil alimlerinden el-Kisâî ve el-Ferrâ gibi büyük alimlere de ders vermiştir. Onları takiben daha sonraları Sibeveyh, Yahya b. el-Mübârek, Ebû Zeyd el-Ensârî, el-Asmâî gibi alimlerce bu ekol temsil edilmiştir.¹²⁸

Basra mektebinin son temsilcisi Ebu'l-Abbâs el-Muberrred, el-Kitâbu'l-Kâmil (Mükemmel Kitap) isimli eseriyle meşhur olmuştur. El-Muberrred eserinde en güvenilir kaynaklardan aldığı en mühim ve en değerli rivayetleri toplamıştır. Bu eser edebiyatta bir dönüm noktası gibidir ve Arap edebiyatının başyapıtlarındandır.¹²⁹

Kûfe ekolüne mensup alimler genellikle fıkıh ve fıkıh usûlü, kırâatler ve onların rivayetleri, eski Arap şiirinin derlenmesiyle ilgilenmişler ve çalışmalarını bu şekilde ilerletmişlerdir. Basralı alimlerden ders alarak Kûfe'ye gelen Ebû Ca'fer er-Ruâsî Kûfe nahiv ekolünün kurucusudur. Ebû Ca'fer'in el-Faysâl isimli eseri bu ekolü temsil eden ilk eserdir.

Nahiv alimlerinden aynı zamanda yedi kıraat aliminden biri olan Ali b. Hamza el-Kisâî, Kûfe nahiv ekolünün gerçek kurucusu kabul edilmektedir. Hem Basra'da Halil b. Ahmed ile yaşayan hem de Kûfe de er-Ruâsî'den ders alan el-Kisâî birikimini hac için çıktığı yolda bedevîlerden topladığı bilgilerle zenginleştirmiştir. Halife Hârûnurreşîd

¹²⁶ Mian M. Şerif, *İslam Düşüncesi Tarihi*, İnsan yayınları, Cilt 3, İstanbul 1991, s. 237.

¹²⁷ Ali Benli, “ Sibeveyhî'nin El-Kitâb'ı Çerçevesinde Dil Çalışmalarının Doğuşu” , Marmara Üniversitesi SBE, İlahiyat Anabilim Dalı Arap Dili Ve Belâgatı Bilim Dalı, İstanbul 2007 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 22.

¹²⁸ Demirayak, s. 200.

¹²⁹ Goldziher, s. 106.

tarafından oğulları el-Emîn ve el-Me'mun'a hoca olarak görevlendirilen el-Kisâî, halife tarafından çok sevilmiş ve korunmuştur. Öyle ki o Hârûnurreşîd ile birlikte bir sefer esnasında Rey yakınlarındayken hayatını kaybetmiş yine aynı gün bir fıkıh alimi olan Hasan eş-Şeybânî de vefat edince Halife er-Reşîd “Fıkıhı ve Arapça'yı Rey'de gömdüm.” demiştir.

El-Kisâî'nin başlattığı Kûfe ekolü; Hasan el-Mubârek, el-Ferrâ ve el-Lihyânî gibi pek çok alim ile devam ettirildi.

Her iki ekol arasında metod bakımından bazı farklılıklar mevcuttur. Bulardan biri semâ'meselesidir. Kısaca herhangi bir konuda Araplardan delil getirme diye tarif edebileceğimiz semâ', Basralılar tarafından kabul görmüşken, Kûfeliler bunun yerine kıyasa önem vermişlerdir. Çöllere yakın bir konumda olması sebebiyle Basralı alimler kolayca bu yolculuklara çıkma imkanını bulurken, Kûfeli alimlerin çok azı bu yolculukları yapabilmıştır. Ayrıca el-Mirbed adındaki panayırın Basra'da bulunması Basralı nahivcilerin bedevî Araplarla olan görüşmelerini kolaylaştırmıştır.

Basralı nahiv alimleri araştırmalarını Kays, Temim ve Esed gibi fasih bir Arapçaya sahip olan kabilelerde yapmayı tercih ederken; Kûfe alimleri malzemelerini derlemede kabileler arasında hiçbir ayırım yapmamışlar hatta Fars ve Habeşlilerle etkileşimden dolayı dilleri bozulan Yemenlilerden bile derleme yapmışlardır.

Nahive kıyası getiren ilk ekol Basradır. Kıyas metodunu Basralılardan alan Kûfeliler bunda aşırıya gitmişlerdir. Kûfeli nahiv alimleri kıyas için tek bir şahidi bile yeterli kabul ederken Basralı alimler rivayette daha ihtiyatlı davranmışlardır.

İki ekol arasında ki bir diğer farklılık ise aynı mevzu veya mesele için farklı ıstılahlar kullanmalarıdır. Örneğin Basralıların kullandığı *sıfat* ıstılahı yerine Kûfeliler *na't* kavramını, Basralıların *bedel* ıstılahı yerine Kûfeliler *tercüme* ıstılahını kullanmayı tercih etmişlerdir.¹³⁰

Bir bütün olarak, Arap dilbilgisi; yöntem bakımından bilimsel, şekil bakımından mantıkîdir ve Kur'ân-ı Kerîm'in ibare ve ifade şeklini hiç değişmeksizin günümüze

¹³⁰ Demirayak, *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, s. 202- 216.

kadar canlı tutmayı sağlayabilmiştir.¹³¹

1.3.3.2. Lügat Çalışmaları

Önceleri Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde geçen bazı garip lafızları öğrenebilme ve açıklayabilme çabası olarak görülen lügat mahiyetindeki çalışmalar, eş-Şeybânî, Ebû Ubeyde ve el-Asmâî gibi alimlerce geliştirilerek aynı konudaki lafızlar aynı yerde toplanmıştır. Bunun örneklerini Kitâbu'l-Hayl ve Kitâbu'l-İbil gibi eserlerde görmekteyiz. Halîl b. Ahmed ise bunun da üzerine çıkarak Kitâbu'l-'Ayn isimli eseriyle muayyen bir sisteme sahip lügatçiliğe giriş yapmıştır. Emevîler döneminin sonu ile I. Abbasiler dönemine tekabül eden bu çalışmalar Kur'ân ve hadisin muhafazası ve daha iyi anlaşılması için oluşturulmuştur. Bu bağlamda ilk lügat çalışmaları da İbn Abbas'a ait Garîbu'l-Kur'ân başlığı altında yapılan çalışmalardır.

Dil çalışmalarını belli konulara hasredilen “mevzûî lügatçilik” ve dilin bütün kelimelerini kapsaması için oluşturulan gerçek anlamları açıklayan “alfabetik lügatçilik” olarak ikiye ayırarak değerlendirmemiz mümkündür.¹³²

1.3.3.2.1 Mevzûî Lügatçilik

Mevzûî lügatçilik adından da anlaşılacağı üzere aynı mevzudaki kelimeleri aynı yerde toplamaya yönelik lügat çalışmalarıyla şekillenen lügatçiliktir. Konularına göre düzenlenen bu lügat çalışmalarına örnekler vererek kısaca değinelim:

Kur'ân Ve Hadislerdeki Garip Lafızları Açıklamayı Hedefleyen Garîbu'l-Kur'ân Ve Garîbu'l-Hadîs Adını Taşıyan Çalışmalar: Bu tür eserlerin en meşhur olanı ve ilki kabul edilen Abdullah b. Abbâs'ın Garîbu'l-Kur'ân isimli eseridir.¹³³ Bu eseri müteakib Garîbu'l-Kur'ân vb. isimleri taşıyan pek çok eser te'lif edilmiştir. Yahya b. Mübârek el-Yezîdî, en-Nadr b. Şumeyl, İbn Sellâm el-Cumâhî, İbn Kuteybe ve Sa'leb bu alanda eser te'lif edenlerin başlıcalarıdır.

Ebû Adnân Abdurrahman b. 'Abdil-'Âlâ'ya nisbet edilen Garîbu'l-Hadîs isimli eser diğer hadis çalışmalarına kaynak olmuştur. Ebû Adnân'ın ardından en-Nadr b. Şumeyl,

¹³¹ Mian M. Şerif, *İslam Düşüncesi Tarihi*, s. 240.

¹³² Demirayak, *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, s. 227.

¹³³ İsa Güceyüz, “Belâgat Literatürünün Tarihi Seyri”, Atatürk Üniversitesi SBE, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum 2015 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 4.

Kutrûb, Ebû 'Ubeyde, el-Asmâî, Ebû Zeyd el-Ensârî gibi alimler de bu alanda eser te'lif eden I. Abbasî dönemi alimlerinden bazılarıdır.

Kur'ân'daki Lügatleri İncelemek İçin Oluşturulmuş Eserler: Bu alanda yazılan ilk eser yine İbn Abbâs'a ait bir risaledir. Bu risale Kitâbu'l-Lugât fi'l-Kur'ân adıyla Salahuddin el-Muneccid tarafından neşredilmiştir. Bu eserde İbn Abbâs sureleri tek tek ele alıp burada geçen bazı kelimelerin başka kabilelerde nasıl ve hangi anlamda kullanıldığını tesbit etmiştir.

Kabilelerin Dillerini İnceleyen Eserler: Bu amaçla yazılan eserlerin başında İbn Fâris'in es-Sâhibî fi fikhul-Luğa isimli eseri gelir. O bu eserde çeşitli kabilelerde kullanılan aynı kelimelerin nasıl kullanıldığını; hareke ve sükunlarını, harf değişikliklerini, takdim ve tehiri, müzekker olarak mı yoksa müennes olarak mı kullanıldıkları vb. hakkında araştırmalar yapmıştır. Bu tür eser telif edenlerin başında Yunûs b. Habîb gelmektedir.

Canlılarla İlgili Kitapçıklar: Dil araştırmaları için çöllere yolculuk yapan dil alimleri çalışmalarının başladığı daha ilk dönemden itibaren tabiattaki canlılarla da ilgilenmişler, kitaplarında canlıları; türleri, isimleri, özellikleri, organları gibi pek çok bakımdan incelemişlerdir. Bu canlılar içinde Arapların hayatında önemli bir yere sahip olan at ve deve bu alimlerin daha dikkatli incelediği canlılardandır. Bu kitapçıklara dilin metninin tesbit edilmesinde yararlı olacağı için yer vermişlerdir.

Kur'ân'da karınca, arı, örümcek gibi böcek türlerinin adları zikredildiği için böcekler, alimlerin dikkati çekmiş ve böcek, kirpi, fare vb. gibi küçük canlıları anlatan Haşarât adı altında eserler telif edilmiştir. Bu eserlerin ilki Ebû Hayre el-Arabî'nin Kitâbu'l-Haşerât isimli eseridir.

Arap kültüründe savaş ve taşınmada kullanılan atlar için de çok sayıda eser telif edilmiştir. Amr b. Kirkire, el-Kâsım b. Ma'n, Hişam b. Muhammed el-Kelbî, Ebû Amr eş-Şeybânî, Ebû Ubeyde ve el-Asmâî Kitâbu'l-Hayl adıyla eser veren çok sayıda müelliften bazılarıdır.

Tabiattaki bitkileri de ayrı bir öneme haiz gören dilciler Kitâbu'n-Nebât adı altında eserler kaleme almışlardır.

İnsan Ve Organlarıyla İlgili Eserler: Kainatın en değerli varlığı olarak yaratılan insan ve organları Arap dilbilimcileri tarafından araştırmaya değer görülmüştür. Abbasiler döneminde Amr b. Kirkire, Kutrub, Ebû Amr eş-Şeybânî, Ebû Ubeyde, el-Asmâî, Nasr b. Yusuf, İbnu'l-A'râbî gibi dilciler Kitâbu Halkı'l-İnsân ismini taşıyan kitapçıklar telif etmişlerdir.

Nâdir Kullanılan Kelimeler İle İlgili Eserler: Garip lafızları derleyen alimler çöllerde geçirdikleri süre zarfında bedevîlerden duydukları bazı kelimelere ve kullanışlarına Kitâbu'n-Nevâdir vb. başlıklarla eserlerinde yer vermişlerdir. Bu amaçla eser telif eden ilk kişi Ebû Amr b. el-Âla'dır.

Zıt Anlama Sahip Kelimeleri İnceleyen Eserler: Kitâbu'l-Eddâd ismi altında yapılan bu çalışmalarda lafzı aynı olamakla birlikte bünyesinde iki zıt anlamı taşıyan kelimeler incelenmiştir. Kutrub, El-Asmâî ve İbnu's-Sikkât bu tür çalışmalara sahip alimlerdendir.

İçerisinde Pek Çok Mevzû Bulunduran Eserler: Daha önce bahsettiğimiz böcek, at, deve, insan gibi konulara özel kitapçıklardan farklı olarak içerisinde bir tek mevzunun yerine pek çok mevzûya yer veren eserlerdir. Bu eserlerde konular bablar olarak isimlendirilerek birbirinden ayrılmıştır. Bu türde el-Garîbu'l-Musannaf veya Kitâbu's-Sıfat adıyla eser veren ilk kişi Ebû Hayre el-Arabî'dir. Ondan sonra pek çok eser kaleme alınmıştır ancak bunlardan günümüze ulaşanların en eskisi Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın el-Garîbu'l-Musannaf isimli eseridir.¹³⁴

1.3.3.2.2. Alfabetik Lügatçilik

Alfabetik lügatler, bir kelime üzerinde araştırma yapmak isteyen bir kişinin, bu kelimeyi kolaylıkla bulmasını sağlamak amacıyla, özel bir sıralama ile oluşturulan eserlerdir. Günümüze gelinceye kadar pek çok eser ortaya konulmakla birlikte farklı yöntem ve uygulamalar da beraberinde gelişmiştir.

Dilcilerin henüz lügat çalışmaları için bedevî Araplarla görüşüp çöllere yolculuklar yaptıkları dönemde onlardan farklı olarak El-Halîl b. Ahmed ilk kez lügat oluşturmada alfabetik sıralama sistemini icat etti. El-Halîl b. Ahmed tarafından bulunan ve geliştirilen sistemde lügat, alfabetik olarak kelimeye bulunan harflerin mahreçlerine

¹³⁴ Demirayak, *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, s. 227- 242.

göre oluşturulmuştur. Ayrıca bir kelimenin kökeninde bulunan harflerin yer değiştirmesiyle oluşan kelimeleri de kalb usûlüne göre bir araya getirmiştir. Böylece o bütün lügatçilerin öncüsü konumundadır. El-Halîl kendi döneminde mevzû lügatçilik başlığı altında eser telif edenlerde bir tekrarın olduğunu, bunun bilim ve araştırmalara katkı sağlamadığını, herhangi bir kavram ile ilgili araştırma yapan kişiye bu kitapçıkların fayda sağlamadığını, bunlar sağlansa bile bu şekilde dilin lafızlarının tamamen korunamayacağını ve kaybolacağını anlamış, bu yüzden tekrara yer vermeden bütün lafızları bünyesinde barındıracak, lafızların anlamının bulunmasını kolaylaştıracak bir metodun gerekliliği hakkında sonuca varmış, ses ve kalb¹³⁵ sistemini keşfetmiştir.¹³⁶ O Kitâbu'l-‘Ayn isimli muhteşem eserinde de bu yöntemi uygulayarak kullanıma sunmuştur. Onun harfe bağlı sıralaması harflerin mahreçlerine dayanmaktadır. En sonda (dipte) bulunan, gırtlaktan çıkan harflerin mahreçlerinden başlayarak en uçta bulunan dudak harflerinin mahreçlerine doğru bir sıra belirlemiştir. Sıralamasında ilk yer ayn harfine ait olduğu için kitabına Kitâbu'l-‘Ayn ismini vermiştir.¹³⁷

Kendisinden sonrakilere kaynak olma bakımından Kitâbu'l-‘Ayn, alanında zirveye ulaşmış bir eserdir. Onun ses ve kalb metodunu takip eden Endülüslü Ebû Bekr ez-Zübeydî Muhtasâru'l-Ayn adlı eseriyle Kitâbu'l-‘Ayn'ı ihtisar etmiştir. El-Halîl'in bu sistematigi Ebû Ali el-Kâlî, es-Sâhib b. Abbâd ve İbn Sîde gibi pek çok dil aliminin çalışmasına yön vermiştir. Bu alimler sıralamada farklılıklar yaparak genel olarak bu metoda bağlı kalmışlardır.¹³⁸

¹³⁵ Kalb sistemi, bir kelimenin harflerinin yerlerini değiştirerek yeni bir kelime ortaya çıkarma işidir. (Bkz. İbn Fâris, Ebû'l-Hasan Ahmed, es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Lügati'l-Arabiyyeti ve Mesâilihâ ve Sünenü'l-Arabi fî Kelâmihâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, 1. Baskı, s. 143)

¹³⁶ Demirayak, *a. g. e.*, s. 246.

¹³⁷ Tefîk Rüştü Topuzoğlu, “Halîl b. Ahmed”, DİA, İstanbul 1997, Cilt 15, s. 310.

¹³⁸ Demirayak, *a. g. e.*, s. 255-256.

II. BÖLÜM

2.1. ABBASİ DEVLETİ DÖNEMİNDE BELÂGAT ÇALIŞMALARI

Kur'ân-ı Kerîm lafzı, nazmı, manası ve üslubu ile eşi benzeri olmayan bir belâgat harikasıdır. Onun belâgatı; Arapça kelimelerin bir araya gelişinde değil, bu kelimelerin Kur'ân'ın üslubunda kazandıkları mükemmelliktedir. Nitekim Bakara Sûresi 23 ve 24. ayetlerde " *Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz! Bunu yapamazsanız– ki asla yapamayacaksınız– yakıtı insanlar ve taş olan ateşten sakının; o , inkârcılar için hazırlanmıştır.*" buyrulmaktadır.¹³⁹

Her ilimde olduğu gibi belâgat ilminin oluşmasında da pek çok tesirler vardır. Bu yüzden oluşumu, olgunlaşması ve zirveye ulaşması uzun bir süreyi gerektirmiştir. Belâgat ilminin oluşum sürecini cahiliye dönemine hatta daha öncesine de dayandırmamız mümkündür.

Cahiliye sonrası İslamî dönemle beraber belâgat ilmi hızla gelişti. Belâgatın gelişmesine, Kur'ân ilimleri diyebileceğimiz, Kur'ân'ın doğru okunup daha iyi anlaşılması ihtiyacından doğan bazı ilimler yardımcı olmuştur. Bu bağlamda belâgat sanatının gelişimi üzerinde Me'âni'l-Kur'ân, Îcâzu'l-Kur'ân, Tefsir, Kelam vb. gibi birçok Kur'ân ilmi etkili olmuştur.

Emevîler döneminde canlı ve dinamik olan edebiyat, şiir, nesir, edebi tenkit, gramer gibi alanlarda gücünü gösterdi. Emevîlerde yaşanan gelişmeler Abbasîler ile hız kazanmış, bazı edip ve şairler zirveye ulaşmışlardır. Önceki nazım türlerine ilaveten edebi tenkit alanında dolayısıyla dil alanında yaptıkları çalışmalarla kendilerinden

¹³⁹ Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrırcı, İbrahim Kafi Dönmez vd. , *Kur'an yolu: Türkçe meal ve tefsir*, s. 87- 90.

sonrakilere kaynak olmuşlardır.¹⁴⁰

Arap belâgatında tesiri olduğu söylenen Abbasiler döneminde sürekli artma eğilimi görülen tercüme faaliyetleri, medeniyetin en parlak dönemi kabul edilen Hârûn er-Reşîd'in halifeliği esnasında en üst sınırlara çıkmıştır. Er-Reşîd'den sonra oğlu el-Me'mûn ile daha da geliştirilen ve bütün ilimleri kuşatan Beytu'l-Hikme; adeta bir araştırma enstitüsü konumuna ulaşmıştır.¹⁴¹

Bu çalışmada; Arapların tercüme faaliyetindeki rollerinden, ortaya koydukları başarılarından, tercüme sayesinde medeniyetin ilk tohumunu ektiklerinden, medeniyetin Arap ülkelerinde gelişip buradan da Avrupa'ya intikal ettiğinden bahsedilmiştir.

Abbasiler döneminde yetişen İbn Sellâm el-Cumahî (öl. 232/ 846) , el-Câhîz (öl. 255/869), İbnu'l-Mu'tezz (öl. 296/ 908) , İbn Kuteybe (öl. 276/ 889) , es-Sûlî (öl. 336/ 947) , el-Âmidî (öl. 371/ 981) , Kudâme b. Ca'fer (öl. 337/ 948) , Ebû Hilâl el-Askerî (öl. 395/ 1005) , el-Kadî el-Curcânî (öl. 392/ 1002) , Abdülkâhir el-Curcânî (öl. 471/1078) belâgatta ileri giden önemli âlimlerden birkaçıdır.¹⁴²

Abbasi devletinin hüküm sürdüğü 132/750 ve 656/1258 yılları arasında yaşayıp eser telif eden ve Arap belâgatının gelişmesine katkıda bulunan, çalışmamızın diğer bölümlerinde de kısaca isimlerine yer verdiğimiz bazı müelliflere, şairlere ve eserlerine bu bölümde yer vereceğiz.

2.1.1. I. Abbasî Asrı (132-750 / 232-847) Belâgat Çalışmaları

Ebû Bişr Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/ 796) : 135(752) yılı civarında doğduğu tahmin edilen fars asıllı Sîbeveyhi, ailesiyle beraber memleketi Beydâ köyünden Basra'ya göç etmişlerdir. Burada Hammâd b. Seleme'den hadis ilmini, Halil b. Ahmed'den nahiv ilmini öğrendi. Ayrıca kırâat, şiir ve lûgat dersleri de almıştır. Hocası Halil b. Ahmed vefat edince, Basra'da nahiv ilminde en yetkili alim olmuştur. En önemli talebeleri Kutrub ve Ahfeş el-Evsat'tır.

El-Kisâi ile münazarada bulunması için Bağdat'a davet edilen Sîbeveyhi, münazara

¹⁴⁰ Güceyüz, a. g. m. , s. 78-79.

¹⁴¹ Harun Özel, “ Birinci Abbâsî Devleti Döneminde Arapça İslâmî Bilgilerin Avrupa'ya Taşınmasında Tercüme Faaliyetlerinin Rolü” , Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 28, Temmuz 2016, s. 412.

¹⁴² Güceyüz, “Belâgat Literatürünün Tarihi Seyri” , s. 79.

esnasında kendisine yöneltilen el-Mes'etü'z-Zünbûriyye diye meşhur olmuş bir meselin irabını pek çok ayeti delil getirerek yapmıştır. Fakat halifelere hocalık yapan el-Kisâi'nin itibarını korumak gayesiyle olsa gerek orada hakem olarak bulunan bedeviler Sîbeveyhi'yi mağlup ilan etmişlerdi. Bu olaydan dolayı oldukça üzülen Sîbeveyhi, memleketine dönmüş ve hastalanarak burada vefat etmiştir. Onun en önemli eseri kendisinden sonraki alimlere kaynak olan **el-Kitâb** isimli eseridir.

El-Kitâb: Sîbeveyhi'nin hocası Halil b. Ahmed'in vefatının ardından onun ilmini ve birikimin canlı tutmak için kaleme aldığı eseridir. Eserin ana konusu nahiv, sarf ve fenotik alanında Halil b. Ahmed'in görüşleridir. Eserin ilerleyen bölümlerinde ise bizzat kendisinin Necid ve Hicaz çöllerine yaptığı yolculuklar esnasında ulaştığı Arapçasına güvenilen bedevilerden yaptığı rivayetlere yer vermiştir. Bu rivayetlere kendi yorumlarını da eklemiştir. Aralarında Câhız ve Müberred gibi alimlerin bulunduğu bir görüşe göre üzerine eser yazılamayacak kadar değerli bir eserdir.

Eserin başlangıcında kelime, kelam çeşitleri, isim, fiil, harf, i'rab ve bina gibi Arap dilinin temel konularıyla ilgili açıklamalar yapılması mukaddime sayılabilecek tarzdadır. İlerleyen kısımlarında nahiv ilmine geniş yer ayıran Sîbeveyhi konuları âmil-mâmûl ve amel prensibine göre incelemiştir. Nahiv ile ilgili koyduğu kural ve kaidelerini ayet, hadis, şiir ve yaygın kullanılan Arap kelamı ile delillendirmiştir.

El-Kitâb, Basra dil ekolüne mensup alimler için en önemli kaynak kabul edilmiştir. Bu yüzden eserin çok sayıda şerhi yapılmış, ihtisar, ikmal veya tenkit şeklinde çok sayıda eserin kaleme alınmasına zemin hazırlamıştır.¹⁴³

Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ'(ö. 207/ 822) : Kûfe şehrinde doğan ve burada ilk tahsilini gören el-Ferrâ, tahsiline Basra'da devam etmiştir. Halîl b. Ahmed ve Yûnus b. Habib gibi Basra'nın ünlü hocalarından ders almıştır. Hocası Ruâsî'nin isteği üzerine Bağdat'a yerleşen el-Ferrâ, sarayda bir tartışma esnasında Kisâi ile tanışmış ve onun beğenisini kazanarak talebesi olmuştur.¹⁴⁴ Kisâi'den kıraat rivayetleri ve nahivle ilgili hususları öğrenmiştir. El-Ferrâ, Kisâi'nin ölümünden sonra istekler üzerine hocalık makamına geçmiştir. El-Me'mun'un isteğiyle oğullarına hocalık yapmıştır. Saray ve halk tarafından yoğun ilgi ve beğeni gören el-

¹⁴³ Muhammed Reşit Özbalkıç, "Sîbeveyhî", DİA, İstanbul 2009, Cilt 37, s. 130- 134.

¹⁴⁴ Zülfikar Tüccar, "El- Ferrâ, Hayatı Ve Eserleri", Şarkiyat Mecmuası, İstanbul 1998, Cilt 8, s.199.

Ferrâ ünlü pek çok alim yetiştirmiştir; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Abdullah b. Kâdim, Hamdeveyh el-Herevî bu alimlerden bazılarıdır. Nahiv ilminde üstünlük kazanarak bu alanda hocası Kisâî'yi geride bırakmıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır:

- 1) **Me' âni'l-Kur' ân:** Tefsîru Müşkili İ' râbi'l-Kur' ân olarak da bilinen bu eserde ayetlerde bulunan dil özelliklerinden yola çıkılarak sarf ve nahiv ile ilgili kurallar belirlenmiştir. Bu eser dil ve gramer alanında kendisinden sonraki alimlere kaynak olmuştur.
- 2) **el-Eyyâm ve'l-Leyâlî:** Gece, gündüz, haftanın günleri vb. konularla ilgili kavramları içerisinde barındıran sözlük mahiyetinde bir eserdir.
- 3) **el-Müzekker ve'l-Mü'ennes:** Arapça'da sıfat ve sayıların isimlerle uyumunda, özne ve yüklem uyumunda, zamirler, fiilimsiler vb. hususlarda müzekkerlik ve müenneslik meselesine dair açıklamaların yer aldığı eseridir.
- 4) **el-Maksûr ve'l-Memdûd:** Elif-i maksûre ve elif-i memdûde ile biten kelimeleri incelediği eseridir.
- 5) **el-Behâ:** Konuşma dilinde bulunan ve lahn olarak adlandırılan hatalara ilişkin eseridir.
- 6) **El-Hudûd:** Kûfe ekolüne mensup alimlerin nahiv ile ilgili en önemli eseri kabul edilen el-Hudûd, Had adı altında Arapça'nın muhtelif konularının anlatıldığı kırk altı bölüme ayrılmıştır. Sonraki dil alimleri bu eseri örnek alarak çalışmalarına yön vermişlerdir.¹⁴⁵

Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bâhilî (ö. 216/ 831) : 122 (740) yılında Basra'da doğan ve yaşamını burada devam ettiren el-Asmaî, Ebû Amr b. Alâ, Halîl b. Ahmed ve Ömer es-Sekafî gibi dönemin meşhur hocalarından ders almıştır. Bedevilerden şiir dinlemek için çöllere gitmiş ve onaltı bin urcûze ezberlemiştir. El-Asmaî'nin eserlerinin başlıcaları şunlardır:¹⁴⁶

- 1) **El-Asma'ıyyât:** el-Asma'ıyyât'ta, divan şairlerinin şiirlerine değil, cahileyye

¹⁴⁵ Tüccar, s. 406- 408.

¹⁴⁶ Süleyman Tülüçü, "el- Asmaî", DİA, İstanbul 1991, Cilt 3, s. 499.

döneminde az ama güzel şiir söyleyen şairlerin şiirlerine yer verilmiştir. Böylece el-Asmaî, eski Arap şiirlerini aktarılageldiği şekliyle korumayı başarmış ve bu şiirlerin kaybolmasını engellemiştir.¹⁴⁷

2) **Fuhûletü's-Şu'arâ'**: Arap edebiyatında edebî tenkidin gelişmesini sağlayan temel kaynaklardan biri olarak kabul edilen *Fuhûletü's-Şu'arâ'*, sade ve basit anlatım tarzıyla ilmî değerini de artırmıştır.¹⁴⁸

3) **EL-İştikâk**: Eserde Arapların kullandığı yaklaşık yüz otuz üç özel ismi ele alan el-Asmaî, bunların anlamlarını, türetildikleri asıl kökleri incelemiş ve bunlar hakkında açıklamalarda bulunmuştur.¹⁴⁹

İbn Sellâm el-Cumahî (öl. 232/ 846) : 139/ 756 yılında Basra'da doğan el-Cumahî, hayatının büyük bir kısmını Bağdat'ta geçirdi. Babası Hammâd b. Seleme ile Beşşâr b. Burd ve Yûnus b. Habîb gibi dönemin meşhur hocalarından ders almış, oğlu Abdullah ve yeğeni Ebû Halîfe el-Cumahî olmak üzere, Sa'leb, Ahmed b. Hanbel gibi alimlere de ders vermiştir. Abbasîlerle beraber yaşanan fikrî ve medenî ilerlemeyle önceleri şifahî olarak gerçekleştirilen edebî tenkit, artık yazılı olarak gerçekleştirilmiş ve edebî tenkidin temelleri atılmaya başlanmıştır. Cahiliye ve İslamî dönem Arap şiirini yakından incelemiş, bu şiirlerle ilgili dağınık halde bulunan bilgileri derlemiştir. Derlediği bu bilgilere yeni bilgi ve görüşlerini de ekleyen el-Cumahî, şiir tenkidiyle ilgili temel ölçüleri de belirlemiştir. El-Cumahî'nin Tabakâtu Fuhûli's-Şu'arâ' isimli eseri bu nevidendir. Kaynaklarda onun yedi eserinin olduğu zikredilir ancak günümüze sadece bu eseri ulaşmıştır.¹⁵⁰

Ebû Temmâm Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî (ö. 231/ 846) : 190 (806) – 192 (808) yıllarında doğduğu tahmin edilen Ebû Temmâm, Şam'a yerleştikten sonra burada ders halkalarına katılmıştır. Sonraları Dîkûlcin ve Utbe b. Abdülkerîm et-Tâî gibi şairlerden ders almıştır. Yazdığı şiirler beğenilince kısa sürede şöhrete kavuşmuştur. Abbasi dönemi ünlü şairlerinden olan Ebû Temmâm; Mütenebbî ve Ebu'l-Ala el-Maarrî gibi pek çok şairi de etkilemiştir. Nazmın ileri derecede bedii sanatlar temel alınarak

¹⁴⁷ Kenan Demirayak ve Sadi Çögenli, Arap Edebiyatında Kaynaklar, Atatürk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1994, s. 35.

¹⁴⁸ Demirayak ve Çögenli, s. 68.

¹⁴⁹ Demirayak ve Çögenli, s. 139.

¹⁵⁰ Tüccar, a.g.m. , s. 312.

kurulması hususu Ebû Temmâm ile son noktaya ulaşmış bulunmaktadır. Ancak şiirlerinde bedii sanatları ve garip lafızları çok kullandığı için eleştirilere de maruz kalmıştır. Eserlerinde cihad ve kahramanlık kavramlarına çokça yer vermiş ve İslamî kavramları sıklıkla kullanmıştır.¹⁵¹ Eserlerinden bazıları şunlardır:

- 1) **El-Hamâsetü'l-Kübrâ:** Şiirlerin konularına göre tasnif edilmesiyle oluşturulan bu eser derlenen şiir mecmuaları arasında bir ilktir. Her bir konu için Bâbu'l-Hamâse, Bâbu'l-Edeb vb. toplam on bâb koymuştur.¹⁵² Onun bu tarz derlemede açtığı çığır Buhtürî, A'lem eş-Şentemerî ve Muhammed ez-Zevzenî gibi çok sayıda alime tesir etmiş, Hamâse adını verdikleri eserlerle hiçbirinin kadar meşhur olamamıştır. Ebû Temmâm'ın Hamâse'si pek çok alim tarafından da şerh edilmiştir. Bu şerhlerin en meşhurları ise el-Merzukî ve el-Hatib et-Tibrîzî'nin şehleri olmuştur.¹⁵³
- 2) **el-Hamâsetü's-Sugrâ (el-Vahşiyyât) :** Ebû Temmâm bu eserinde el-Hamâse de kullandığı üslubu korumuş ve aynı tarz üzerine tertip etmiştir. Az tanınan şairlere ait en fazla altı beyitten oluşan parçalara yer vermiştir.¹⁵⁴

Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (öl. 255/869) : Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, Ahfeş ve Asmaî gibi çok sayıda alimin topraklarında yaşadığı Basra'da 150-160 (767-777) yıllarında edebiyatın canlı olduğu bir ortamda doğduğu düşünülen el-Câhiz, adını zikrettiğimiz bu alimler aracılığıyla dil bilgisi, tarih, şiir ve edebiyat öğrenmiştir. O, Basra'da kurulan ilmi ve edebi meclislere katılmış, farklı yerlerden Arap şairlerin geldiği ve şiirlerini okudukları Mirbed adı verilen panayırda bulunarak fasih Arapçayı öğrenmiştir. Zaman zaman Bağdat'a gelerek halife ve devlet ricaline eserler sunan ve büyük caizeler kazanan el-Câhiz, Bağdat'ta Aristo'dan yapılan tercümelere ulaşmıştır. Onun bilgi birikimi Mu'tezilî görüşlerin şekillenmesini sağlamıştır.

El-Câhiz'in üç yüz altmış civarında eseri olduğuna dair rivayetler bulunmakla birlikte Pellet'in bu eserler üzerinde yaptığı araştırmalar sonucu iki yüz kırk dört eser ismine

¹⁵¹Hüseyin Elmalı, "Ebû Temmâm", DİA, İstanbul 1994, Cilt 10, s. 241- 243.

¹⁵²Demirayak ve Çögenli, *a. g. e.*, s. 36.

¹⁵³Recâi Kızıltunç, "Arap Edebiyatında Beyaz Benzeri Türler- 1: El- Hamâsiyye Ve Önemli Hamâsiyyeler", Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 2011, Cilt 6, s. 1506- 1507.

¹⁵⁴ Elmalı, "Ebû Temmâm", s. 243.

ulaşılmış, yaklaşık yirmi beş eseri günümüze tam, altmış beşi ise eksik olarak ulaşabilmiştir. Bazı eserleri diğer araştırmacılar tarafından risale olarak bir araya toplanmıştır. Şevki Dayf “ el-Belâğatu Tatavvur ve Tarih” isimli eserinde, Câhız ve meşhur eseri “ el-Beyân ve't-Tebyîn”e, belâgat ilminin geçirdiği aşamalarda müstakil bir dönemi temsil ettiği için ayrıca yer vermiştir.¹⁵⁵ Araplar Câhız’ı Arap belâgatının kurucusu olarak kabul etmişlerdir.¹⁵⁶ Bu eserlerden dil ve edebiyat ile ilgili olanları şunlardır:

- 1) el-Beyân ve't-Tebyîn: Arap dilinin özelliklerini açıkladığı ve Arapların şiir ve hitabetteki maharetlerini ortaya koyduğu eseridir. İçerisinde tarihi öneme sahip çeşitli evraklara ve kayıtlara da yer vermiştir.¹⁵⁷ O, bu eserinde belâgatla ilgili ustaca anlatımıyla alanında öncü olduğunu göstermektedir. Bu eserin müellifi olan el-Câhız, Araplar ve diğer milletlerin belâgatla ilgili görüşlerini toplayan ilk eser olma özelliğine sahiptir.¹⁵⁸ Bir bakıma o bu eseri aracılığıyla belâgat ve hitabet alanında diğer milletlere karşı Arapların en üstün olduğunu göstermek istemiştir.¹⁵⁹
- 2) Kitâbu Âyi'l-Kurân: Kur’ân-ı Kerîm’in belâgat ve i’câzını anlattığı eseridir.
- 3) Risâle fi'l-Belâga ve'l-icâz: Kur’ân-ı Kerîm’in beyan ve üslubunu ele aldığı, i’caz ile ilgili görüşlerini derlediği eseridir.¹⁶⁰

Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (öl. 276/ 889) : 213 yılında Kûfe ya da Bağdat’ta doğduğu tahmin edilen İbn Kuteybe ilk derslerini babasından almış ve daha sonra Bağdat’ta el-Câhız’ın talebesi olmuştur. Çeşitli ilim dallarında otorite olmasını sağlayan dönemin meşhur hocalarından dil, edebiyat, fıkıh, hadis, kıraat gibi ilimlerde ders alarak kendisini geliştirdi. İbn Kuteybe şiir ve ahhâr râvisidir ve nesir alanında önde gelen isimlerdendir. Döneminde zirveye ulaşan ağır ve anlaşılması zor edebi nesir, onun kısa ve sade anlatımıyla halkın anlayabileceği tarza dönüşmüştür. Câhız’da olduğu gibi eserlerinde ciddi bir tavrın yanı sıra nükte ve fıkra

¹⁵⁵ Şevki Dayf, *el-Belâğatu Tatavvur ve Tarih*, Daru’l-Me‘ârif, Kâhire, 1962, s.47.

¹⁵⁶ Taha Hüseyin, *Temhîd fi'l-Beyâni 'l-'Arabî*, Beyrut, 1983, s.7.

¹⁵⁷ Ramazan Şeşen, “ el-Câhız ”, DİA, İstanbul 1993, Cilt 7, s. 20- 24.

¹⁵⁸ Semira Karuko, , İbn Kuteybe ve Müberred Üzerinde El-Câhız Etkisi, Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, Yıl 4, Cilt 4, Sayı 1, 2018, s. 166.

¹⁵⁹ el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Thk. M. ‘Abdusselam Harûn, Matbaatu’l-Hancî, Mısır, 1975, Cilt 1, s. 225.

¹⁶⁰ Şeşen, s. 20- 24.

gibi okuyucuyu dinlendiren unsurlara da yer vermiştir. ¹⁶¹ O, bunu hakikatin yoruculuğundan ve zorluğundan dinleyiciyi kurtarmak için yaptığını söylemiştir. ¹⁶² Onun dil ve edebiyat ile ilgili eserlerinin bazıları şunlardır:

- 1) Edebü'l-Kâtib: İbn Haldûn'un Mukaddime'sinde belâgat ilminin temel eserleri adı altında İbn Kuteybe'nin Edebü'l-Kâtib isimli eseri de anılmaktadır. İbn Kuteybe bu eseriyle, tahsil arzusu taşıyanlara ve devlet teşkilatında mühim yerlere gelmek isteyen katiplere Kûfe sarf alimlerine ait edebi malzemeyi ulaştırmak dolayısıyla onlara konuşma, okuma ve yazma hakkında bilgiler vermek istemiştir. ¹⁶³
- 2) eş-Şi 'r ve'-Şu 'arâ: Eser iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda şiir türleri işlenmiş, ikinci kısımda ise başlangıçtan III. (IX.) yüzyıla kadar gelen şairler ve şiirleri hakkında bilgiler verilmiştir. Eserin pek çok baskısı mevcuttur. ¹⁶⁴ Bu kitap şairler hakkında yazılan biyografik eserlerin en eskilerindendir. ¹⁶⁵
- 3) Me'âni's-Şi'ri'l-Kebîr: Bazı kaynaklarda Me'âni's-Şi'r ismiyle tanınan eser, on iki bölümden oluşmaktadır. Şiir temaları hakkında yazılmıştır.
- 4) Telkînü'l-Müte'allim Mine'n-Nahv : Navih alanında yazılmış önemli bir eserdir. ¹⁶⁶

2.2.2. II.Abbasî Asrı (232-847 /334-945) Belâgat Çalışmaları

Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî (ö. 286/ 900) : 210 yılında Basra şehrinde doğan Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd'e, soğutulmuş “el-Müberred” lakabı, hocası el-Mâzinî'nin sorularını gönül serinletici şekilde cevapladığı için hocası tarafından verilmiştir. Şiir, hadis, ahbar, hikemiyyat dersleri almış, kısa zamanda lügat ve nahiv ilminde ilerlemiş ve ün kazanmıştır. İsmi duyulunca Vâsik-Billâh döneminde Sâmerâ'ya davet edilince bu fırsatı değerlendirerek dönemin meşhur hocalarından istifade etmiştir. Sarayda tertip edilen ilmî ve edebî tartışma meclislerine de katılmıştır. Nüktedan, hoşsohbet ve güçlü

¹⁶¹ Hüseyin Yazıcı, “İbn Kuteybe” , DİA, İstanbul 1999, Cilt 20, s. 147.

¹⁶² Karuko, s. 162.

¹⁶³ Demirayak ve Çögenli, s. 6.

¹⁶⁴ Yazıcı, “ İbn Kuteybe” , s. 147.

¹⁶⁵ Demirayak ve Çögenli, s. 198.

¹⁶⁶ Yazıcı, “İbn Kuteybe” , s. 147.

bir zekaya sahip el-Müberred, vefat ettikten sonra diğer şairler tarafından adına mersiyeler ve methiyeler yazılmıştır. Basra ekolünün Sibeveyhi'den sonra gelen en önemli ismidir. O Arap dil bilgisi ve edebiyatıyla ilgili güçlü görüşler sunmuştur. **El-Kâmil** isimli eseri, Arap belâgatı alanında ilk müstakil eserdir. Eserlerinin çoğu dil ve edebiyata dair eserlerdir. Bunlardan yaklaşık altmış eser günümüze ulaşabilmiştir. Bu eserlerden bazıları şunlardır:¹⁶⁷

- 1) **el-Kâmil fi'l-Edeb:** Talebesi Ahfeş el-Asgar'ın yaptığı şerh, eklemeler ve düzenlemelerle birlikte elli dokuz bölüm halinde ayet, hadis, mesel, eski şiirlerden seçmeler, lügat ve tarih gibi hususlarda açıklamaların yer aldığı eserde; kinaye, teşbih gibi unsurlara da genişçe yer vermiştir. İ'caz, istare, iltifat vb. belâgat türlerini örnekler vererek açıklamıştır. İlk kez leff-ü neşr kavramı bu eserde kullanmıştır. El-Kâmil, el-Câhız'ın el-Beyân ve 't-Tebyîn ile Kitâbu'l-Hayavân isimli eserleri ve İbn Kuteybe'nin Uyunu'l-Ahbâr isimli eserinde olduğu gibi ansiklopedik tarzdadır. Ancak bunlardan farklı olarak el-Müberred dil, nahiv ve irab gibi konulara ağırlık vererek eserini yazmıştır.¹⁶⁸
- 2) **el-Muktedab:** Arap gramerini anlaşılır bir tarzda anlatan en önemli eserlerden biridir. Ancak eserinde “zındık” olarak bilinen İbnu'r-Râvendî'nin rivayetine yer vermesi tanınmasını ve ün kazanmasını az da olsa engellemiştir. Sibeveyhi'nin Kitâbü Sibeveyhi isimli eserini eleştirmek için yazdığı el-Muktedab'ta konuları daha detaylı ve güzel anlatmış, kısa ve orijinal kavramlar kullanmayı tercih etmiştir. Yaklaşık olarak beş yüz ayete ve yorumlarına yer vermiş ayrıca kıraat farklılıklarına da değinmiştir. Esere çok sayıda şerh yazılmıştır.¹⁶⁹
- 3) **el-Fâzıl ve'l-Mefzûl:** el-Müberred bu eserinde en seçkin hutbe, risale, şiir, nesir ve ahbar gibi türlere ait örneklerle yer vermiştir. El-Fâzıl, ilim, alim ve ilmin öneminden bahsettiği bir mukaddimeden sonra onaltı bâba ayrılarak çeşitli şiir ve nesir örneklerini okuyucularına sunmaktadır.¹⁷⁰
- 4) **Nesebü 'Adnân ve Kahtân:** Arapların soylarına dair yazılan eserlerin kaynağı

¹⁶⁷ İsmail Durmuş, “Müberred”, İstanbul 2006, Cilt 31, s.432- 434.

¹⁶⁸ Demirayak ve Çögenli, s. 7.

¹⁶⁹ İsmail Durmuş, “Müberred”, s. 434.

¹⁷⁰ Demirayak ve Çögenli, a. g. e. , s. 7- 8.

niteliğindedir.

- 5) **el-Belâga:** Halife Vâsıkbillah'ın oğlunun; nesirde bulunan belâgatın mı yoksa şiirde bulunan belâgatın mı daha üstün olduğunu sorması üzerine telif ettiği önemli müstakil bir belâgat kitabıdır. Kitapta belâgat kavramı, uygulanması ve şartları açıklanmış, manzum ve mensur belâgat örnekleri ve bu örneklerin bazı ayetler aracılığıyla değerlendirilmesine yer verilmiştir.¹⁷¹

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr (Seyyâr) eş-Şeybânî (ö. 291/ 904): 200 (815) yılında Bağdat'ta doğup burada yetişen Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ, Sa'leb lakabıyla tanınmıştır. Nahiv, lügat ve şiir dersleri almış, meşhur hocaların ders halkalarına katılmış ve henüz yirmi beş yaşında iken nahiv ve lügat alanında Kûfe dil ekolünün lideri olmuştur. Eserlerinden bazıları şunlardır:

- 1) **Kitâbü'l-Fasîh:** Bağdat ve civarındaki halkın yanlış kullandığı kelime ve kavramların fasih (doğru) hallerinin açıklandığı bu eser, Sa'leb'in en önemli eseridir. O eserinde halkın yaygın olarak kullanmakta olduğu her kelimeyi fasih olarak görmüştür. Tertip ve deyimlere de yer ayrılan eserde atasözlerini de görmek mümkündür. Bâblar halinde tertip edildiği için kullanım zorluğu bulunmakla beraber daha sonra Ahmed Hasan es-Sittî tarafından getirilen alfabetik sıralamayla eserin kullanımı kolaylaştırılmıştır.¹⁷² el-Fasîh öğretici bir özelliğe sahip önemli bir dil kitabıdır.¹⁷³
- 2) **Kavâ'idü's-Şi'r:** Tarafsız, açık, anlaşılır ve sade anlatımıyla şiir tenkidi alanında ilk eserlerdendir.¹⁷⁴ Genel olarak kelamın çeşitlerini incelediği bu eserde Sa'leb, kelamın çeşitlerini emr, nehy, haber ve istihbâr olarak sınıflara ayırmış ve her birini şiirlerden örneklerle açıklamıştır.¹⁷⁵

Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî (ö. 336/ 947) : 255-257 (869-871) yıllarında Bağdat'ta dünyaya gelen ve usta bir satranç oyuncusu olduğu için Şatrancî lakabıyla da tanınan es-Sûlî, Abbasiler döneminin ünlü edip ve şairlerindendir. Abbasi tarihi, dini ilimler ve Arap dili edebiyatıyla ilgili pek çok eser yazmıştır bu yüzden eserleri sonraki

¹⁷¹ Durmuş, "Müberred", s. 434.

¹⁷² İsmail Durmuş, "Sa'leb", İstanbul 2009, Cilt 36, s. 25- 26.

¹⁷³ Demirayak ve Çögenli, *a. g. e.*, s. 141- 142.

¹⁷⁴ Durmuş, "Sa'leb", s. 26.

¹⁷⁵ Demirayak ve Çögenli, *a. g. e.*, s. 69.

alimler için birer kaynak olarak kabul edilmiştir. Es-Sûlî muhdes (müvelled) olarak tanınan şairlerin şiirlerini bir araya toplayarak çok sayıda divan oluşturmuştur. Bu divanlardan Dîvânü (Şi'ru) İbni'r-Rûmî, Dîvânü 'Alî b. el-Cehm, Dîvânü'l-Buhtürî, Dîvânü Ebî Nûvâs, Dîvânü Ebî Temmâm, Dîvânü el-'Abbâs b. el-Ahnef, Dîvânü [Şi'ru] İbni'l-Mu'tez, Dîvânü Müslim b. Velîd, Dîvânü İbrâhîm b. el-'Abbâs eş-Şûlî günümüze ulaşanlarıdır.¹⁷⁶ Onun Arap dili ve belâgatı ile ilgili eserlerinden bazıları şunlardır:

- 1) **Ahbârü's-Şu'arâ'i'l-Muhdesîn:** Kitâbu'l –Evrâk isimli eserine ait bir bölümdür. O, Ahbârü's-Şu'arâ isimli bu bölümde Abbasiler döneminde yaşayan on iki şair ve onların en güzel şiirlerine yer vermiştir. J. Heyworth Dunne, Ahbârü's-Şu'arâ eserini 1934'de tahkik etmiştir.¹⁷⁷
- 2) **Eş'âru Evlâdi'l-Hulefâ' ve Ahbâruhüm:** es-Sûlî'nin Kitâbu'l– Evrâk isimli eserinin bir diğer bölümüdür. O, bu bölümde şair olan Abbasi halifelerinden ve devlet ricalinden bahsetmiş, onların şiirlerine de yer vermiştir.¹⁷⁸
- 3) **Ahbâru Ebî Temmâm:** es-Sûlî, şiire getirdiği bazı yeniliklerden dolayı eleştirilere maruz kalan Ebû Temmâm'ı savunmak için yazdığı bu eserinde Ebû Temmâm'ın şiirinin beğenilen yönlerini ele almış ve onun ahlakı, aile hayatı ve dostlukları hakkında bilgiler vermiştir. Eserin son kısmında Ebû Temmâm için nazmedilen mersiyelelere de yer vermiştir.
- 4) **Ahbârü'l-Buhtürî:** Abbasiler döneminin önemli isimlerinden biri olan el-Buhtürî'nin hayatı ve edebî kişiliği hakkında bilgiler vermek için yazdığı bu eserde es-Sûlî, şair Buhtürî'nin şiirlerini ve eserlerini bir eleştiri süzgecinden geçirmiştir. Bu yönüyle Ahbârü'l-Buhtürî bu dönemde çok yaygın olan edebî tenkit ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. Eser on bir fasla ayrılmıştır. Genel olarak el-Buhtürî'nin hayatı, edebî üstünlükleri, halifelerle ilişkileri, eserleri ve şiirleri ile Ebû Temmâm hakkında bilgiler vermiştir.¹⁷⁹
- 5) **Edebü'l-Küttâb:** es-Sûlî'nin kâtiplik sanatı ile ilgili yazdığı, divan yazışmaları

¹⁷⁶ Abdulkerim Özaydın, “ es- Sûlî” , DİA, İstanbul 2009, Cilt 37, s. 492- 493.

¹⁷⁷ Demirayak ve Çögenli, *a. g. e.* , s. 200-201.

¹⁷⁸ Özaydın, Abdulkerim, “ es- Sûlî” , Cilt 37, s. 493.

¹⁷⁹ Demirayak ve Çögenli, *a. g. e.* , s. 70- 71.

hakkındaki bilgi birikimini aktardığı eseridir. Katiplerde bulunması gereken özellikler, katiplik sanatının tanıtılması, yazı sanatları ve yazı aletleri ile ilgili bilgiler vermiştir. Aynı zamanda yazı aletleri ile ilgili söylenen şiir ve nesirlere eserinde yer vermiştir.

Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ et-Tâî (ö. 284/897) : 204-206 (819-821) yıllarında Menbic şehrinin Zerdefne köyünde doğmuştur. Dil, edebiyat, kelim, fıkıh gibi islamî ilimlerde dersler almış ve Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzetmiştir. Ebû Temmâm ile görüşme fırsatı yakalamış ve ona şiirlerini okumuştur. Ebû Temmâm onun şiirlerini beğenince ona yardım etmiş ve böylece şöhretine kavuşmuştur. Ebû Temmâm'dan çok etkilenmiş, bu da şiirlerine yansımıştır. Bu yüzden Bühturî ve Ebû Temmâm sıklıkla karşılaştırılmış ve bununla ilgili müstakil eserler, risaleler, makaleler yazılmıştır. Onun eserlerinden bazıları şunlardır:

- 1) **Dîvân:** Tarihçilerin eserlerinde yer vermeyip ihmal ettiği olaylara yer verdiği için tarihi bir belge olma özelliği de taşımaktadır.
- 2) **el-Hamâse :** Cahiliye döneminden yaşadığı kendi dönemine kadar altıyüz şairin şiirlerinden yaptığı derlemedir. Ebû Temmâm'ın konulara göre tasnifi yerine, mânâ ve mevzuları ince ayrıntılarına kadar inerek bölümlere ayırmıştır.¹⁸⁰

Ebu'l-Hasen Alî b. el-Abbâs b. Cüreyc el-Bağdâdî (ö. 283/ 896): Ailesi hristiyan olduğu için İbnu'r-Rûmî diye bilinen Ebu'l-Hasen Ali, edebiyat, şiir, hesap ve hitebet dersleri almış, dönemin Müberred, Zeccâc ve Sa'leb gibi meşhur hocalarına talebe olmuştur. Daha sonra Beytülhikme'de kendini tamamen derslere vermiş ve zengin ilmi birikimini burada şekillendirmiştir.¹⁸¹ Şiirlerinde yeniliklere ve mantığa yer vermesiyle beraber tasvire de yer vermiştir. Ebû Temmâm'dan aldığı teşhis ve soyut şeyleri somutlaştırma unsurlarını uygulamış ve geliştirmiştir. Özellikle teşhis sanatını ustaca kullanmıştır. Örneğin bir tasvirinde bulutları vadi ve tepelerin örtüsüne benzetmiş; bunlar salınarak yürüyünce yeryüzünün kuraklıktan kurtularak bolluğa kavuştuğunu anlatan tasvirleri vardır.¹⁸² Kendisi ve şiirleri hakkında pek çok eser yazılmıştır. **Kasîde-i Nûniyye** isimli eseri beşyüz beyit civarındadır. Biçim, hareket ve renklerin tasviri

¹⁸⁰ Zülfikar Tüccar, " Bühturî", DİA, İstanbul 1992, Cilt 6, s. 381- 383.

¹⁸¹ Mustafa Çuhadar ve İsmail Durmuş, " İbnu'r- Rûmî", DİA, İstanbul 2000, Cilt 21, s. 186.

¹⁸² Mustafa Çınar, " Üçüncü Abbasi Dönemi Arap Şiirinde Bulut- Yagmur Tasviri Üzerine Bir İnceleme", Ekev Akademi Dergisi, Sayı 37, Güz 2008, s. 396- 397.

dikkat çekicidir.

Ebu'l-'Abbâs Abdullah b. el-Mu'tez b. el-Mütevekkil b. el-Mu'tasım (öl. 296/ 908) : 247 (861) 'de Sâmerâ şehrinde doğan Halife İbnu'l-Mu'tez, bu şehirde kendini daha iyi geliştirme fırsatı bulmuş ve dil, tarih, edebiyat, şiir, kelam, hadis, fıkıh ve birçok alanda dönemin meşhur alimleri olan Ahmed b. Saîd ed-Dımaşkî, Müberred, Ebü'l-Abbas Sa'leb ve tarihçi Belazûrî gibi pek çok alimden ders alarak onlardan istifade etmiştir. O evinde ilmi ve edebi toplantılar düzenleyerek dönemin meşhur alimleriyle görüşmeler yapmıştır. Şiirlerini nazmederken kullandığı değişik tür ve temalar o kadar beğenilmiştir ki kendisine “ Zamanın Büyük Şairi” gibi sıfatlar verilmiştir. Onun divanı fahr, gazel, medih, tardiyyat, hamriyyat, zühd ve hica gibi başlıklarla öğrencisi es-Sûlî tarafından derlenmiştir. Hanedâna mensup olduğu için şiirlerini nazmederken kazanç sağlama amacı olmadığından medihleri son derece gerçekçi bir görünümündedir. Mu'tazid-Billâh'ın kendisine kalması için bir yer tahsis ettiği Süreyya sarayını tasvir ettiği kasidesi ve Mu'tazid-Billâh'ın başarı ve kahramanlıklarını övdüğü pek çok kasidesi bulunmaktadır. Urcûze fî Târîhi'l-Mu'tazid ismini taşıyan uzun kasidesi ile Muvaffak el-Abbasi hakkında sabah içilen şarabın kötülüğünü, zararlarını anlattığı kasidesi didaktik ve tarihî şiirlerin ilk ve en güzel örneklerinden kabul edilmektedir.

Hamriyat konusunda en fazla şiir yazan şair olarak kabul edilen İbnu'l-Mu'tez, konakladığı Süreyya sarayı ve meşhur meyhanelerde gördüklerini, yaşadıklarını şiirlerinde tasvir etmiştir. Hamriyat türünde kendisine ve başkalarına ait olan şiirleri Kitâbü's-Şarâb adıyla da bilinen Fusûlü't-Temâsîl fî Tebâşîri's-Sürûr adını verdiği eserinde toplamıştır.

O edebi eserlerde geleneğe bağlı kalmayı savunmuştur. Ona göre edebi bir eserin güzelliği ya da çirkinliği birtakım kurallara değil, dil zevkine dayanmalıdır. Bu yüzden intibâiyye hareketini başlatan isim olmuştur.¹⁸³ İbnu'l-Mu'tez'in eserlerinden bazıları şunlardır:

- 1) **Kitâbü'l-Bedî'**: Edebi tenkit ve belâgat alanında önemli bir yere sahip olan bu eser, aynı zamanda belâgat, beyân ve bedî' konularının bir araya toplandığı ilk eser olma özelliğine de sahiptir.¹⁸⁴ Edebî sanatların cahiliye

¹⁸³ İsmail Durmuş, “ İbn Mu'tez” , DİA, İstanbul 2000, Cilt 21, s. 143- 147.

¹⁸⁴ İbnu'l-Mu'tez, Ebu'l-Abbas Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer el-Abbâsî, *Kitâbu'l-Bedî'*, Nşr. Ignatius

döneminden itibaren Arap şairler tarafından kullanıldığını ispatlamış ve Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde bulunan edebi sanatları ve örneklerini göstermiştir.¹⁸⁵

2) Tabakâtü's-Şu'arâ: Halife İbnu'l-Mu'tez bu eserinde Abbasi halife, devlet ricali ve komutanlarını öven şairlerin biyografileri bulunmaktadır. Şairler ölüm yıllarına göre sıralanmış ve İbnu'l-Mu'tez'in ölüm yılı olan 296 (909) yılına gelinceye kadar –ki bu süre bir buçuk asra tekabül etmektedir-taninan şairlerin ahbarı ve şiirleri derlenmiştir. Eserinde yüz yirmi bir erkek ve altı kadın şairin biyografisi mevcuttur.

3) Kitâbü Serikâti's-Şu'arâ: Eser yeni edip ve şairlerin eskileri taklit ettiği, onlardan çalıntılar yaptıklarını ve eskinin yeniden üstün olduğunu ispatlamak için kaleme alınan edebi bir tenkit örneğidir.¹⁸⁶

2.2.3. III. Abbasî Asrı (334-945 / 447-1055) Belâgat Çalışmaları

Ebü'l-Kâsım el-Hasen b. Bişr b. Yahyâ el-Âmidî (ö. 371/ 981) : Basra'da dünyaya gelen Âmidî, eğitim için Bağdat'a geçmiş ve burada İbn Düreyd ve Ahfeş el-Asgar gibi döneminin meşhur âlimlerinden dil ve edebiyat dersleri almıştır. İlk dönem Arap şairleri ve şiirlerini edebî tenkide tabi tutarak edebiyat sahasındaki yeri ve önemini güçlendirmiştir. Eserlerinde bir konuyu işlerken sık sık istitratlara başvurmuştur. Böylece onun metodunda Câhiz'in etkileri görülmektedir. Eserlerinden bazıları şunlardır:

1) el-Muvâzene Beyne Ebî Temmâm Ve'l-Buhturî : el-Âmidî bu eserinde, şairleri iki gruba ayırıp aralarında mukayese yaparak edebî özelliklerini açıklamıştır. Bu yüzden el-Muvâzene, edebî tenkit alanında ekolleşmeye sebep olan ilk eserlerden biridir.¹⁸⁷

el-Âmidî el-Muvâzene'ye Ebû Temmâm ve el-Buhturî arasında mukayese yaparak hangisinin daha üstün bir şair olduğuna dair insanların görüşlerine yer verdiği mukaddimesiyle başlamıştır. Devamında ise Ebu Temmâm'ın şiirlerinde bulunan lafız

Kraczkowski, Dâru'l-Mesîra, Beyrut, 1982, s. 58.

¹⁸⁵ Yüksel Çelik, “Sekkâkî'ye Kadar Belâgat Çalışmaları”, Bilimnâme Dergisi, Sayı 20, 2011/1, s. 97.

¹⁸⁶ Durmuş, “İbn Mu'tez”, s. 146- 147.

¹⁸⁷ Çelik, s. 91.

ve mânâ yönünden çalıntıları ve hatalarını sıralamış, el-Buhturî için de aynı yolu takip etmiştir. Son olarak her iki müellifin beğenilen yönlerini ortaya koyarak, onların şiirleri arasında mukayese yapmıştır.

- 2) **el-Mü'telif ve'l-Muhtelif:** Belli bir alanda aynı isim, künye ya da lakaba sahip şahısları birbirine karıştırmamak ve bunun gibi karışıklıkları gidermek amacıyla yazılan kitapların en güzel örneklerinden biridir.¹⁸⁸

Ebu'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer b. Kudâme b. Ziyâd el-Kâtib el-Bağdâdî (ö. 337/948 [?]) : 260'lı yıllarda doğduğu tahmin edilen Ebu'l-Kâsım Ca'fer b. Kudâme'nin pek çok edip ve şair tarafından belâgatta üstünlüğü kabul edilmiştir. Bedi'ülminin usûl ve kurallarını oluşturan ilk kişilerden biridir. Örneğin, Hüseyin el-Mes'ûdî onun edebî üstünlüğü ile ilgili övgülerde bulunmuş ve delil olarak onun Zehrû'r-Rebî' ve Kitâbü'l-Harâc isimli eserlerini göstermiştir.

- 1) **Nakdü's-Şi'r:** Üç bölümden oluşan bu eserin birinci bölümünde şiirin tarifi ve şiirle ilgili genel bilgiler¹⁸⁹, ikinci ve üçüncü bölümde ise şiirlerin güzel yanları ile kusurlu yanları incelenmiştir.¹⁹⁰ Eser şiir tenkidi formunda olmakla birlikte belâgat sanatının usul ve kaidelerine de yer verilmiştir. Kudâme bu eserinde beyân ve bedi' sanatlarını incelemiş, yeni edebî sanatlar ve terimler üretmiştir. Böylece Arap belâgatının gelişimine katkı sağlamıştır. Methiyelerinde dört ana fazilet olarak kabul edilen akıl, adalet, cesaret ve iffeti işlemesi, Aristo'nun mantık ve felsefesinden etkilendiğini açıkça göstermektedir.
- 2) **Cevâhirü'l-Elfâz:** Kelime ve deyimler sözlüğü niteliğinde özellikle katipler için hazırlanmış eserdir.
- 3) **Nakdü'n-Nesr:** Beyân ilmiyle ilgili eseridir.¹⁹¹
- 4) **Kitâbü'l-Harâc:** Kudâme'nin çeşitli devlet dairelerinde icra ettiği vazifeler esnasında edindiği tecrübeleri yansıtan, önemli ayrıntılar ve dokümanlar içeren en ünlü eseridir. Genel olarak katiplik sanatı ve kamu mali işleri ile ilgili bilgiler

¹⁸⁸ Demirayak ve Çögenli, *a. g. e.*, s. 72.

¹⁸⁹ Ebu'l-Ferec Kudâme b. Cafer, *Nakdu's-Şi'r*, Thk., Muhammed Abdulmin'im Hafâcî, Beyrut, tsz., s.63.

¹⁹⁰ Demirayak ve Çögenli, *a. g. e.*, s. 71- 72.

¹⁹¹ Cengiz Kallek, “ Kudâme b. Ca'fer ”, DİA, Ankara 2002, Cilt 26, s. 311- 312.

sunmuştur.¹⁹²

Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/ 1009'dan Sonra): Doğduğu yıl hakkında kesin bir bilgi bulunmayan el-Askerî, Hûzistan bölgesinde doğdu. Eğitimi ise İsfahan, Bağdat ve Basra gibi ilim şehirlerinde tamamladı. O fıkıh, hadis ve tefsir alanlarında kendisini geliştirmiş aynı zamanda Arap dili ve şiir tenkidi alanlarında ön plana çıkmıştır. İstenileni mükemmeliyet içinde söylemenin belâgat ile mümkün olduğuna inanmış ve mana ile lafzın uyumunu zorunlu kabul etmiştir.¹⁹³ Onun eserlerinden bazıları şunlardır:

- 1) **Dîvânü'l-Me'ânî**: Eserini şiirlerin mana ve konularını dikkate alarak on iki bölüm halinde düzenlemiştir. Bu bölümlerde medih, iftihar, insanın sevilen yönleri, hiciv, ateş, içki tasvirleri, yıldızlar, gece, bulutlar, yağmur vs. muhtelif konulara yer vermiştir. Şiir tenkidi türündedir.¹⁹⁴
- 2) **Kitâbü's-Sînâ'ateyn**: Nazım sanatı ve nesrin usul ve kurallarını barındıran¹⁹⁵ bu eser, ediplerin telif ettiği ilk belâgat kitabı olma özelliğine sahiptir. On bölümden oluşan eser; belâgat, lafzın beğenilen ya da beğenilmeyen özellikleri, nazım ile nesirde beğenilip beğenilmeyen özellikler, i'caz, teşbih sanatı, edebî çalıntı, seci, edebî sanatlar vb. hususlardan bahsedilmektedir.¹⁹⁶
- 3) **Cemheretü'l-Emsâl**: Eski Arapların kullandığı darb-ı mesellere yer verildiği Cemheretü'l-Emsâl, bu alanda en hacimli eserlerdendir. Yirmi dokuz bölümden oluşan eserin, ilk yirmi sekiz bölümünde alfabetik olarak meseller sıralanmış, son bölümde ise lamelif (ل) ile başlayan kelimelere yer verilmiştir.¹⁹⁷

Ebu'l-Hasen Alî b. Abdilazîz b. el-Hasen el-Kâdî el-Cürcânî (ö. 392/ 1001-1002) : 316 yılında doğduğu düşünülen Cürcânî, nesir ve nazım alanında önemli bir şahsiyettir. Büveyhî vezirlerinden Sâhib b. Abbâd ile tanıştıktan sonra kadılık görevi yapmıştır. Eserlerinden sadece *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve Husûmih* isimli eseri günümüze ulaşmıştır. Bu eseri yazmasındaki amaç Büveyhî veziri Sâhib b. Abbâd'ın Mütenebbî'yi eleştirdiği el-Keşf 'an Mesâvî Şi'ri'l-Mütenebbî isimli eserine reddiyedir. Edebî tenkid

¹⁹² Cengiz Kallek, “ Kitâbü'l- Harâc ”, DİA, Ankara 2002, Cilt 26, s. 104.

¹⁹³ Ahmet Turan Arslan, “ Askerî, Ebû Hilâl ”, DİA, İstanbul 1991, Cilt 3, s. 489- 490.

¹⁹⁴ Demirayak ve Çögenli, *a. g. e.*, s. 41- 42.

¹⁹⁵ Arslan, “ Askerî, Ebû Hilâl ”, DİA, s. 489- 490.

¹⁹⁶ Demirayak ve Çögenli, *a. g. e.*, s. 74.

¹⁹⁷ Arslan, s. 490.

ile ilgili bazı ölçütler belirlemiş, böylece Mütenebbî ve diğer şairleri değerlendirirken objektif, ilmî ve mâkul bir yol takip etmiştir. Eserin giriş mahiyetindeki bölümünde edebî tenkidin şartlarını ve genel bilgilerini ifade etmiş, bir diğer bölümde ise Mütenebbî'nin maruz kaldığı eleştirileri değerlendirerek bu kusurların her şairde olabileceğine değinip Mütenebbî'yi savunmuştur. Son bölümde ise bahsi geçen kusurları ele almış, bunların bazılarını kabul edip, bazılarını da reddetmiştir.¹⁹⁸

Ebu'l-Hasen Alî b. Îsâ b. Alî er-Rummânî el-Bağdâdî (ö. 384/994) : 296 (908) yılında Bağdat'ta doğan er-Rummânî, aslen Samerrâ'lıdır. Nahiv alanında Basra mektebine, kelâm alanında ise İhşîdiyye Mu'tezile ekolünü benimsemiştir. Er-Rummânî'nin günümüze ulaşabilen eserlerinden bazıları şunlardır:

en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân: Bu eserde er-Rummânî, Kur'ân'ın i'câzını yedi farklı açıdan ele alarak incelemiştir. Kur'ân'ın i'câzının temel unsuru olarak belâgatı esas kabul eden müellif, belâgat kavramını “ en güzel söz ve lafızlarla mânânın kalbe iletilmesi” şeklinde tanımlamıştır.¹⁹⁹ Tanım ile konuya giriş yapmaya özen göstermiştir. Bu eser kendisinden sonrakilere kaynak olma niteliğindedir.²⁰⁰

el-Hudûd fi'n-Nahv: İspat yerine îcab, nefiy kelimesi karşılığında da selb gibi farklı kavramlara ve bazı mantık terimlerine yer vermiştir. Böylece mantık ve kelim ilmi arasında başarılı bir bağ kurmuştur.²⁰¹

Abdülkâhir el-Curcânî (öl. 471/ 1078) : “ İmâmü'n-Nühât” (Büyük Dil Bilgini) adıyla meşhur olmuş, belâgat şeyhi de diyebileceğimiz Abdülkâhir el-Curcânî, Arap dilinin bütün inceliklerine hakim bir alimdir. Güçlü bir tenkid sistemi vardır.

Kur'ân-Kerîm'in i'câzı ile ilgili tartışmalar onun belâgat anlayışını şekillendiren unsurlardan biri olmuştur. Nitekim Mutezilî alim Nazzâm'ın başlattığı i'câz tartışmasında sarfe ekolünü temsil eden gruba göre Kur'ân'ın i'câzı, nazımda değil, Allah'ın Kur'ân'ın bir benzerini getirmekten insanları aciz bırakmasındadır. Bir diğer ekol ise Kur'ân'ın i'câzını fesahate dayandırmıştır. İşte bu tartışmalar arasında Cürcânî, fesahatin tek başına kelimelerde değil cümle terkiibinde olduğunu savunmuştur. Bu

¹⁹⁸ Fuat Günel, “ Cürcânî, Ebu'l- Hasan ”, DİA, İstanbul 1993, Cilt 8, s. 132-133.

¹⁹⁹ Sedat Şensoy, “ er-Rummânî” , DİA, İstanbul 2008, Cilt 35, s. 243- 244.

²⁰⁰ el-'Umri, Ahmed Cemal, *Mefhumu'l-İ'câzi'l-Kur'an Hatta'l-Karni's-Sadis el-Hicrî*, Daru'l-Me'arif, Kahire 1982, s. 75.

²⁰¹ Şevkî Dayf, *el-Belâğatu Tatavvur ve Tarih*, Daru'l-Me'ârif, Kâhire, 1962, s. 103.

konuyu ispatlamak için yaklaşık beşyüz sayfadan oluşan **Delâ'ilü'l-i'câz** isimli eserini yazmıştır. Cürcânî'ye göre Kur'ân'ın i'câzı, taşıdığı belâgat ve fesahattan dolayıdır. Bu fesahat ve belâgat ise, indirilmeye başlandığı günden beri hiç değişmeyen lafızlar arasındaki üslup ilişkisi olan nazımdadır.²⁰² Eserlerinden bazıları şunlardır:

1) **Esrârü'l-Belâga:** Belâgat ve şiir ile ilgili önemli bazı konuları anlattığı eseridir.

²⁰³

2) **Delâ'ilü'l-İcâz:** Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzının nazıma dayandığı görüşünü delillendirdiği eseridir. Eserde belâgat ilminin teşbih, i'caz, takdim, tehir, hazif ve zikr gibi temel konularına genişçe yer verilmiştir.²⁰⁴

3) **er-Risâletü's-Şâfiye:** Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzına dair muhtemelen Delâ'ilü'l-İcâz isimli eserinden önce yazdığı risaledir.²⁰⁵

2.2.4. IV. Abbasî Asrı (447-1055 / 656-1258) Belâgat Çalışmaları

Ebû Zeyd el-Kureşî: Hayatı hakkında pek bilgi bulunmamakla birlikte II. -III. yüzyılda ya da daha çok kabul gören görüşe göre IV. – V. yüzyıllarda yaşadığı tahmin edilmektedir. En önemli eseri **Cemheretü Eş'âri'l-Arab** isimli eseridir.

Tenkitçi bir görüşe sahip mukaddime ve yedi bölümden oluşan bu eserde her bir bölümde bir kaside bulunmaktadır. Arap edebiyatı tarihi ve cahiliye ile İslam sonrası sosyal hayata dair önemli bilgiler sunan mukaddimede, eski şairlere ve şiirlerine değinmiş, Kur'ân dili ile Arap halkın kullandığı dili karşılaştırmış ve Kur'ân'ın zaten varolan Arap dilini harikulade kullandığını belirtmiş ve ispatlamıştır. Eserin yedi tabakadan oluşturulan bölümleri şöyledir:

1. Tabaka-Muallakât: İlk kez muallaka ismini kullanarak muallaka şiirlerine yer vermiştir. Cahiliye döneminde altın suyuyla yazılarak Kâbe'nin duvarına asılan dönemin en güzel şiirleridir. İmrulkays, Züheyr b. Ebû Sulmâ, Nâbîga ez-Zübyânî, A'şâ, Lebîd b. Rebîa, Amr b. Külsûm, Tarafe b. Abd sıralamsıyla muallaka şairlerine bu bölümde yer verilmiştir.

²⁰² Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Abdülkâhir el- Cürcânî ", DİA, İstanbul 1988, Cilt 1, s. 247-248.

²⁰³ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrârü'l-Belâga*, Thk. Muhammed el-Fadîlî, el-Mektebetü Asriyye, Beyrut 2014, s. 606.

²⁰⁴ Demirayak ve Çögenli, *a. g. e.* , s. 75.

²⁰⁵ Hacımüftüoğlu, "Abdülkâhir el- Cürcânî ", s. 248.

2. Tabaka-Mucemherât: Cahiliye dönemine ait derlenip toplanan şiirleri ihtiva eder.
3. Tabaka-Müntekayât: Cahiliye dönemine ait seçilen yedi şair ve şiirleridir.
4. Tabaka-Müzehhebât: Altınla yazılmayı hak eden Hassân b. Sâbit, Abdullah b. Revâha gibi Medine’li şairler ve şiirleridir.
5. Tabaka-Merâsî: Bir kısmı muhadramundan bir kısmı ise cahiyeden oluşan yedi şairdir.
6. Tabaka-Meşûbât: Muhadramun şairlerinin oluşturduğu bu tabaka, hem cahiliye hemde İslamî dönemi kapsadığı için kasidelerde iman ile küfrün karıştığı kabul edildiğinden karışık şiir anlamında Meşûbât adı verilmiştir.
7. Tabaka-Mülhamât: İslamî dönemde yaşayan şairler oldukları için bu tabakaya sağlam anlamında Mülhemât adı verilmiştir. Ferezdak ve Ahtal gibi bazı şairler bu tabakada yer alır.²⁰⁶

Ebu'l-Hâris (Ebu'l-Muzaffer) Müeyyidüddeve Necmüddîn Üsâme b. Mürşid b. Alî b. Mukalled b. Nasr b. Münkız eş-Şeyzerî el-Kinânî el-Kelbî (ö. 584/ 1188) : 488 yılında Şeyzer’de²⁰⁷ doğan İbn Münkız, kendisini her alanda yetiştirmiş, iyi bir asker, iyi bir alim ve iyi bir idareci olmayı başarmıştır. Onun hayatı savaş meydanlarında geçmiştir. Edebî kişiliği ve ilmiyle ediplerin dikkati çekmiş, şairlerin takdirini almıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır:

- 1) **Kitâbü'l-İ'tibâr:** Günümüze ulaşabilen en önemli eserlerindendir. O bu eserinde kendi hayatını, gençlik ve olgunlaşma dönemlerini anlatarak kendi biyografisini yazmış, böylece Arap edebiyatında yeni bir tür başlatmıştır. Ayrıca Kitâbu'l-İ'tibar; yaşadığı coğrafyanın kültürel, sosyal, siyasi hayatı, dönemin ahlak anlayışı, tedavi usulleri, savaşları vb. hususlarda önemli bilgiler bulundurmaktadır. Eserinde sade bir dil kullanmış, edebî dil ile halk dili arasında iletişimi sağlamayı başarmıştır. Kitabının çok sayıda neşri ve tercümeleri bulunmaktadır.

²⁰⁶ M. Sadi Çöğenli, “ Cemheretu Eş’âri’l- ‘Arab” , DİA, Cilt 7, İstanbul 1993, s. 324- 325.

²⁰⁷ Hama’nın 20 km. Kuzeybatısında, Âsi nehrinin sol kıyısında bulunan nehrin küçük bir bükümü (menderes) etrafında kurulmuş bir şehirdir. Detaylı bilgi için bkz. Gülay Ö. Bezer, " Şeyzer", DİA, İstanbul 2010, Cilt 39, s. 106.

2) **Dîvânü's-Şi'r** : Gazel, vâsf, risa, müleh, edep ve medih olmak üzere altı bölümden oluşan bu eser, gerçek yaşamı yansıtan şiirleri içerir.²⁰⁸

3) **Kitâbü Lübbâbi'l-Âdâb (Kitâbü Lâmiyyeti'l-Âdâb)** : Belâgat, edebiyat, siyaset, cömertlik gibi pek çok konunun işlendiği edebî bir eserdir. Eser mevzularına göre bablara ayrılmıştır. Konu ile ilgili ayet ve hadislerle yer vermiş, sonrasında meşhur kişilere ait şiirlerden ve nesirlerden misaller getirerek konuyu daha anlaşılır kılmayı hedeflemiştir. Çok değerli şiir ve nesirlere yer vermiştir.²⁰⁹



²⁰⁸ Ali Sevim, “İbn Münkız”, DİA, Cilt 20, İstanbul 1999, s. 221- 222.

²⁰⁹ Demirayak ve Çögenli, *a. g. e.*, s. 20.

SONUÇ

Arap dilinin kadim geleneğinde kolları meânî, beyân ve bedî'‘den oluşan belâgat; Kur'ân-ı Kerîm'in doğru ve en iyi şekilde anlaşılmasını mümkün kılmayı amaçlayan bir ilimdir. Nitekim İslam alimleri Kur'ân-ı Kerim'i daha iyi anlayabilmek için onun lafız ve mânâsında bulunan i'câzı keşfetmeyi hedeflemişler ve bu konuda çalışmalar yapmışlardır. Tarihi bir süreçten sonra ilke ve yöntemleri belirlenmeye başlanan belâgat ilmi, ihtiva ettiği mevzulara göre mecaz, fesahat, belâgat, delâilü'l-i'câz, meânî, beyân, bedî' ve ilmü'l-belâga gibi farklı isimlerle tanınmıştır.

İlk belâgat çalışmaları edebî tenkit şeklinde başlamış, İslamî dönemle birlikte hem Kur'ân'ın i'câzı hem de edebî tenkit etkisiyle belâgat çalışmaları hız kazanmıştır. Edebî tenkit ve Kur'ân-ı Kerîm'e hizmet için icra edilen belâgat zamanla müstakil bir ilim halini almıştır.

Abbasi devletinin ilme olan teşviki ise bu çalışmaları canlandırmış ve ihya etmiştir. Bu dönemlerde yaşanan kısır dini tartışma ve ırkçılık mücadelesinden uzak kalmayı hedefleyen Abbasi devleti, bu sorunları; Bağdat, Basra, Kûfe, Kurtuba ve daha nice büyük şehirleri kurarak, bu şehirlerde ilim öğretilecek cami, medrese, kütüphane gibi eğitim kurumları ve yeni inşa edilen saraylarda alimler için özel mekanlar oluşturarak aşmayı hedeflemiştir. Yürüttükleri bu politikada oldukça başarılı olan Abbasi hilafeti İslam medeniyetini, sahip olduğu topraklarda temsil etmiş ve daha da gelişmesini sağlamıştır.

Abbasi devleti döneminde yapılan belâgat çalışmalarını sunduğumuz bu çalışmamızda döneminin birbirinden güzel eserlerini ve değerli alimlerini inceleme fırsatı bulduk. Kıymetli bu güzide eserler incelenip gün yüzüne çıkarılmayı ve kendisinden istifade edilmeyi beklemektedir. İlmî anlamda Arap Dili ve Belâgatı alanında görülen literatür azlığı problemini bu konularla ilgili eserler üzerinde yapılacak detaylı incelemeler ve araştırmaların çözeceği kanaatine vardık. Çalışmamızın belâgat ilmi çalışmalarına katkıda bulunması dileğiyle.

KAYNAKÇA

- Akdemir, Hikmet, “ Belagat İlmi Ve Kur'an Tefsirindeki Yeri” , *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 1996.
- Arslan, Ahmet Turan, “ Askerî, Ebû Hilâl ” , DİA, Cilt 3, İstanbul 1991.
- Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, I- IV, İstanbul 1304/ 1886- 87.
- el- Askerî, *Kitâbu 's- Sînâ'ateyn*, Daru'l- Kutubi'l- İlmiyye, Baskı 2, Beyrut 1979.
- Atalan, Mehmet, "Abbasî Daveti Sürecinde er-Rızâ Min Âli Muhammed Söylemi" , *İslamî Araştırmalar Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2, İstanbul 2005.
- _____ *İzahu'l- Mekkûn fî'z- Zeyli alâ Keşfi'z- Zunûn Kütüb ve'l- Fünûn* (Nşr. Şerefüddin Yaltkaya – Kilisli Rifat Bilge) , I- II, İstanbul 1945- 1947.
- Ahmet Bağlıoğlu, "Abbasi Devleti'nin Oluşum Sürecinde Şii Hareketler" , *Dini Araştırmalar Dergisi*, Sayı 8, Eylül- Aralık 2000.
- Baltacı, Cahid, *XV- XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri (Teşkilat Tarihi)*, İrfan Yayınları, İstanbul 1976.
- Benli, Ali, *Sîbeveyhî'nin El-Kitâb'ı Çerçevesinde Dil Çalışmalarının Doğuşu*, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2007 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) .
- Bezer, Gülay Ö., " Şeyzer", DİA, Cilt 39, İstanbul 2010.
- Bolelli, Nusrettin, *Belâgat, Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- _____ *Belâgat (Beyân-Me'ânî-Bedî İlimleri)*, Nşr. M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 2001.
- Bulut Ahmet, “ Arap Edebiyatında Edebî Tenkit Ve Belâgatın Tarihî Seyri” , *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 9, Cilt 9, Bursa 2000.
- Ceyhan, Ali, *Halku'l- Kur'ân Tartışmalarının Arap Dili Çalışmalarına Katkısı*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Kahramanmaraş 2007

(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Corci, Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Trc. Z. Meğâmiz, Sad. Mümin Çevik, I-V, İstanbul,1976.

Çakır, Muhammed Faruk, “ Abbasi Devlet Ricâline Ait Örnekler Bağlamında Klasik Arap Edebiyatının İlk Yazılı Edebi Türlerinden Tevkîât” , *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 11, Bursa 2018.

Çelik, Yüksel, "Sekkâkî'ye Kadar Belâgat Çalışmaları", *Bilimname Dergisi*, XX, 2011/1, 85-108.

Çelik, Mehmet, *El- Cezîreli Şair El- Ahtal* , Harran Üniversitesi SBE, Şanlıurfa 2006 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) .

Çetin, Nihad M. , *Eski Arap Şiiri*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1973.

Çınar, Mustafa, “ Üçüncü Abbâsi Dönemi Arap Şiirinde Tabiat Tasviri” , *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı 17, 2007.

Çöğenli , M. Sadi, “ Cemheretu Eş’âri’l-‘Arab” , DİA, Cilt 7, İstanbul 1993.

Çöğenli, M. Sadi ve Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum,1994.

Çetin, Nihat M., “ Arap Dili Sarf ve Nahvine Dair Üç Eser” , *Şarkiyat Mecmuası III*,1959.

Çuhadar, Mustafa ve İsmail Durmuş, “ İbnu’r-Rûmî” , DİA, Cilt 21, İstanbul 2000.

Dağbaşı, Gürkan, “ Abbâsi Dönemi Çeviri Faaliyetleri” , *Eskiye Dergisi*, Sayı 27, 2013.

Dayf, Şevkî, *el-Medârisu ’n- Nahviyye*, Kahire: Dâru’l- Me’ârif, 1968.

_____ *Tarihu ’l-Edeb*, Kahire, tsz.

_____ *el-Belâğatu Tatavvur ve Tarih*, Daru’l-Me’ârif, Kâhire, 1962.

Demirci, Mustafa, “Emevîlerden Abbasilere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı olan Abdullah İbnü'l- Mukaffa, Risaletü's-Sahabesi” , *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, Sayı 21, 2005.

_____ “Bütün Yollar Bağdat’a Çıkar: Geç Antik Çağın Bilim düşüncesi Ve İnançlarının Bağdat’a İntikali” , *İstem Dergisi*, Sayı 30, 2017.

Demirayak, Kenan, *Abbasi Edebiyatı Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1998.

_____ “ Rindane Tarz Olarak Adlandırılan Türün Arap Edebiyatında Ortaya Çıkışı, Doğu Esintileri İranoloji” , *Fars Dili Ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, Erzurum 2016.

Durmuş, İsmail, *Arap Dili ve Belâgatıyla İlgili İncelemeler*, M.Ü.İ.F.V. Yay. İstanbul, 1999.

_____ “ İbn Mu'tez” , *DİA*, Cilt 21, İstanbul 2000.

_____ “ Methiye” , *DİA*, Cilt 31, İstanbul 2006.

_____ “ Mübalağa” , *DİA*, Cilt 31, İstanbul 2006.

_____ “ Müberred” , *DİA*, Cilt 31, İstanbul 2006.

_____ “ Sa'leb” , Cilt 36, İstanbul 2009.

_____ “Üslûp” , *DİA*, Cilt 42, Ankara 2012.

Ebu'l-'Atâhiye, *el- Envâru'z-Zâhiyefi Divâni Ebi'l-'Atâhiye*, Nşr. Luis Şeyho, I-II, Beyrut, 1888.

Ebu'l-Ferac Kudâme b. Cafer, *Nakdu's-Şi'r*, Thk., Muhammed Abdulmin'im Hafâcî, Beyrut, tsz.

el-'Aclûnî, İsmâ'il b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ' ve Muzîlu'l-İlbâsi 'ammâ İştehere mine'l-Ehâdisi 'alâ Elsineti'n-Nâs*, II, Kâhire, 1352.

el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Thk. M. 'Abdusselam Harûn, Matbaatu'l-Hancî, I,

Mısır, 1975.

el-Curcânî, Abdulkâhir, *Esrâru'l-Belâga*, Thk. Muhammed el-Fadilî, el-Mektebetu Asriyye, Beyrut, 2014.

El-Husrî el-Kayravânî, *Zehru'l-Âdâb ve Semeru'l-Elbâb*, Nşr. 'Ali el-Becâvî, I-II, Mısır, 1969.

Elmalı, Hüseyin, "Ebû Temmâm" , DİA, Cilt 10, İstanbul 1994.

_____ " Nübüvvet Öncesi Arabistan'da Edebiyat, Hitabet ve Yazı" , Hz. Peygamber Dönemi (Sas) Siyer Coğrafyası, M.Ü.İ.F.V. Yay.İstanbul, 2014.

_____ " Tasvir", DİA, Cilt 40, İstanbul 2011.

_____ " Hitâbet" , DİA, Cilt 18, İstanbul 1998.

Furat, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan XVI. Asra kadar)*, Cilt 1, İstanbul 1996.

Gezek, Ahmet, *Arap Belagatı'nda Konudan Haberdar Olan Muhataba Mesaj İletme Amaç Ve Formları -Kur'an Ölçeğinde-* , Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) .

Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, Çev. Azmi Yüksel- Rahmi Er, Vadi Yayınları, Ankara, 1993.

Gutas, Dimitri, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür; Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi Ve Erken Abbasi Toplumu*, Çev. Lütfi Şimşek, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

Güceyüz, İsa, *Belâgat Literatürünün Tarihi Seyri* , Atatürk Üniversitesi SBE, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum 2015 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Gümüş, Sadreddin, *Seyyid Şerîf Cürcânî'nin Arap Dilindeki Yeri*, Fatih Yayınları, İstanbul 1984.

Günel, Fuat, “ Cürçânî, Ebu'l- Hasan ” , DİA, Cilt 8, İstanbul 1993.

Gür, Süleyman, *Kâzî Beyzâvî Tefsîrinde Belâgat İlmi Ve Uygulanışı* , Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2014 (Yayımlanmamış Doktora Tezi) .

Hacımuftuoğlu, Nasrullah, “Abdülkâhir el- Cürçânî ” , DİA, Cilt 1, İstanbul 1988.

_____ “ Belâgat İlmi ve Kur’ân ” , Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, Bayburt 2015.

_____ "Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar" , *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 11, Erzurum 1993.

_____ “Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları” , *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Erzurum 1988.

Hakyemez, Cemil, “Abbasî Devletine Yönelik Ali Oğulları Veya Şîî Tehdidi” , *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, Erzurum 2010.

Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.

Hitti, Philip, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ) Özel Matbaası, İstanbul 1980.

Hüseyin, Taha, *Temhîd fî 'l-Beyânî 'l- 'Arabî*, Beyrut, 1983.

İbn Fâris, Ebü'l-Hasan Ahmed, *es-Sâhibî fî Fıkhı 'l-Lüğati 'l-Arabiyyeti ve Mesâilihâ ve Sünenü 'l-Arabi fî Kelâmihâ*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, I. Baskı, 1997.

İbn Haldûn, *Mukaddime*, Trc. Zakir Kadiri Ugan, II, Ankara 1970.

İbn Kesir, el-İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Cilt 10, s.231, Beyrut, tsz.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed ‘Abdullah b. Muslim, *eş-Şî'r ve 'ş-Şu'arâ*, Nşr. Ahmed

Muhammed Şâkir, Baskı 3, Kahire 1977.

İbn Mâlik, Muhammed, *Elfiyye*, Nşr. Ahmed İbrahîm Muhammed Alî, Beyrut 2000.

İbn Manzûr, *Lisânu 'l- 'Arab*, I-XV, Beyrut, tsz.

İbn Reşîk el- Kayravânî, *el- 'Umde fî Mehâsini 'ş-Şi'r ve Âdâbih ve Nakdih*, Nşr. M.

Muhyiddîn Abdulhamîd, I-II, Beyrut, 1972.

İbnu'l-Mu'tez, Ebu'l-Abbas Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer el-Abbasî, *Kitâbu'l-*

Bedî', Nşr. Ignatius Kraczkowski, Dâru'l-Mesîra, Beyrut, 1982.

İpek, Muhammed Selim, “ Birinci Abbasî Döneminde (750-847) Kitabet– Siyâset

İlişkisi” , *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 61, Mayıs- Haziran 2017.

İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb, *Muhâdarâtü'l-*

Üdebâ ve Muhâverâtü'ş-Şu'arâ' ve'l-Bülâğa, 2 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1999.

İslâm Ansiklopedisi, *İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı*, İstanbul 1940.

Kaddûr, Ahmed Muhammed, *Medhal ilâ Fikhi'l-Luğa el-'Arabiyye*, Daru'l-Fikr el-Muâsır, Beyrût, 1993.

Kallek, Cengiz, “ Kudâme b. Ca'fer ” , DİA, Cilt 26, Ankara 2002.

Karaarslan, Nasuhi Ünal, “ Hamdânîler” , DİA, Cilt 15, İstanbul 1997.

Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kafi Dönmez vd. , *Kur'an yolu: Türkçe meal ve tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Cilt: 1, Ankara 2003.

Karuko, Semira, “ İbn Kuteybe ve Müberred Üzerinde El-Câhız Etkisi” , *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, Yıl 4, Cilt 4, Sayı 1, 2018.

Kâtip Çelebi, Hâcî halîfe, *Keşfu 'z-Zunûn An Esâmi'l-Kutub Ve'l-Funûn*, Beyrut 1982.

Kılıç, Hulusi, "Belâgat" , DİA, Cilt 5, İstanbul 1992.

Kızıklı, Zafer, “ Arap Dili Belâgat Bilimine Kuramsal Bir Yaklaşım” , *Journal of Islamic Research*, Sayı 24, 2013.

Kızıltunç, Recai, “ Arap Edebiyatında Beyaz Benzeri Türler- 1: El- Hamâsiyye Ve Önemli Hamâsiyyeler” , *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* , Cilt 6, 2011.

Muhammed ‘Abdulmun’im Hafâcî, *el-Âdâbu’l-Arabiyye fî’l-‘Asri’l-Abbâsî el-Evvel*, Kahire, tsz.

Okay, M. Orhan, “Hiciv” , DİA, Cilt 17, İstanbul 1998.

Özaydın, Abdulkerim, “ es-Sûlî” , DİA, Cilt 37, İstanbul 2009.

Özbalıkcı Muhammed Reşit, “ Sîbeveyhî” ,DİA, Cilt 37,İstanbul 2009.

Özbayraktar, Aykut, *Abbasilerin İlk Döneminde Maveraünnehir*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) .

Özel, Harun, “ Birinci Abbasi Devleti Döneminde Arapça İslâmî Bilgilerin Avrupa’ya Taşınmasında Tercüme Faaliyetlerinin Rolü” , *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 28, Temmuz 2016.

Öztürk, Levent, " Müslüman Toplumlarda Birlikte Yaşama Tecrübeleri (Abbasi Modeli) " , İslam ve Demokrasi Kutlu Doğum Sempozyumu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999.

Pullu, İdris, *Arap Dili Ve Edebiyatında Meseller, Dil Ve Belâgat Yönünden Özellikleri*, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2007 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) .

Sarıçam, İbrahim ve Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013.

Sevim, Ali, “ İbn Münkız” ,DİA, Cilt 20, İstanbul 1999.

Sevinç, Eyüp, “ Arap Belâgat İlminin Tarihi ve Gelişim Aşamaları” , *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2015.

Şen, Mehmet Emin, “Abbâsilerin İkinci Döneminde Siyasi Ve Kültürel Alanda

Türkler” , *Selçuk Üniversitesi SBE*, Konya 2008(Yayınlanmamış Doktora Tezi) .

Şensoy, Sedat, “ er-Rummânî” , DİA, Cilt 35, İstanbul 2008.

Şerif, Mian M., *İslam Düşüncesi Tarihi*, İnsan yayınları, Cilt 3, İstanbul 1991.

Şeşen, Ramazan, “ el-Câhiz ” ,DİA, Cilt 7, İstanbul 1993.

Şeyban, Lütfi, “Miladi X. Yüzyılda İlim Merkezleri Olarak Öne Çıkan İslam Şehirlerinin Kültürel Nitelikleri” , *International Journal of Human Sciences*, Cilt 12, Sayı 2, 2015.

Sönmez, Nesim, *Cahiliye Döneminde Ve Sadru'l- İslâm Döneminde Hitabet* , Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013 (Yayınlanmamış Doktora Tezi) .

Topuz, Hatice Kübra, “ Abbasi Başşehri Samerra ve Abbasi Tarihinde Samerra Dönemi”, *İstem Dergisi*, Sayı 18, 2011.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, “ Halil b. Ahmed” , DİA, Cilt 15, İstanbul 1997.

Tuzcu, Kemal, “ Arap Şiirinde Recezin Ortaya Çıkışı” , *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı 34, Ankara 2012.

_____ “ Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler” , *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı 47, 2007.

Tüccar, Zülfıkar, “ Bühturî” , DİA, Cilt 6, İstanbul 1992.

_____ “ El- Ferrâ, Hayatı Ve Eserleri” , *Şarkiyat Mecmuası*, Cilt 8, İstanbul 1998.

Tülücü, Süleyman, “el- Asmaî” , DİA, Cilt 3, İstanbul 1991.

Uluışık, Hatice, *Abbasiler'in İlk Asrında Veliahtların Yetiştirilmeleri Ve Abbasiler'de Veliahtlık Uygulaması*, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Konya 2018 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Usta, İbrahim, “ Arapça'nın Gelişimindeki İç ve Dış Etkenler” , *The Journal of*

Academic Social Science Studies, Cilt 6, Şubat 2013.

Üçok, Bahriye, *İslam Tarihi- Emeviler ve Abbasiler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.

Ülken, Hilmi Ziya, *İslâm Felsefesi*, Ülken Yayınları , 3. Basım, 2000.

Wulfinsûn, İsrâ'îl, *Târîhu 'l-lugâti 's-Sâmîyye*, Dâru'l-kalem, Beyrût, 1980.

Vâfî, 'Abdü'l-Vâhid, *Fikhu 'l-luğa*, Nehdatu Misr, 3. Basım, Kâhire, 2004.

Yargıcı, Atilla, “ I. Abdasi Döneminde Zühd Şairleri” , *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı19, 2005.

Yazıcı, Hüseyin, “İbn Kuteybe” , DİA, Cilt 20, İstanbul 1999.

Yeşildağ, Abdussamed, “Câhiliye'den Abbasilere Arap Şiirinde Yıldız Tasvirleri” , *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 34, Erzurum 2010.

Yıldırım, Kadri, “ Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme” , *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 18, 2009.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbasiler” , DİA, Cilt 1, İstanbul 1988.

Yurdaydın, Hüseyin, *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1971.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Zahide CAMUZCU KAHRAMAN

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Yeri: 12 Haziran 1991, KAYSERİ

Medeni Durumu: Evli

Tel: 05424453965

email: zhdkahraman1@gmail.com

Yazışma Adresi: Köşk Mah. Vezir Sok. Mekân-ı Köşk Sitesi B Blok 5/15
Melikgazi/KAYSERİ

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü	2017
Lisans	ERÜ İlahiyat Fakültesi	2014
Lise	Ali Rıza Özderici İmam Hatip Lisesi	2009

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2015-Halen	TC. Milli Eğitim Bakanlığı	DKAB Öğretmeni
2014-2015	TC. Milli Eğitim Bakanlığı (Ücretli)	DKAB Öğretmeni
2012-2013	TC. Diyanet İşleri Başkanlığı (Fahri)	Kur'an-ı Kerim Öğreticisi

YABANCI DİL

Arapça, İngilizce